

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAPLARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Hazırlayan
Cihan Ozan BEYDEŞ

Danışman
Yard.Doç.Dr. Türkan BAŞYİĞİT

İzmir-2015

ABSTRACT

TURKISH-SOVIET UNION RELATIONS DURING DEMOCRATIC PARTY PERIOD

During the World War II, Republican People's Party (CHP), following the balance policy in foreign policy since the day Turkish Republic was founded, drew reaction of the allied countries, especially of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). Thus, at the end of the war Turkey received requests from the Soviet Union against the unity and the territorial integrity of the country. When the Soviets stated that they would not renew the Neutrality and Non-Aggression Agreement, Turkey, already having financial difficulties, started to have a security problem, and the remedy was sought in the West.

Under the leadership of the President Truman, changing its traditional foreign policy into reviving Europe in terms of economic and military aspects against the spread of Soviets, the USA added Turkey to its project and ensured its economic and military integration into the West through Turkey's acceptance to NATO following Truman Doctrine and Marshall Aids.

Bilateral relations that calmed down after 1945 Soviet requests were activated again following Turkey's acceptance to NATO, and this acceptance drew reaction of the Soviets. It was Khrushchev to admit following Stalin's death that Turkey used the NATO option against Soviet threats and tended towards the West. Post-Stalin USSR, under the governing of Khrushchev and Bulganin, changed its foreign policy, and started to pursue a policy that was more moderate but more involved in world policies. Though the relations with Turkey were desired to be improved, Turkey ignored this approach with the idea that it would not be welcome by its West allies.

Democratic Party (DP), which often criticized the relations formed with Arabian countries during CHP period, in order to benefit more from the Marshall Aids and to prove to be a reliable ally, became the pioneer of the USA projects which aimed to penetrate its influence breaking the English and French patronage in the Middle East.

But this active policy was sensed as the cat's paw of the Western imperialist powers by Arab countries and was met by reaction. Being Egypt in the first place, most of the Arab countries were under the influence of the Soviets and rejected to be included in the agreements that the West tried to establish under the leadership of Turkey.

DP, which came into power with the promises of turning Turkey both democratically and economically into "Little America", applied pressure to the opposition party and censored the media, and it tried to conceal the deep economical problems by creating communism threat in domestic policy and artificial enemies in foreign policy.

When the USA decreased its aid that had been made since 1954 and granted these aids in return of heavy expectations, it raised reactions in Menderes governing, and requests of devaluation, degrowth and halting the large scale investments became the final straw. It can be said that it took too long for the DP to understand that they had overestimated the military and economic agreements with NATO and the West.

Realizing that Turkey was economically dependent on the USA, the USSR refrained from overreacting against the American bases, missile activities and espionage crises and contented by warning Turkey with properly expressed notes. Thus, it reaped its fruits with mutual visits after 1959, economic agreements and the planning of Menderes-Khrushchev meeting.

However these relations that were to be accelerated in 27 May 1960 had to be postponed when the DP handed over the governing as a result of a military coup.

ÖZET

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-SOYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2. Dünya Savaşı boyunca, CHP'nin, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren dış politikada takip ettiği denge politikasını izlemesi, başta SSCB olmak üzere müttefiklerin tepkisini çekmiştir. Nitekim; savaş sonunda Türkiye, Sovyetler Birliği'nden gelen ülke bütünlüğüne ve egemenliğine aykırı taleplerle karşılaşmıştır. Sovyetlerin 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasını yinelenemeyeceğini bildirmesi, zaten ekonomik yönden sıkıntı yaşayan Türkiye' de güvenlik sorununu da doğurmuş ve çare Batı' da aranmıştır.

Geleneksel dış politikasını Başkan Truman önderliğinde, Sovyet yayılmacılığına karşı Avrupa'yı ekonomik ve askeri yönden canlandırmak adına değiştiren ABD, Türkiye' yi de projesine eklemiş, Truman Doktrini, Marshall Yardımları ve sonrasında Türkiye'nin NATO' ya kabulü ile askeri ve ekonomik olarak Batı' ya entegrasyonunu sağlamıştır.

1945 Sovyet taleplerinden sonra durgunlaşan ikili ilişkiler, Türkiye' nin NATO' ya girişi ile hareketlenmiş ve bu katılım Sovyetlerin tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin Sovyet tehditlerine karşı NATO seçeneğini kullandığını ve Batı'ya yöneldiğini itiraf etmek ise Stalin'in ölümü sonrası Kruşçev'e düşecektir. Stalin sonrası SSCB, Kruşçev ve Bulganin yönetiminde, dış politikasını değiştirmiş, daha ılımlı ama dünya politikalarına daha müdahil bir politika izlemeye başlamıştır. Türkiye ile ilişkiler geliştirilmek istense de Türkiye, Batılı müttefikleri tarafından bunun hoş karşılanmayacağı düşüncesi ile bu yakınlaşmayı göz ardı etme yoluna gitmiştir.

CHP döneminde Arap ülkeleriyle ilişki kurulmamasını sık sık eleştiren Demokrat Parti yönetimi, ABD yardımlarından daha fazla yararlanmak ve güvenilir müttefik olduğunu göstermek için, Orta Doğu'daki İngiliz ve Fransız himayesini kırarak

kendi nüfuzunu oluşturmak isteyen ABD projelerinin öncüsü haline geldi. Ancak bu aktif politika, Arap devletlerince Batılı emperyalist güçlerin maşalığı olarak algılanmış ve ters tepki doğurmuştur. Başta Mısır olmak üzere, Arap devletlerinin birçoğu Sovyet etki alanına girmiş ve Batı'nın Türkiye öncülüğünde oluşturmaya çalıştığı paktlara dahil olmayı reddetmiştir.

Türkiye'yi demokratik ve ekonomik yönden "Küçük Amerika" yapma vaatleriyle iktidara gelen Demokrat Parti, yıllar geçtikçe muhalefete baskı ve basına sansür uygulamış, derin ekonomik sıkıntıları içte komünizm tehlikesi, dış politikada ise yapay düşmanlar yaratarak örtbas etmeye çalışmıştır.

Amerika'nın 1954'ten itibaren yaptığı yardımları azaltması ve söz konusu yardımları ağır beklentiler karşılığında vermesi, Menderes yönetiminde tepkiye neden olmuş, devalüasyon, küçülme ve büyük çaplı yatırımların durdurulması talepleri bardağı taşıran son damlalar olmuştur. Demokrat Parti'nin, NATO ve Batı'yla olan askeri-ekonomik anlaşmalara gereğinden fazla anlam yüklediğini anlamakta biraz geç kaldığımızı da söyleyebiliriz.

Ekonomik olarak Türkiye'nin ABD'ye bağımlı olduğunun farkında olan SSCB yönetimi, Türkiye' deki ABD üslerine, füzelandırma çalışmalarına ve casusluk krizleri hususlarında Türkiye'ye aşırı tepki vermekten kaçınmış, uygun dilli notalarla Türkiye'yi uyarmakla yetinmiştir. Nitekim bunun meyvelerini 1959 sonrası karşılıklı ziyaretler, ekonomik anlaşmalar ve Menderes-Kruşçev görüşmesinin planlanmasıyla alacaktır.

Ancak 27 Mayıs 1960' da ivme kazanacak ilişkiler, Demokrat Partinin askeri darbe sonucu görevi orduya devretmesiyle, başka bir bahara kalmıştır.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	i
ÖZET	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	ix
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

1939-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

1.1. 2. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri	11
1.2. Savaş Sonunda Sovyetler Birliği'nin Üs ve Toprak Talepleri İle Gelen İlişkilerin Bozulma Süreci	18
1.3. Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti'nin Kurulması.....	24
1.4. Türkiye-ABD Yakınlaşması.....	26
A. Truman Doktrini.....	26

B.	Marshall Planı.....	28
C.	1950 Seçimleri Öncesi'nde Sovyetler'in Türk Siyasetine Bakışı.....	30
1.5.	Blokların Kuruluşu.....	32

BÖLÜM II

1950-1953 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDAKİ GELİŞMELER VE SOVYET TUTUMU

2.1.	Demokrat Partinin İktidara Gelişi ve Sovyetler Birliği İle İlişkilere Bakış Açısı.....	35
2.2.	Kore Savaşı ve Türkiye'nin Savaşa Dahil Olması	40
2.3.	NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi.....	47
2.4.	Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin NATO'ya Girmesine Tepkisi ve Nazım Hikmet Olayı	51
2.5.	Orta Doğu Komutanlığı Projesi ve Sovyet Tepkileri.....	55
2.6.	Balkan Paketi ve İlişkiler.....	59

BÖLÜM III

1953'DEN BAŞLAYARAK, 1960 YILINA UZANAN SÜREÇTE TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

3.1.	1953 Sonrası SSCB'nin Dış Politikası'ndaki Değişiklikler.....	63

3.2. Sovyetlerin Toprak Taleplerinden Vazgeçmesiyle Başlayan İlişkileri İyileştirme Gayretleri ve Demokrat Parti'nin 1954 seçimlerini kazanmasının yansımaları	66
3.3. Türkiye'nin Orta Doğu'da Liderliğe Soyunması	70
A. Türkiye-Pakistan İşbirliği Antlaşması ve Sovyet Tepkisi.....	71
B. Bağdat Paktı, Soğuk Savaş'ın Orta Doğu'ya Kayması ve Türk-Sovyet İlişkilerine yansımaları	72
3.4. Orta Doğu'da Krizli Yıllar.....	78
A. 1956 Süveyş Krizi ve Sonuçları	80
B. Eisenhower Doktrini – Türk-Sovyet Yorumlayışı	83
C. Suriye Krizi, Türkiye-ABD ve Suriye-SSCB Yakınlaşması ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi	85
D. 1958 Irak Darbesi ve Cento'nun Kuruluşu	92
E. ABD'nin Lübnan'a Asker Çıkarması ve Türk-Sovyet Yaklaşımları	95
F. Orta Doğu Krizlerinin Geçici Olarak Son Bulması ve Türk-Sovyet Restleşmesi.....	97
3.5. Türkiye'de SSCB'ye Karşı Artan ABD Varlığı ve İkili İlişkilere Yansımaları	100
A. Balon Krizi.....	100
B. Askeri Üsler ve Füze Yerleştirme Programlarına Karşı Sovyetler Birliği' nin Gösterdiği Tepkiler.....	102
C. U-2 Olayı	107

BÖLÜM IV

TÜRKİYE İLE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDAKİ 1953 SONRASI EKONOMİK İLİŞKİLER, YUMUŞAMA DÖNEMİ VE 1960 DEVRİM

4.1. Sovyetler Birliği'nin Demokrat Parti Hükümeti ile Temas Kurma ve Ekonomik İlişkileri Canlandırma Gayretleri	110
4.2. Demokrat Parti ile ABD Arasındaki Ekonomik Problemler ve 1960 Darbesine Yansıması	114
4.3. Sağlık Bakanı'nın Rusya Ziyareti ve Menderes-Kruşçev Görüşmesinin Planlanması.....	115
4.4. 27 Mayıs 1960 Darbesi	118
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	130

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
yay.	: Yayınlayan

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den üs ve Boğazlar'da hak iddia ederek, ilişkilerde tamir edilmesi ancak 1960'ların başına kadar sürecek tahribata yol açan SSCB'nin Türkiye politikaları ve bu talepler sonucu kendisini ABD şemsiyesi altında bulan Türkiye'nin Demokrat Parti iktidarındaki dış politikaları irdelenmektedir.

Tez giriş, dört ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Tarihten gelen Türk-Rus münasebetleri, Atatürk dönemi dış politikası, SSCB ile ilişkiler ve İkinci Dünya Savaşı'na giden süreç ele alınmıştır. Birinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bozulan Türkiye-SSCB ilişkileri, Çok Partili Hayata geçiş ile Demokrat Parti'nin kuruluşu ve Türkiye'nin ABD yardımlarıyla doğuya sırtını dönerek Batıcı bir anlayışın yerleşmesi anlatılmaktadır. İkinci bölümde, Demokrat Parti iktidarının SSCB'ye bakışı, Kore Savaşı ve NATO'ya giriş, Üçüncü bölümde, Stalin sonrası değişen SSCB dış politikası, Orta Doğu Krizleri çerçevesinde Türk-Sovyet ilişkileri, ABD bağımlılığının ilişkilere verdiği zararın boyutu ve ilişkilerin düzelme süreci incelenmektedir. Dördüncü bölümde, 1953 sonrası SSCB ile Türkiye arasında yeniden başlayan görüşmeler, ekonomik ilişkiler ve 1960 darbesi ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise, Demokrat Parti iktidarı öncesi ve sırasında Türk Dış Politikasının Sovyet ve Amerikan eksenli genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmalarımda bana rehber olan tez danışmanım Yard.Doç.Dr. Türkan Başyığıt'e sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Yüksek Lisans öğrenimimde, öğrenim süresince ders aldığım hocalarım Prof.Dr. Kemal Arı'ya, Yard.Doç.Dr. Kenan Kırkpınar'a, Yard.Doç.Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu'na, Yard.Doç.Dr. Mehmet Emin Elmacı'ya, Yard.Doç.Dr. Leyla Kırkpınar'a, Yard.Doç.Dr. Alev Gözcü'ye, Yard.Doç.Dr. Fevzi Çakmak'a teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmalarım esnasında bana yardımcı olan Müdürüm Erdoğan Tek'e ve Zeynep Topkuru'ya teşekkür ediyorum. Son olarak benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme minnettirim.

GİRİŞ

Türk ve Rus milletlerinin ilişkileri tarihin hemen her devresinde öncelikle bulunduğu bölgeye, sonrasında kıtaya yönelen bir mahiyete sahip olmuştur. Tarihin ve coğrafyanın birbirine bağladığı iki milletin ilişkileri asırlar öncesine dayanmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin oluşumları sürecinde başlayan dayanışmanın tarihi de bir asra yaklaşmıştır.¹

Bir cumhuriyet olarak Türkiye'nin izlediği dış politikanın hiç değişmeyen temel bir özelliği vardır: Batı'ya yönelik olması. Batı bağlaşmasına sıkı sıkıya bağlılık olarak beliren bu temel yönelim, güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılama gibi sınırlı ve geçici bir olay değildir. İlk yirmi yıl içinde bağımsızlık ve egemenlik konularında son derece kıskanç olan Türkiye, dönemin büyük devletlerine karşı yansız bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Bu yeni kurulmuş bulunan devletlerin izledikleri dış politikanın çok ayırıcı bir özelliği olduğundan, kolay anlaşılır bir tutumdur. Ancak, bu dönemde bile Türkiye hem siyasal hem ekonomik bakımdan Avrupa uluslar topluluğunun üyesi durumuna gelmiştir. Bu temel yöneliş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hiç değişmeden ve hatta güçlenerek sürmüştür ve Türkiye kısa zamanda Batılı devletlerin yalnız sempaticanı değil, aynı zamanda sıkı bir bağlaşığı olmuştur.²

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, yeni devletin dış politikasında Sovyetler Birliği son derece önemli bir yer işgal etmiştir. Bu durum bir ölçüde her iki milletin, hem eski yönetimlerine hem de aynı işgalci devletlere karşı bir mücadele vermeye başlayarak, milletlerarası arenaya çıkmış olmaları ile ilgilidir. Bu özellik ve benzerlik bu iki ülkeyi bir bakıma tabii müttefik haline sokmaktaydı. Ülkelerini düşman işgallerinden kurtarma mücadelesi devam ettiği sürece, bu doğal ittifakta Türkiye Cumhuriyeti'nin menfaati özet olarak Sovyetler'den temin edebileceği mali ve askeri yardımda Sovyet Rusya'nın menfaati ise kendi düşmanlarını meşgul edecek ikinci cephenin Anadolu'da bulunuşunda idi. İşgal sona erdirilip bağımsız devletler ailesi

¹ İlyas Kamalov-İrina Svistunova, "Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri", 1. Çalıştay Bildirileri (14-15 Mayıs 2010), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.5

² Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge yay., 2006, s.71-72

içinde yerlerini aldıktan sonra da içine düştükleri yalnızlık ve hudutlarının güvenlik içinde bulunmayışı, doğal ittifakı faydalı kılmaya devam etmiştir.³

Rusya ise 1918'den itibaren sadece zaman kazanarak mevcudiyetini korumaya çalışıyordu. Her ne kadar sosyalizmin başarıya ulaşabilmesi için dünya ihtilalinin zorunluluğu fikri terk edilmesiyle de Sosyalist İhtilalin asıl gerçekleşmesi beklenen sanayileşmiş batı ülkelerinde başarıya ulaşmaması sonucu ve tam aksine Rusya aleyhinde bir cereyanın ortaya çıkması, yavaş yavaş batıdan ümidin kesilerek doğuya dönülmesine sebep oldu.

Bu bağlamda Türkiye'den beklenti hilafetin merkezi olması sebebiyle olası bir Sosyalist Rejimin doğu milletlerine de tesir ederek Sosyalizmin yayılmasına yol açması idi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya ile ilişkileri sıkı tutmasının bazı nedenleri vardı;

1. Ruslardan mümkün olduğunca çok silah ve para almak,
2. Kendilerini dostluğumuzda şüpheye düşürmemek ve istikbalimizi Rusya ve doğu memleketleriyle birlikte hareket ederek elde edebileceğimizi göstermek.
3. Misak-ı Milliye kararlı olduğumuzu ve bundan vazgeçmeyeceğimizi anlatmak.

Türkiye'de Kurtuluş Savaşının kazanılmasında ve Rusya'da Bolşevizmin yerleşmesinde iki ülkenin, “düşmanımın düşmanı dostumdur” mantığını benimsemeleri ve emperyalist güçlere karşı güç birliği yapmaları iki ülkenin de yararına olmuştur. Ayrıca sadece ekonomik olarak değil, sınırlar açısından da bir ittifak söz konusudur. Türkiye, Doğu sınırlarını güvence altına almak adına, Batı'da Kurtuluş Savaşı'nı verirken Kafkaslarda Bolşevik yönetimlerin kurulmasına göz yummuştur. Aynı şekilde Sovyetlerde Misak-ı Milliye tanıdığı ve Boğazların müttefiklerdense bağımsız Türkiye'nin denetinde kalma fikrine destek çıkmıştır.

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerine 1923 yılında yapılan komünist tutuklamaları damga vursa da bu tutuklamalar normal seyirlerine bırakılmış, ilişkiler de kendisini belli eden itimatsızlığı ortadan kaldırıp samimi bir havanın ve daha sıkı bir işbirliğinin yaratılması düşüncesine sahip oldukları görülüyordu.⁴

³ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, TTK. yay., 2010, s.1.

⁴ a.g.e., s.106-107.

Lozan sonrası Türk Dış Politikasının temel amacı; bir yandan kendisine yöneltilebilecek herhangi bir dış askeri müdahale olasılığına karşı etrafında bir ortak güvenlik sistemi kurmak diğer yandan da uluslararası ilişkilerde o sırada süren sorunları barışçı yollardan çözmek olmuştur.⁵

Dünya Savaşı'nın galiplerinin Almanya'yı da saflarına alarak 1925 de Locarno sistemini kurmaları Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmişti. Ayrıca Musul Meselesinde Milletler Cemiyeti'nin tutumu Sovyetler Birliği ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmış ve iki devlet 1925'te Paris'te bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması imzalamıştır.

Sovyetler Birliği kendi güvenliğini sağlamak için çevresindeki ülkeler ile bir dizi antlaşma yapmıştır. Locarno Antlaşması'nı, Sovyet Rusya gibi Türkiye de kendisi için tehdit olarak algılamıştır. Ama 1925 yılından sonra Türkiye Batılı devletlerle olan ilişkilerini de düzeltme çabası içerisine girmiştir. Türkiye açısından dış politika da sadece Rusların desteği yetersiz görülmektedir. Türkiye için çağdaşlaşmanın en büyük göstergesi olan Batı ile yakınlaşmak kaçınılmaz bir süreçtir. İkili ilişkilerde meydana gelen dostluk havası Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne bakış açısını çok da değiştirmemiştir. Millî Mücadele döneminde ikili ilişkilerde var olan güven eksikliği, bu dönemde de devam etmektedir. Yine iki ülke arasında 11 Mart 1927'de Ankara da bir ticaret ve Seyri-i Sefain Antlaşması imza edilerek ticaret işbirliğinin geliştirilmesine çalışılmıştır.⁶

Anlaşmayla SSCB'nin Türkiye'deki ticari temsilciliklerinin statüsü düzenlenmiştir. Böylece ticari temsilciler ile yardımcıları ve binaları diplomatik dokunulmazlık kazanmışlardır. Türkiye kaynaklı mallara Batum'dan transit geçiş hakkı tanınmıştır. Türkiye'nin SSCB'ye ihracatına yıllık değer sınırlaması getirilmiştir.⁷

1925 Antlaşması sadece Türkiye'nin değil Rusya'nın da imzaladığı ilk saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasıdır. Rusya aynı şekilde bir anlaşmayı Afganistan, Litvanya ve İran ile de imzalamıştır.⁸ Bu antlaşma her iki tarafın, diğer tarafa karşı düşman tutumlu ittifaklara girmesini engellemesi anlamına geliyordu.⁹

⁵ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri*, çev. Ali Asker, Ankara, Bilgi yay., 2011, s.18.

⁶ ŞEN, Cenk, "Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.63

⁷ Oran, a.g.e., s.317.

⁸ Gürün, a.g.e., s.117.

⁹ George Mc Ghee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Ankara, Bilgi yay., 1992, s.41.

Ticaret anlaşmasının imzalanmasını takip eden süreçte üst düzeyde pek çok karşılıklı ziyaret düzenlenmiştir. Tarafların beklentisi Türkiye açısından SSCB ile dostluğu devam ettirmek, SSCB açısından ise Türkiye'nin Batı'ya kayma eğilimini kontrol altında tutmaktır.¹⁰

ABD ve Fransa'nın girişimleriyle 27 Ağustos 1928 günü imzalanan ve savaşın milli siyaset aracı olarak kullanılmamasını öngören Briand-Kellog Paktına Türkiye ve Rusya da davet edildi. Rusya 31 Ağustos 1928 de, Türkiye ise 8 Eylül 1928 de bu pakta katıldılar.¹¹

1929 yılında iki sene süreyle uzatılmış olan 1925 anlaşması 30 Ekim 1931 tarihinde 5 yıl süreyle ve yeni bir protokol imzalaması ile uzatıldı. Bu anlaşma 7 Kasım 1935'de 10 yıl süre ile son bir defa daha uzatılmıştır.¹²

Atatürk, Sovyetler Birliği ile dostluğa büyük önem veriyordu. Buna rağmen Rusya konusunda tedbirli politika izliyordu. 1932'de dünyada gelişen olayları şöyle analiz ediyordu. “ Bugün Avrupa'nın Doğusunda bütün uygarlıkları ve bütün insanlığı tehdit eden yeni bir güç belirmiştir. Bütün maddi ve manevi imkanlarını topyekün bir şekilde dünya ihtilali gayesi uğruna seferber eden bu korkunç kuvvet üstelik Avrupalılar ve Amerikalılarda malum olmayan yepyeni siyasal metotlar tatbik etmekte ve rakiplerinin en küçük hatalarında bile mükemmel istifade etmesini bilmektedir. Avrupa da çıkacak bir savaşın galibi ne İngiltere ne Fransa ne de Almanya'dır. Sadece Bolşevizmdir.”¹³

1933 yılının sonuna kadar zaman zaman görüş ayrılıkları ortaya çıkmasına rağmen sıkılaşılarak devam eden Türk-Rus ilişkileri 1934 yılından itibaren erişilen doruk noktasından aşağıya doğru inmeye başlamıştır. Türkiye Batılı devletler ile işbirliğine gittikçe Sovyetler Birliği'nden belirli bir ölçüde uzaklaşmaya başlamıştır. Bu uzaklaşma özellikle Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra belirginleşmiş, Sovyetler Birliği'nin de 1934'de Milletler Cemiyetine üye olması iki ülke arasındaki doğabilecek muhtemel çatışma da önlenmiştir.¹⁴

¹⁰ Bilge, *a.g.e.*, s.105.

¹¹ Gürün, *a.g.e.*, s.123.

¹² *a.g.e.*, s.126-127.

¹³ Hasanlı, *a.g.e.*, s.17.

¹⁴ Yalçın, *a.g.e.*, s.229.

Sovyetlerin, Türkiye’de bir komünist partisi kurma çabaları ilişkileri kötü etkileyen bir başka neden oldu.¹⁵

İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaşan ayak seslerinin duyulmaya başlandığı 1934’te, saflarını belirlemeye çalışan devletler arasında istenmeyen ittifaklar da oluşmaktaydı. İtalyan lider Mussolini’nin Sovyet lideri Stalin ile yakınlaşma politikası izlemesi, Sovyetlerin Türkiye politikasında değişiklik yapmasında rol oynamıştır. İtalyan-Sovyet Saldırmazlık Paktı, İtalya tehdidine karşı Türkiye ve SSCB’nin olası işbirliğinin önünü tıkamış oluyordu. Ancak Türkiye, İsmet İnönü’nün yürütmüş olduğu politikayı İkinci Dünya Savaşı yıllarında da devam ettirecek, Stalin’in değişen Türkiye politikasına rağmen Sovyetlerle dostane ilişkiler sürüyormuş havası yaratmayı sürdürecektir.¹⁶

1934 Balkan Antantının imzalanmasından sonra birtakım endişelere sahip olan Sovyetler Birliği’ne Türkiye’nin güvence vermesiyle iki ülke arasındaki münasebetlerin tamamen koparılmamasına özen gösterilmiştir.

Türkiye, Balkan ittifakından sonra Sovyetlere çok da fazla önem göstermemekle birlikte, tıpkı Milli Mücadele döneminde olduğu gibi, Sovyetleri Batıyla uzlaşma noktasında bir koz olarak görmeye başlamışlardır. Nitekim bunun en bariz örneği 1934 yılında görülmüştür. Türkiye’nin 1934’te Fransa ile yakınlaşma teşebbüsü, Fransa’nın İtalya’yla yaklaşmak istemesi üzerine yarım kalmıştır. Bunun üzerine Türk tarafı SSCB’yi Fransa ile arasında arabuluculuk yapmada vazgeçilmez bir unsur olarak görmüşlerdir. Sovyetler Türkiye’nin kendisine olan ihtiyacını kendi menfaati doğrultusunda kullanmayı bilmiştir. Nitekim bunu Japonların Türkiye’ye kredi teklifinde bulunmasından siyasi manalar çıkartarak Türk-Japon ilişkisinin gelişmesine engel olmaya çalışmaları ortaya koymaktadır. Sovyetlerin Türkiye’ye kredi vermesini takiben Japon is adamları çevresi Tokyo’daki Türk sefirine 12–20 yıl süreyle kredi teklifinde bulunulmuştur. Sovyetlerin Türkiye’deki geçici sefiri G. Zalkind’in SSCB Halk Komitesi’ ne göndermiş olduğu 29 Ağustos 1934 tarihli telgrafında Japonların bu teklifi Türk-Sovyet ilişkilerini kurcalayıcı teşebbüs şeklinde yansıtılmıştır. Tokyo’daki Türk sefirinin Japon teklifini anında, Ankara’yla görüşmeden, reddetmesinin nedeni de Türk- Sovyet ilişkilerini Japon kredisi yüzünden bir çatışmaya sebep olmasından

¹⁵ **Mc Ghee**, *a.g.e.*, s.41.

¹⁶ **Saime Yüceer**, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, 1. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 94.

kaçınmaktı. Tokyo'daki Türk sefirinin bu tavrı T. Rüştü tarafından da teyit edilmektedir. E. Rüştü, Ankara'daki Japon sefirine her ne kadar bu teklifi sırf ticari maksatlar taşıyorsa da Türkiye kendisini Japonya ile bu tür işbirliğine ihtiyaç duymuyor diye bildirmiştir.¹⁷

Avrupa'da Alman tehlikesinin artması üzerine Fransızlar Almanlarla bir anlaşma yapmaya çalıştılar. Ancak Almanlarla bir anlaşmaya varamayan Fransızlar bu sefer de Sovyetlere yakınlaşmıştır. ¹⁸ Aralık 1934'te Fransız-Sovyet protokolünün imzalanmasından sonra Tefvik Rüştü Aras SSCB'nin Türkiye'deki sefiri Karahan'la olan görüşmesinde "Boğazlara karşı tehlike anında her iki ülkenin işbirliğini temin edecek bir antlaşmadan yana olduğunu söylemiştir. Türk yetkilisinin Fransız-Sovyet protokolünün Türkiye lehine doğru gelişmesini temenni etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Fransızların Sovyetlere yaklaşması Almanların, Sovyetlerin stratejik komsusu Türkiye'ye olan ilgisini arttırmıştır. Bu ise Sovyetleri endişeye sevk etmiştir. Bunu 'Türkiye'deki Sovyet Sefiri Karahan'ın SSCB Halk Komiserliği'ne 19 Aralık 1934'te gönderdiği telgrafta Türk yetkililerin kendilerini Almanlarla herhangi bir pakt görüşmesi yapmadığını inandırmaya çabaladığını belirtmesinden anlamak mümkündür."¹⁹

Avrupa'daki gelişmeler nedeniyle Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir boyut kazanmakta idi. V. M. Molotov 28 Ocak 1935 tarihindeki Komünist Partisi'nin VII. Kongresi'nde mevcut Türk-Sovyet ilişkilerini dostluk ilişkilerinin göstergesi olarak tasvir etmiştir. Kongrede Türk sefirinin de bulunması böyle sözlerin, gösteriş niteliğinde, sırf siyasi olduğunu göstermektedir. Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi seviyede olduğuna dair sadece Sovyetler değil Türkiye tarafı da demeçler vermiştir. İsmet İnönü'nün hükümet programıyla ilgili 7 Mart 1935 tarihli meclis toplantısındaki konuşmasında Sovyet dostluğuna dair verdiği demeç buna bir örnektir. Başka bir sözlü örnek de Mustafa Kemal'in Sovyet sefiri ile 14 Mart 1935 tarihli konuşmasıdır. Her iki örnekte de, hep iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerden bahsedilmekteydi. Türk yetkililerinin en yetkili ağızlarından Sovyetlerin güvenini kazanılmaya yönelik sözler sarf edilmiştir. Ancak su bir gerçektir ki artık bu sözler adeta bir slogan halini almıştı ve

¹⁷ Tacibayev, *Sovyet Kaynaklarına Göre Türk-Sovyet Münasebetleri (1925–1945)*, s.103–104

¹⁸ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789–1960)*, s.566.

¹⁹ Tacibayev, *a.g.e.*, s. 104-105

her iki devlet de uluslararası gelişmeleri büyük bir dikkatle izlemekteydiler ve kendileriyle ittifak yapacak her devlete kapılarını açmışlardır.²⁰

11 Nisan 1936'da Türk Hükümeti Lozan Anlaşması'nı imzalayan devletlere nota göndererek konferans kararlarının yeniden gözden geçirilmesi önerisinde bulundu. Uluslararası durumun kötüye gittiği bir dönemde gerçekten Lozan Antlaşması Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarına uygun gelmemekteydi. Türkiye'nin Boğazlarda asker bulundurmaması ve yabancı devletlerin sınırsız sayıda deniz kuvvetini boğazlardan geçirebilme olanağı, Türkiye açısından tehdit oluşturmuyordu. Sovyetler Birliği de Boğazlar Sorununun gözden geçirilmesinden yanaydı.²¹ Boğazlar rejimine yakın bir ilgi duyan SSCB, kendisini güçlü gördüğü zamanlar Boğazların açıklığı, güçsüz değerlendirdiği zamanlar ise Karadeniz üyesi olmayanlara kesin kapalılığı yolunda baskıda bulunmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz iyi komşuluk ilişkileri, Boğazlar üzerinde tam bir Türk denetimi ve suyolunun Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalılığı konularında iki hükümetin benzer tutumları dolayısıyla, daha da güçlenmiş durumdaydı. 1936 tarihli sözleşme, Sovyet isteklerine uymuş, ancak suyolunun Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere tam olarak kapatılması yolundaki görüşü gerçekleşmemiştir.²²

Görüşmelerde Türk tarafında SSCB'nin izlediği politikaya dair şüpheler olduğu anlaşılmaktadır. İsmet İnönü'nün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği bir telgraf bunu kanıtlar niteliktedir: *“Litvinov'un müsaadesiz ve kısıntısız, hiçbir şartsız giriş ve çıkış talebi inanılmaz bir harekettir. Onların en yüksek talepleri şimdiye kadar 25.000 tona kadar gemilerin tek başına ve yalnız barış zamanında çıkıştan ibarettir. Şimdi bu talebi de mi artırdılar. Eğer böyle ise Sovyet politikasında esaslı bir gizli tutulmuş niyete teşhis koymuş oluyoruz. (...) Aradaki dostluğu bozmak kararının mesuliyetini almışlarsa tedbirsiz kalacak değiliz.”*²³

Montrö Sözleşmesi ile Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır. Askerden arındırılması ile ilgili tedbirler de kaldırılarak askeri hale gelebileceği hükmüne bağlanmıştır. Bu Türkiye'nin en hassas bölgesinin emniyete alınması yolunda atılan son

²⁰ A.g.e., s.105

²¹ Hasanlı, a.g.e., s.19.

²² Sander, a.g.e., s.85

²³ Yüceer, a.g.e., s.98-99

derece önemli bir adımdır.²⁴ Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi ile boğazlar üzerinde hakimiyetini tesis etmesi, milletlerarası münasebetlerde prestijini artırmıştır. Sözleşme, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet münasebetlerinde bir dönüm noktasıdır. Sözleşme ile oluşan Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetleri rahatsız etmiş ve Türk-Sovyet ilişkilerinde soğukluk meydana gelmiştir.²⁵

Özellikle Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Türk hükümeti yönünü Batı'ya dönmeye başlamıştır. İngiltere'yle Montrö'de iş birliği yapılmış, boğazların silahlandırılması bu devlete ihale edilmiş ve bazı ticari anlaşmalar yapılmıştır. Aynı şekilde, Almanya Türkiye'nin en önemli ticari ortağı haline gelmiş ve Türkiye'ye büyük mali yardımlarda bulunmuştur. Hatay sorunu dolayısıyla Fransa'yla da anlaşma yoluna gidilmiş ve tüm bunlar SSCB yönetimince olumsuz karşılanmıştır. Buna örnek olarak Tevfik Rüştü Aras'ın Moskova ziyaretinde soğuk karşılanması ve Stalin tarafından kabul edilmemesi gösterilebilir. Yani, Montrö sonrası ilişkiler artık o kadar sıcak değildir.

Saraçoğlu 17 Ekim 1939'da Moskova'dan ayrılmış, bir gün sonra da yapılan görüşmelerle ilgili olarak, Türk ve Sovyet tarafı gerçekle alâkası olmayan bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride, iki ülke arasında fikir birliğinin ve dostluğun devam ettiği, iki ülkeyi ilgilendiren meselelerde birlikte hareket edileceği ifade edilmiştir. Hâlbuki müzakereler çıkmaza girmiş ve kesilmek zorunda kalmıştır.²⁶

Türk-Sovyet ilişkilerinin Moskova'da bir çıkmaza girmesi karşısında Başbakan Refik Saydam, Üçlü İttifak Antlaşması'nı hiçbir değişiklik yapmaksızın Ankara'da, 19 Ekim 1939 tarihinde, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri ile imzalamıştır. Türkiye, Saraçoğlu'nu Moskova'ya göndererek hem Sovyetler Birliği'ni Batı ile yapacak olduğu ittifak antlaşması hakkında bilgilendirmek istemiş, hem de Türk-Sovyet ilişkileri ve Türk-Batı ilişkileri arasında ki uyumu bozmayacak bir antlaşma imzalamak istemiştir.²⁷

Ancak menfaatlerini coğrafi koşullara bağlayan Ruslar, Baltık'tan Karadeniz'e kadar oluşturdukları savunma sistemlerini anavatan sınırları dışına yerleştirmeyi ve bir ihtiyat çemberi kurmayı başarmışlardır. Sovyetlerin kurmuş olduğu bu güvenlik çemberindeki tek zayıf nokta Boğazlardır. Saraçoğlu Moskova'da bu zayıf noktayı

²⁴ Zehra Önder, 2. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, Ankara, Bilgi yay., 2002, s.14

²⁵ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), C.1, TTK yay., Ankara, 1983, s.496-497.

²⁶ Rıfık Salim Burçak, "Millî Mücadele Döneminin Dış Politikası", Atatürk'ün Dış Politikası Sempozyumu, Ankara 1981, s. 102.

²⁷ Şen, a.g.t., s.124

çözümüne kavuşturmak isteyen bir Sovyetler Birliği ile karşılaşmıştır. Bu konuda Açıkalın, Vorosilov'un Türkiye ziyareti sırasında Çanakkale'yi gezerken yanındakilere söylediği 'Rusya'nın savunması buradan başlar' sözlerini hatırlatarak, Boğazların Ruslar için vazgeçilmez bir saplantı haline geldiğini belirtmiştir. Moskova ziyareti sırasında bu Rus düşünceleri tekrar ortaya çıkmıştır. Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinde, Türkiye Batı ile gireceği ittifaka Sovyetler Birliği'ni dâhil edemeyeceğini anlamış, dahası komşusunun Boğazlarla ilgili gerçek niyetini öğrenmiştir.²⁸

Türklerin tercihlerini Batıdan yana kullanması, Ruslarda bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Rus basını da İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye ile Sovyetler arasındaki dostluğa zarar verdiğini ve Türkiye'nin bu ülkelerle olan ittifakından dolayı hiç arzu etmediği kötü vaziyetlere düşebileceğini yazmışlardır. Saraçoğlu Ankara'ya varduktan dört gün sonra, Sovyet Büyükelçisi Terentyev Sovyet Hükümeti adına Üçlü İttifak Antlaşması ile ilgili bir görüşme yapmak istemiştir. Terentyev Saraçoğlu'na, Sovyet Hükümeti'nin Üçlü İttifak Antlaşmasını tasvip etmediğini ve bu antlaşma ile iki devlet arasında yeni bir durumun söz konusu olup olmadığını iletmiştir. Ruslar bir taraftan Üçlü İttifak Antlaşmasının mahiyetini öğrenmeye çalışırken diğer taraftan da Moskova'da kesilen görüşmelerin devam edebileceğini belirterek ikili ilişkilerin devam etmesini istemiştir. Ancak Üçlü İttifak Antlaşmasına karşı Rusların göstermiş olduğu tepkilerde çelişkiler gözlenmektedir.²⁹

1925–1936 yılları arasını kapsayan dönemde, Türkiye ile İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve ABD ilişkilerinin, Türk-Sovyet ilişkilerine olan etkilerini: 1925–1930 Barışı Kurma ve 1930–1936 Savaşı Önleme olarak iki dönem içerisinde incelemek mümkündür. On yıllık bu süre içerisinde, kurulan barış ortamının değişmesi sadece siyasi sebeplere dayanmaz. 1925 yılı sonrasında dünya çapında yaşanan ekonomik sıkıntıların, I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan adil olmayan antlaşmaların ve Mussolini ve Hitler gibi diktatörlerin yönetim anlayışlarının barışın bozulmasında önemli rolü vardır.³⁰

1938 Nisan ayında savaş hazırlıkları bahane edilerek, Türkiye Odessa, Bakü, Erivan ve Leningrad'da ki, Sovyet Rusya ise Kars ve İzmir konsolosluklarını

²⁸ Cevat Açıkalın, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939-1941)", Belleten, C.LVI, S. 217, A.K.D.T.Y.K., T.T.K.B., Ankara 1992. S.192

²⁹ Erkin, a.g.e., s.157-158

³⁰ Şen, a.g.t., s.63

kapatmıştır. Sovyet Rusyası'nın sadece İstanbul, Türkiye'nin ise Batum konsolosluğu açık bırakılmıştır.³¹

1934-1938 döneminde Sovyet ekonomik yardımının sürdüğü görülmektedir. SSCB'den alınan krediler sayesinde Ereğli ve Malatya'da tekstil fabrikaları, Bursa'da yün iplik fabrikası, Gemlik'te ipek fabrikası, İzmit'te selüloz kâğıt fabrikası, İstanbul'da cam fabrikası, Keçiborlu'da kükürt fabrikası, Zonguldak'ta antrasit fabrikası, Ankara bölgesinde askeri fabrikalar, Eskişehir ve Kayseri'de uçak yapımı fabrikaları inşa edilmiştir.³²

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak ve Türk hükümetinin savaş içinde birbiri ile çelişir gibi görünen çeşitli dış politika davranışları, dünya savaşı döneminin özel koşulları içinde değerlendirilmeli ve dış politika tutarlılığından ödün olarak görülmemelidir.³³

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Atatürk'ün ölümüyle ilişkilerin gerilemeye başlamasında, Stalin'in Türkiye politikasını değiştirmesi rol oynamıştır. Atatürk döneminde Türkiye tam bağımsızlık, karşılıklılık ve eşitlik ilkelerini temel alan bir dış politika yürütmüştür. Hem Batı ile hem de SSCB ile ilişkilerde bu ilkeler gözetilmiştir. Diğer taraftan Türk dış politikasının dayandığı iki temel ilkedен biri olan “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi Türkiye'nin tüm devletlerle ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.³⁴

1923-1939 yılları arası Türk siyasal sistemi ile Kemalist devrim hareketlerinin Avrupa ülkelerine benzer amaçları vardı. Türkiye'nin ekonomik koşulları ve önderlerinin ekonomik ve toplumsal kalkınma konusundaki temel görüşleri, ülkeyi dış ekonomik yardım ve yatırım aramaya itmişti ve o dönemde bu yardım ancak Batı Avrupa ülkeleriyle, ABD'den gelebilirdi. Bölgede barış ve istikrarı korumak için, ekonomik kalkınmayı sağlamak, modernleşme atılımlarını hızlandırmak ve “Avrupalı” bir ülke haline gelebilmenin en güvenilir yolu olarak, Atatürk'ün “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesi benimsenip, ödünsüz uygulandı.

³¹ Serap Toprak, “1919-1945 Türk Rus İlişkileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (9), (Haziran,2011), s.167.

³² Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Çev: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 75

³³ Sander, *a.g.e.*, s.155

³⁴ Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 8.

BÖLÜM I

1939-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

1.1. 2. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren, dış politikasının dayandığı temel prensip, ülkenin toprak bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiçbir taviz vermeksizin korumak, bütün ülkelerle ve özellikle komşularımızla iyi dostluk münasebetleri tesis etmek ve Türk milletinin refah ve saadetini temin etmektir.³⁵

Türkiye açısından soğuk savaş aslında 1939 yılında başlamıştır. Çünkü savaşın başlaması ile Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı politikasını değiştirmiş ve bir kez daha Türk Boğazları üzerinde hak talebinde bulunmuştur.³⁶

Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli Saldırmazlık Paktı Sovyetlerin dış politikasını belirlemiştir. Pakt, Avrupa'da Almanya'ya karşı geniş cephe oluşturulması yönündeki ümitleri boşa çıkarırken Türkiye tarafından da endişeyle karşılanmıştır. Türkiye ile SSCB'nin yolları ayrılırken anlaşma ve ek gizli protokollerin imzalanması ile dünya, büyük savaşa bir adım daha yaklaşmış oldu.³⁷ Sovyetler Birliği, bu paktla Batı'nın Almanları kendi üzerine saldırtarak düşmanı düşmana kırdırma politikasını önceden görmüş ve bunun önüne geçmek istemiştir.

³⁵ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara, AÜSBF yay., 1983, s.21

³⁶ Abdulkadir Baharççek, "Soğuk Savaşın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Ankara, Nobel yay., 2004, s.61.

³⁷ Hasanlı, a.g.e., s.38.

Alman-Sovyet Antlaşması ile Ruslar, komünizmin yayılması için büyük bir fırsat ele geçirmişlerdir. Almanya ile Batı arasında yapılacak savaş sonucunda muhtemelen iki tarafta bitkin ve harap bir duruma gelecek, bu ortam içerisinde ise komünizmin hâkim kılınması çok kolay olacaktır. Hitler de İtalya'nın savaşa girmekteki tereddüdünden dolayı rahat hareket edememektedir. Sovyetlerle yapılan saldırmazlık antlaşması sonrası doğusunu garanti altına alan Hitler, hareket serbestisine sahip olmuştur.³⁸

Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasından on gün sonra Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, Türk yetkililerine bildirilmek üzere, Türkiye'deki Sovyet elçisi Terentyev'e bir telgraf çekmiştir. Molotov telgrafında:

“Saraçoğlu'na ve imkân olduğunda İsmet'e iletiniz. Potemkin vasıtasıyla onaylanmış Türkiye ile İngiltere'nin yaklaşma fikri bizim İngiltere ile Fransa'ya yaklaşma hakkındaki şahsi kararımızdan çıkmıştır. Nitekim bizim bu kararımız Türkiye'nin tutumuna tesir edemedi, zira bu zamana kadar Türkiye, sonradan anlaşıldığı gibi İngiltere ve Fransa ile tam anlaşma sağlamıştır ki Türkler daha önceden ve zamanında, SSCB'yi haberdar etmeyi lüzum görmemişlerdir... İngilizlerle Almanların SSCB'ye karşı anlaşma tehlikesinin önünü almak için ki buna elimizde İngiliz Bakanı Hudson'un Alman yetkili mümessili Voltat'la gizli görüşmeleri ile ilgili malumatlar mevcut, biz Almanların saldırmazlıkla ilgili pakt teklifini kabul etmeyi uygun gördük.” demektedir.³⁹

2.Dünya Savaşı başladıktan sonra Türkiye'de bir politika belirlemek zorundaydı. Bu amaçla ne Sovyet-Alman ittifakına ne de İngiliz-Fransız deklarasyonuna bağlı kalmadan iki tarafla da iyi ilişkiler yürütmek yolunu seçti. İngiliz-Rus dostluklarını bağdaştırmak ve çatışma arasında kalmamak için Dışişleri Bakanı Saraçoğlu Moskova'ya gitti.

Ancak Almanya'nın isteğiyle Sovyetler bu görüşmelerde, Türkiye ile yaptıkları anlaşmaları temelinden değiştirecek bazı isteklerde bulundular. Sovyetlerin bu istekleri şu şekilde özetlenebilir:

1) Boğazların ortak savunulmasına dair bir paktın imzalanması.

³⁸ Burçak, a.g.e., s.54-55

³⁹ Tacibayev, a.g.e., s.133

2) Motreux Sözleşmelerine, Karadeniz’de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların her zaman ve mutlak surette kapatılmasını öngören bir değişiklik getirilmesi.

3) Sovyetler Birliği’nin Besarabya’yı ve Bulgaristan’ın Dobruca’yı ele geçirmeleri karşısında Türkiye’nin tarafsızlığı.

Bu isteklerden başka, Sovyetler Birliği, müzakereler sırasında Türk Hükümeti’nin izlediği dış politikanın Sovyet Hükümetininkine uygun olmadığını belli etmiştir. Çünkü dostu Almanya’ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile birlik olmuştur.⁴⁰

Bu istekler Saraçoğlu tarafından reddedildi ve Ankara’ya döndükten sonra 19 Ekim 1939’da İngiltere ve Fransa ile savaşın Akdeniz’e sırayet etmesi halinde ortak bir savunma yapılacağına ve Türkiye’nin saldırıya uğraması halinde İngiltere ve Fransa’nın yardımında edeceğine dair İttifak Antlaşması imzalandı.

Dönemin başvekili Refik Saydam yapılan anlaşmaya önem vermiş, adeta Sovyet tehdidinden kurtuluş olarak görmüştür; “Türkiye, Fransa ve Büyük Britanya arasında mevcut görüş ve menfaat birliğini gösteren bu mühim vesikayı imza etmekle fevkalade bahtiyarım”⁴¹ demiştir.

Türkiye’nin temel endişesi ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar gelmeden bu badireyi en güvenli şekilde atlatabilmektir.⁴²

1940 yılının Kasım ayında Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, Berlin’de Führer ve Von Ribbentrop ile görüşmeler yapmış, iki tarafça Balkanlar ve Boğazlar konusuna özel bir dikkat gösterilmişti. Almanya, Sovyetler Birliği’ne Boğazlar üzerinde kontrol hakkı ve Sovyetler Birliği sınırları civarındaki topraklarda da tam bir genişleme serbestesi tanımıştı.⁴³

1940 yılı Haziran ayında, Almanya’nın Fransa’yı mağlup etmesi, tüm ülkelerde olduğu gibi Türk kamuoyunda da, hangi rejimin daha üstün olduğu tartışmasını gündeme getirmiştir: Nazizm mi? Demokrasi mi? Otoriter bir siyasal rejim ile yönetilen Almanya’nın, demokrat Fransa’yı mağlup etmesi, Nazizm’in iyi ve güçlü bir rejim

⁴⁰ Mehmet Gönlübol, Ahmet Şükrü Esmer, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, ed.Mehmet Gönlübol, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974, s.153.

⁴¹ *Son Posta*, 20 Ekim 1939, s. 1.

⁴² Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939–1945”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim yay.,2003, s.399.

⁴³ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s.165.

olduğu konusunda bazı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu görüşler basında açıkça ifade edilmemiştir. Ancak, karşı görüşler bazı gazeteci milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir. Almanya'nın, siyasal rejiminin de verdiği güçle, uluslararası ilişkilerde bir “yeni nizam” kuracağı şeklindeki görüşlere Hüseyin Cahit Yalçın karşı çıkmış ve “*Milletlerin galip veya mağlup gelmelerinde rejimlerin mutlak ve kati bir rolü olmadığını*”⁴⁴ ifade etmiştir.

Nadir Nadi, 1 Ağustos 1940 tarihinde yayınlanan makalesinde, İngiltere'nin, Fransa'nın nakavt olmasına rağmen savaşa devam ettiğini belirtmiş ve harbin bütün ülkelerin hayat haklarını tanıyan “yeni bir nizam” ile sonuçlanmasını temenni ettikten sonra bu nizam karşısında Türkiye'nin durumu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

*“Türkiye ne başka milletlerin toprağına göz dikmiştir, ne de onların rejimine düşmandır. Bu itibarla hiç kimse dış politikamızın mesela Almanya ve İtalya 'ya karşı husumetkâr bir mahiyet taşıdığı zannına düşmemelidir. Milli menfaatlerimizi ve istiklalimizi tehlikeye sokacak bir hareket ve tecavüz vuku bulmadıkça kendimizi Almanya ve İtalya ile düşman farz etmek, Türk siyasetini ve Türk menfaatlerini ters anlamak demektir”*⁴⁵

1941 Haziran'ın da Almanya'nın SSCB'ye saldırması Türkiye'yi çok ilgilendiren bir gelişme oldu. Bu olay Türkiye'yi “Polonya Sendromu” diye anılan en büyük korkusundan, yani aynı anda Almanya ile SSCB'nin ortak işgaline uğramaktan kurtardı.⁴⁶

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından basının Alman yanlısı bir tavır sergilemesi, hükümetin politikasına aykırı hareket edildiği halde hükümetin buna göz yummasının sebebi; ülkedeki Sovyet tehdidinin yakından hissedilmesidir. Müttefikler aleyhinde bir yazı çıkmaması bunun bir göstergesidir. Bu arada Hitler, Sovyetler Birliği'ne harp ilanı nedeni ile yaptığı konuşmada Molotov'la Kasım 1940 yaptığı görüşme sırasında, Sovyetlerin boğazlar konusunda bazı taleplerde bulunduğunu açıklamıştır. Zamanlama olarak, Türkiye'de zaten var olan Rus tehlikesini tahrik etme amacıyla olan bu açıklama, Türk basınında, Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihli

⁴⁴ “İdeoloji Komedyası”, *Yeni Sabah*, 8 Temmuz 1940, s.1–2.

⁴⁵ “Avrupa Buhranı Karşısında Türkiye”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1940, s. 1–2.

⁴⁶ Baskın Oran, “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik – 2”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim yay., 2003, s.398.

saldırısı ile belirtileri ortaya çıkan, Sovyet aleyhtarı tutumun artmasına neden olmuştur.⁴⁷

Almanya ile yolları ayrılan Sovyet Hükümeti Türkiye'nin Mihver Devletlerine katılma olasılığını hesaba katarak Türkiye'ye karşı daha dostane bir tavır aldı.

25 Mart 1941'de yayımlanan bir Rus deklarasyonu ile Türkiye'nin harbe girme mecburiyetinde kaldığı takdirde karşılaşacağı güçlüklerden faydalanarak komşusuna karşı saldırıya geçeceği yolunda yabancı basında yayımlanan haberlere ilgili olarak : Bu çeşit haberlerin Sovyet Hükümetinin durumuna hiçbir suretle uygun olmadığı ve Türkiye'nin fiilen tecavüze uğraması ve toprağını savunmak için harbe girmek zorunluluğunda kalması halinde, bu memleket ile SSCB arasında mevcut saldırmazlık paktı gereğince SSCB'nin tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenebileceğini beyan edildi.⁴⁸

Ancak Sovyetler Birliği 1942 Kasım ayında Alman ilerlemesini Stalingrad'da durdurup savaşta üstün bir duruma geçmesinden sonra Türkiye'ye karşı sert bir politika izlemeye başladı. Türkiye'nin savaş dışı politikası Sovyet Basınının eleştirilerine konu oldu ve ilişkiler gerginleşti. Almanya'nın savaş alanlarında ki yenilgisi ile Türkiye'nin üzerindeki Alman tehlikesi kalkmış yerini Sovyet tehlikesine bırakmıştı. Avrupa'da Alman zaferi kadar bir Sovyet zaferinin de ciddi sonuçları olurdu.⁴⁹

Sovyet Basını Türkiye'deki Turancılığa da keskin bir dille saldırıyordu. *İzvestiya* Türk Hükümeti'ni ırkçı propoganda yapmakla itham etmiştir. Bunda muhtemelen Birinci Dünya Savaşına ve Bolşevik Devrimi sırasında Rusya'daki Türklerin bağımsızlık hareketlerine ilişkin anılar da rol oynamaktadır.⁵⁰

Zaten Almanya'nın uğradığı yenilgiler karşısında Almanya'nın desteklediği Turancı hareketinin hedefleri de artık yersizdi.⁵¹ Milletvekili N.Sadak 7 Temmuz 1943 tarihli *Akşam* gazetesinde Turancılık politikasını ağır bir dille eleştirir ve Türk dış politikasının ırkçı hedeflerinin olmadığını, bunun soy ve aidiyete bağlı ilkel toplumlarda görüldüğünü, Türkiye'nin milliyetçi olmakla birlikte, ne Türkçü ne de İslamcı

⁴⁷ **Çelik, Ahmet**, İkinci Dünya Savaşı sürecinde (1939-1945) Muhafız Basını, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2011.

⁴⁸ **Erkin**, a.g.e., s.173.

⁴⁹ **Oral Sander**, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 8.b., Ankara: İmge Kitapevi, 2000, s. 138

⁵⁰ **Önder**, a.g.e., s.185

⁵¹ a.g.e., s.186

olduğunu, bütün Türkleri veya Müslümanları birleştirme hareketlerinin ütopyik olmakla kalmayarak Türk dış politikasının prensiplerine de aykırı olduğunu söylemiştir.⁵²

1943 yılına kadar Turan hareketleriyle ilgili bir adım atmaktan kaçınan İnönü hükümeti, solcu grupların muhalefeti ve Sovyetler Birliği'nin tepkisi üzerine nihayet tedbirler almak zorunda kalır.

19 Mayıs 1944 tarihinde Gençlik ve Spor Bayramı vesilesiyle İnönü, Turan hareketine karşı şunları söyler: “*Turan düşüncesi bize zarar verir. Milli kurtuluşumuzdan beri Sovyetlerle dostluğumuz var. Milli politikamız ülkemiz dışında macera arayan ruha tamamen yabancıdır. Turancılar vicdansız fesatçılardır ve gençliği baştan çıkarmaktadır. Bize felaket getiren düşüncelere bütün gücümüzle karşı koyacağız.*”⁵³ Bu konuşma Turancılara karşı sert önlemleri başlatır. Hükümeti devirmek istedikleri bahanesiyle İstanbul ve Ankara’da çok sayıda Turancı tutuklanır. Bu olayların doruk noktasını gizli bir Turancı cemiyete yapılan işlem teşkil eder, cemiyet üyeleri tutuklanır ve Rus kökenli olanlar Rusya’ya geri gönderilir. Turancılara karşı izlenen bu sert tutumun tek açıklaması, Rusya’nın yoğun baskısı ve misilleme yapacağı korkusudur. Buna rağmen Türk hükümeti Moskova’dan olumlu tepki görmemiştir.⁵⁴

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği, savaşa girmeme amacına yönelik dış politikasıdır. Başbakan Saraçoğlu, bu politikayı “müspet tarafsızlık” olarak adlandırmıştır. Savaşın tüm şiddeti ile sürdüğü 1942 yazında Saraçoğlu bu politikayı şöyle açıklamıştır: “Üç seneden beri dünyayı yakan ve yıkan hale önünde Türkiye menfi bir bitarafılık vaziyetini koruyamazdı ve yarın da koruyamaz. Türkiye’nin bitarafılığı umumi bir politik sistemin işlenmiş bir şeklidir ve politikamızın kimseyi endişeye düşürmeyecek bir berraklığı ve samimiyeti vardır. İngiltere ile olan ittifak muahedemiz her iki tarafın menfine olarak vazife görmekte devam edecektir. Türkiye-İngiltere ittifakı realitenin ifadesi ve biraz evvel arz ettiğim politik sistemin esaslı bir rüknüdür. Yine o politikanın bariz ve samimi bir tezahürünü de Türkiye ile Almanya arasındaki karşılıklı anlayış ve dostluğu yeniden tevsik eden Türk-Alman anlaşmasında görüyoruz. Harbin bu iki esaslı burcuna karşı olan vaziyetimizi ve o devletlerle olan bağlarımızı müspet siyasetimizin bariz bir misali olarak arz ettim. Muharip kümelerin her ikisinde

⁵² Akşam, 7 Temmuz 1943.

⁵³ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 14.b., İstanbul, Alkım yay., 2004, s.172

⁵⁴ Önder, a.,g.e., s.186

de kendileriyle ahdi veya fiili rabitalarımız olan devletler yer almıştır ki bunlar karşı da ve dürüst olmakta devam edeceğiz.”⁵⁵

23 Şubat 1945’de TBMM’de alınan karar doğrultusunda, Türkiye’nin Almanya ve Japonya’ya savaş açması üzerine, Avrupa basınında bu kararın San Fransisco Konferansı’na katılıp, kendine pay çıkarma olarak değerlendiren yazılar görülmektedir. Örneğin bunlardan İsviçre’nin ünlü La Tribune de Geneve gazetesi 26 Şubat 1945 günlü sayısında; “TBMM’nin kararının harekâtın seyrini değiştirmek hususunda pek geç kaldığını” yazmakta ve Türkiye’nin “Bir İngiliz teşebbüsü karşısında bulunduğunu.” belirtmekteydi. Aynı gün, Türkiye’nin Paris Büyükelçisi ve eski Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, France Soir gazetesi muhabirine: “Türkiye’nin harp ilan etmesi memleketimizin 1939’dan beri güttüğü siyasetin bir neticesidir” derken, İsviçre’nin ünlü gazetelerinden La Suisse aynı günlü baskısında, Menemencioğlu’nu yanıtlarcasına; “Türkiye, ancak Almanlar Rusya’dan çekilmeye başladığı zaman İngiltere ile ittifakı yeniden canlandırabilmişlerdir.”⁵⁶, demektedir.

Türkiye’nin ekonomik ve askeri açıdan güçlü kalma gayesi hiç şüphesiz, Sovyetler Birliği’ne karşı Türkiye’nin bakış açısıyla da alâkalıdır. Türk-Sovyet ilişkilerinin ilk yıllarında komünizm korkusu olan Türkiye’de, II. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Sovyet emperyalizmi korkusu oluşmaya başlamış ve Sovyetler Birliği’ne duyulan güvensizlik hat safhaya çıkmıştır. Bu güvensizlik duygusu Sovyet tehdidinde karşı güçlü olabilmek için, Türkiye’nin imkânlarını zorlamasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında Türk Milleti’nin çekmiş olduğu ekonomik sıkıntılar, savaşın ilk yıllarında İtalya ve Almanya’dan, daha sonraki dönemlerinde ise Sovyetler Birliği’nden gelebilecek herhangi bir saldırıyı önlemeye yönelik, Türkiye’nin izlediği güçlü kalma politikasının bir sonucudur.⁵⁷

⁵⁵ *Ulus*, 6 Ağustos 1942, s. 1.

⁵⁶ *Ayın Tarihi*, Şubat 1945, s.36

⁵⁷ *Şen, a.g.t.*, s.165

1.2. Savaş Sonunda Sovyetler Birliği'nin Üs ve Toprak Talepleri ile Gelen İlişkilerin Bozulma Süreci

Stalingrad Zaferi ve Normandiya çıkartması ile Almanya'yı iki taraftan kuşatan Müttefik Devletler, altıncı yılında savaşın bitmek üzere olduğunu göstermişlerdir. 29 Nisan 1945 günü Müttefik kuvvetleri Nazizm'in doğum yeri olan Münih'e girmiş, birkaç gün sonra da Hitler Berlin'de intihar ederek yaşamına son vermiştir. İtalya ve Almanya'dan sonra ABD'nin Nagazaki ve Hiroşima'ya atmış olduğu atom bombaları, ayakta kalan son Mihver Devleti Japonya'nın da teslim olmasına neden olurken, yenilen devletlerin durumu, Uzakdoğu ve atom bombası ile ilgili konularda ABD ve SSCB arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Almanya'nın yenilmesinde başrolü oynayan ABD ve SSCB, dünya'nın yeniden şekillenmesinde de esas rolü oynamışlardır. Yenedünya düzeninin plânlandığı Yalta'da ve Berlin'de gerçekleşen konferanslarda da bu iki devletin ağırlığı söz konusu olmuştur.⁵⁹

İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi büyük güçlerin altı yıl süren savaş sonucunda zayıflaması, SSCB'yi Avrupa'daki en güçlü devlet haline getirmiştir. SSCB'nin gerek Avrupa'nın en güçlü devleti konumunda olması, gerekse muzaffer Müttefik Devletleri içerisinde yer alması Türk dış politikasının zorlu bir sürece gireceğini göstermiştir. Türk dış politikası 1923–1945 yılları arasında dış politikada sürekli olarak büyük devletlerarasında yaşanan siyasi faaliyetler arasında denge kurarak politikasını yürütmüştür. Türkiye, Millî Mücadele yıllarında Batılı Devletlere karşı Sovyetler Birliği'yle, Alman-Sovyet birlikteliğine karşı ise İngiltere'yle yakınlaşarak, bazı zamanlarda ise birden fazla büyük devletle iyi ilişkiler kurarak dış politikasını devam ettirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada SSCB ve ABD'nin yer aldığı iki kutuplu bir yönetim söz konusu iken, ABD'nin yer aldığı kutbu, doğal olarak Türkiye kendine yakın hissetmiş ve bu kutupla olan ilişkilerini geliştirmek

⁵⁸ Sander, a.g.e., s.193-199

⁵⁹ Tanju Akad, "Her şey Berlin'de Başladı Berlin'de Bitti" Popüler Tarih, S. 63, Temmuz 2005, 72–77

istemiştir. Ancak ortada büyük bir problem bulunmaktadır. Türkiye Sovyetler Birliği'nin yer aldığı kutup ile komşudur ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri bulunmaktadır. Öncelikle çözülmesi gereken bu durum, Türkiye'nin tek başına altından kalkabileceği bir sorun değildir. Üstelik bu sorun sadece Türkiye'nin değil, neredeyse Sovyetlere yakın olan her devletin sorunu görünümündedir.⁶⁰

Sovyetler Birliği 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin müttefiklere karşı yükümlülüklerini yerine getirmediği ve bunun sonucunda BM'e giremeyeceği görüşündeydi ve Ruslara göre Türkiye 1944'te Almanya ile ilişkileri kestiği zaman Mihvere savaş ilan etmiş olmalıydı; ayrıca müttefiklerin boğazlardan Sovyetler Birliği'ne savaş malzemesi nakletmelerine Türk hükümeti izin vermemiş ve doğu sınırına birliklerini yığmış, böylece Sovyetler Birliği'nin savaş operasyonlarına ket vurmuştu.⁶¹ Nitekim, 19 Mart 1945'te Sovyet hükümeti Türkiye'ye verdiği notada; SSCB ile Türkiye arasındaki dostluğun devam edebilmesi için bu antlaşmanın değerini takdir ettiğini, ancak savaş sonrası meydana gelen derin değişikliklerden dolayı antlaşmanın yeni şartlara uymadığını ve bir iyileştirmeye ihtiyaç duyulduğunu, bu yüzden antlaşmayı feshetmek istediklerini belirtmiştir.⁶²

Türkiye, SSCB'ye 4 Nisan 1945'te verdiği cevapta; "Yeni bir antlaşma akti için Sovyet teklifini bekliyoruz" diyerek hamle sırasını tekrar Sovyetlere verdi; Sovyetlerin ise bunun üzerine sıradaki girişimi nota ile değil, 7 Haziran 1945 Sarper-Molotov görüşmeleriyle olacaktır.⁶³

Görüşmelerde Sovyet Hükümeti Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine yeni bir antlaşmanın akdedilebilmesi için; Türkiye'nin kuzey doğusundan sınırın düzeltilmesi (Kars, Ardahan), Montrö sözleşmesinde değişiklik yapılarak, Boğazlarda Ruslara üs tahsis edilmesi ve savunmanın ortak yürütülmesi şartlarını sürmüştür.⁶⁴ Pek tabii bu şartlar Türk hükümetince kabul edilmemiştir.

8 Ağustos'ta Ankara'daki Sovyetler Birliği maslahatgüzarı, o gün için Dış İşleri Bakanı Hasan Saka'dan randevu istemiştir. Maslahatgüzarının ziyaretinden sonra Saka Çankaya'dadır. Rusya bize Boğazlarla ilgili nota vermiştir ve bunda açıktan Boğazları

⁶⁰ **Şen**, *a.g.t.*, s.171

⁶¹ **Önder**, *a.g.e.*, s.303

⁶² **Soysal**, *a.g.e.*, s.4

⁶³ **Melih Aktaş**, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde Amerikan Faktörü*, İstanbul, Şema yay., 2006, s.22.

⁶⁴ **Önder**, *a.g.e.*, s.303

kendisiyle ortaklaşa savunulmasını teklif etmektedir. Cumhurbaşkanı'nın notanın metnini tetkik ederken en çok 5. Maddenin üzerinde durur. Can alacak o maddede Ruslar şöyle demektedir: “Boğazlarda ticari seyrüseferin serbestesini ve Boğazların güvenliği temin hususunda en fazla alakadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği işbu boğazların, Karadeniz’de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler.”⁶⁵

Türkiye 22 Ağustos 1946 tarihinde verdiği cevapta Montrö Sözleşmesinin ancak bu sözleşmede öngörülen usulle değiştirilebileceğini ve Boğazların Sovyetler Birliği ile ortak savunulmasının Türkiye’nin egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğunu bildirilmiştir.⁶⁶ Bu sırada gerek Türkiye gerekse SSCB’de karşıt kamuoyu güçleniyordu. 4 Aralık 1945’te İstanbul’da SSCB karşıtı bir miting düzenlendi. Göstericiler Rusça kitapların satıldığı iki kitapçı ile solcu Tan gazetesinin matbaasına polislerin seyirci kaldığı bir ortamda saldırınca, 8 Aralık’ta SSCB bunu kınayan bir nota verdi. Notada; Türk polislerinin ihmalini ve Türk hükümetinin sorumluluğunu iddia etmiş ve kışkırtıcı hareketlere önem vermemezlik edemeyeceğini bildirdi.⁶⁷ Bu saldırı Türk siyasal yaşamına “Tan Matbaası Olayı” olarak geçti.

Türkiye’deki Sovyet karşıtlığının yükseldiği bu dönemleri İlber Ortaylı şu şekilde ele almıştır: “Ellerinde, “*Hiçbir ülkede bu kadar hürriyet yoktur*” gibi görünüşte muhalefet aleyhtarı dövizler taşıyan, fakat aslında komünizme karşı sloganlar atarak ilerleyen kalabalık bir topluluk, Tan gazetesi, Yeni Dünya, La Turquie, Görüşler adlı birbirleri ile ilgili yayın organlarına ulaşınca bir anda matbaayı ve idarehaneyi tahrip ettiler. Politik gösterilerle yapılarak asayişin bozulmasına kesinlikle göz yumulmadığı bir ortamda, bu olayın nasıl meydana geldiği bir soru olarak ortada kaldı. Sonraki aylarda ve yıllarda da gençlerin Komünizme karşı toplantıları süre gitti, yayınladıkları bildiriler gazetelerde yer aldı. 20 Nisan 1947’de İzmir’de bir grup ticaret yüksekokul öğrencisi “Zincirli Hürriyet” in nüshalarını yırtıp gösteriler yaptı. Bu gibi olaylar tekrarlanıyor ve gazetelerde yer alıyordu. Nihayet bu gelişme 20 Aralık 1947’de Ankara Üniversitesi’ndeki olayları yarattı. O sabah Ankara’da Ulus meydanında toplanan

⁶⁵ *Milliyet*, 3 Nisan 1970, s.7

⁶⁶ **Mehmet Gönlübol, Suat Bilge**, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, ed.Mehmet Gönlübol, Ankara, Sevinç Mat., 1974, s.423.

⁶⁷ **Bilge**, *a.g.e.*, s.422

gençler ve seyirci halk Kıbrıs için miting yapacaklardı. Miting “*Komünistleri istemeyiz, Komünist hocaları istemeyiz!*” sloganlarıyla devam etti. Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’ne gelen kalabalık Rektör Şevket Aziz Kansu’yu protesto ettiler ve hemen ardından odasını işgal edip zorla istifa dilekçesini imzalattılar. Olayların nedeni Üniversite senatosunun ve rektörün solcu öğretim üyelerini işten atmaması olarak gösterildi. Üniversite senatosu sadece mahkeme kararı olmadan böyle bir işlemi yapamayacağını aylardır tekrarlamıştı. Ne var ki CHP parti grubunda, Meclis’te, Milli Eğitim Encümeninde, dışarıda üniversite profesörleri arasında demeç üstüne demeç verenler çoktu. Olaydan sonra 30 Aralık 1947 İstanbul Üniversitesi senatosu adına rektör Sıddık Sami Okar olayı kınayan bir telgrafı Ankara Üniversitesi’ne yolladı. Bazı muhalifler ve “Vatan Gazetesi” rektöre yapılanları eleştirdiler. Basının çoğu olayları aktarmakla yetindi. Savaş sonrasının gergin ortamında partiler ve basın solculuğu birlikte mahkum etmişlerdi. Basında ve politikacılar arasında rakipleri solculukla suçlamak da başvurulan yollardandı.”⁶⁸

Türkiye’de Sovyetler Birliği’ne karşı meydana gelen bu sosyal patlamanın en önemli nedenlerinden birisi, hiç şüphesiz Sovyetlerin Türkiye’den toprak talep etmesinden kaynaklanmıştır. Olayların gerçekleştiği 4 Aralık gününden on altı gün sonra Kazım Karabekir, TBMM’de yaptığı bir konuşmasında, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den talep ettiği Kars ve Ardahan ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Kars Yaylasına hâkim olmak demek Anadolu’yu istilâ etmek için pusuda yatmak demektir. Keza Kars Yaylasına hâkimiyet, Dicle ve Fırat boyunca Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hâkim olmak demektir. Kars Yaylası, oralara inecek olan büyük seli tutacak olan biricik settir. Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat sunu da bilmelidirler ki, Kars Yaylası millî belkemiğimizdir. Kırdırırsak mahvoluruz. Eğer Ruslar yer istemekte ısrar ederlerse, hiç şüphe yok ki, dövüşeceğiz.*”⁶⁹

Türkiye’de bunlar yaşanırken, Gürcistan Bilimler Akademisinden iki profesörün Türkiye toprakları üzerindeki isteklerini dile getirdikleri makaleleri gündeme geldi. 14 Aralık 1945 tarihinde Tiflis’te yayımlanan Komünist gazetesinde, 20 Aralıkta ise Pravda ve İzvestiya da yayımlanan ve “Türkiye’den meşru isteklerimiz” başlığını

⁶⁸ 1946 Demokrasisi, İlber Ortaylı, *Milliyet*, 16 Mayıs 1983, s.9

⁶⁹ Saray, a.g.e, s.73

taşıyan bir makale şöyle sona eriyordu: “Gürcü halkı hiçbir zaman vazgeçmediği ve vazgeçemeyeceği topraklarını geri almak zorundadır. Ardahan, Artvin, Ordu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Giresun’dan koparılmış toprakların bir bölümünü kastediyoruz.” Bunu, 1948 ve 1949’da SSCB’de yayımlanan akademik çalışmalarda Sovyet tezinin desteklenmesi izleyecektir.

9 Mart 1946’da Başbakan Saraçoğlu’yla görüşen Büyükelçi Vinogradov da Türkiye basınındaki, kişilere yönelik saldırılardan yakınarak bunlara son verilmesini istedi. Saraçoğlu’nun SSCB’nin isteklerinden vazgeçip geçmediği sorusunu ise, bu isteklerin Molotov tarafından dile getirildiği ve ancak kendisi tarafından çekilebileceği biçiminde yanıtladı.⁷⁰

Saraçoğlu 6 Ocak 1946’da Basın Kongresi üyelerine verdiği çayda Sovyetler Birliği’nin talepleri hakkındaki iddialara; “...Aylarca evvel, malum bazı gazete ve radyolarda Kars ve Ardahan illeri, yabancı memleketlere dağılmış olan Ermenilere yurt olarak verilmelidir şayia ve haberleri yayıldı. Bütün dünya biliyor ki bütün bu yerlerde bir tek Ermeni mevcut değildir. Sovyetlerle imzalanan Kars Antlaşması ile Şark hudutlarımız bugünkü şeklinde kesin çehresini almış ve etnik hakikatlar bu suretle ve iki tarafın tam rızası ile teyit olunmuştur. Bazı gazete ve haberler Kars ve Ardahan’ın Rusların zayıf olduğu bir sırada Türkler tarafından alındığını söylüyorlar. Bir kere almak ve alınmak diye birşey yoktur. Halkın eski vatanlarına ve eski devletlerine kendi irade ve ihtiyarları ile avdet etmeleri keyfiyeti vardır. Bundan başka Rusya’nın zayıf sayıldığı o günlerde Türkiye yok denecek bir haldeydi.” diyerek cevap vermiştir.⁷¹

Molotov’un 1918 yılında, Bolşevik Hükümeti’nin zayıflığından dolayı bıraktığını söylediği Kars ve Ardahan ile ilgili Stalin, 13 Mart 1921 tarihinde Ulusların Hayatı adlı dergide şunları yazmıştır: “...Ankara Hükümeti’nin, emperyalist, yayılmacı, Pan-Türkist, Ermeni halkının oturduğu toprakları elinde tutmak ve hatta Kafkasları ele geçirmek isteyen bir politika güttüğünden kuşkulansak bile, bu durumda onun bu yaklaşımlarından korkmamamız gerekir. Çünkü nasıl olsa bu ödünler dünya devriminin ve Türkiye’de komünizmin zaferiyle her şey normal duruma dönüşecektir. Bizim hiç korkmadan toprak ödününe gitmemiz gerekir. Çünkü nasıl olsa bu ödünler geçici bir nitelik taşımaktadır. 1918 yılında henüz gelişmeye başlayan komünizmi kurtarabilmek

⁷⁰ Oran, a.g.e., s. 503-504.

⁷¹ Bilge, a.g.e., s.422.

için Ukrayna'ya yani Rusya'nın yarısına nasıl kıyıp sonradan geri aldysak, şimdi de doğu devriminin zafer kazanması için Türkiye'ye geçici toprak ödünlerinde bulunmamız gerekir...''⁷²

Yaklaşık yirmi beş yıl önce Stalin tarafından kaleme alınan bu yazı, Rusların Kars ve Ardahan'ı, Türklere ödünç olarak verdiğini belirtmektedir. Ancak Stalin bu yerlerin geri alınmasını, Türkiye'nin komünist olması şartına bağlamıştır. Oysa Türkiye komünistleşmemiştir. Yirmi beş yıl sonra Stalin, bu başarısızlıklarını askeri üstünlüklerine güvenerek gidermek istemektedir.⁷³

Gürcü profesörlerin iddialarına ise Saraçoğlu, mevzu bahis illerde Gürcü dilini de konuşan ve kendilerini Türk dinine, vicdanına, kültürüne ve diline sahip sayan insanlar vardır diyerek bu insanların Çarlar ve Çar ordularının önünden kaçıp anavatana iltica eden Türkler olduğunu savunmuştur.

Savaşın sonlarına doğru Stalin, Yalta Konferansı'nda Boğazlar konusundaki taleplerini ifade ederken, Türkiye'nin Boğazlar vasıtasıyla Rusyanın gırtlığına sarılmasına artık tahammül edemeyeceklerini belirtmiş ve Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁴

Ayrıca San Fransisco ve Potsdam konferanslarında da Stalin, Boğazlar üzerindeki üs taleplerini yinelemiş, üstelik toprak taleplerini de gündeme getirmiştir. Japonya'ya savaş açması için Ruslara ikna çabalarında bulunan Truman, Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve üs taleplerine de böylece sessiz kalmıştır. Churchill ise Boğazlar konusunda Rusya'nın tezlerine⁷⁵ hak vermiş ancak toprak taleplerine Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini belirterek karşı çıkmıştır.

26 Haziran 1945'te San Francisco'da, Birleşmiş Milletlere Antlaşması imzalanmış ve aynı gün Birleşmiş Milletlere Anayasası onaylanmıştır.⁷⁶ San Francisco Konferansı görüşmeleri sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği ile olan gerilimi azaltmak düşüncesi ile 1942 Şubatı'nda, Von Papen'e düzenlenen suikasttan sorumlu iki Rus'u

⁷² *Yakın Tarihimiz*, s.54.

⁷³ *Şen, a.g.t.*, s.172

⁷⁴ *Aktaş, a.g.e.*, s.18.

⁷⁵ SSCB'nin ABD ve İngiltere'yi ikna çabasında verdiği örnekler, "sizden farklı davranmıyorum" mesajıyla yüklüydü. Stalin'e göre şayet Boğazlarda uygulanan rejim, Süveyş kanalında uygulanıyor olsa, İngiltere, Panama Kanalında uygulanıyor olsa Amerika da buna rıza göstermezlerdi. Sovyetler Birliği'nin güvenliğinin Türkiye'nin eline bırakılmayacağını gerçekleştirdiği bu örneklerle, o tarihte Mısır için İngiltere, Panama için ABD ne ifade ediyorsa aynı durumu Türkiye ile kendisi arasında oluşturmak istediğini belirtiyordu. **Metin Toker**, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara, 1971, s.77-78

⁷⁶ **Tutkun Akbas**, *Türkiye'nin 77 Yılı*, Tempo Yayınları, İstanbul 2000, s. 96

serbest bırakılmış ayrıca Türkiye sınırında Türk kökenli birkaç Rus da Sovyet makamlarına teslim edilmiştir. Ancak Türkiye'nin bu iyi niyeti Sovyetler Birliği tarafından zayıflık olarak algılanmış ve Türkiye'ye yapılan baskılar daha da arttırılmıştır. Bu konuda Erkin, Sovyetler Birliği'nin 1925 Paris Antlaşmasını feshederek, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üye olmakla kazanacağı avantajları San Francisco Konferansı'ndan önce yok etmek istediğini belirtmiştir.⁷⁷

1.3. Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti'nin Kurulması

Savaşın galiplerinin demokrasiye bağlı devletler olması, savaş sonrası düzende ABD ve İngiltere'nin yanında yer almak isteyen devletlerin rejimlerin gözden geçirmelerini zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede Türkiye de demokratik atılımlar yapması gerektiğini anlamakta gecikmemiştir.⁷⁸

Türk siyasal hayatında 1945–1950 yılları arasında yaşanan dönemde Türkiye, savaş sonrası kurulan düzende yerini alma çabasına girmiş, Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan siyasal rejim değişerek, çok partili siyasal yaşama geçilmiştir. Ancak yirmi yedi yıllık tek parti iktidarının değişerek ülke yönetiminin Demokrat Parti'ye geçmesi 1950 yılında gerçekleşmiştir. Bu nedenle, savaşın bittiği 1945 yılı ile iktidarın el değiştirdiği 1950 yılı arasındaki gelişmelere “demokrasiye geçiş süreci” olarak bakılmaktadır.⁷⁹

10 Mayıs 1946'da toplanan Halk Partisi Kurultayı'na İnönü, memleketin iç ve dış şartlarının yeni seçimleri gerektirdiğini ve seçimleri daha demokratik bir şekle sokmak ihtiyacına işaret etmişti. Halk Partisi seçimleri kaybedecek olursa İnönü, parti başkanı olarak muhalefete geçecekti.⁸⁰

⁷⁷ Erkin, *a.g.e.*, s.249-250

⁷⁸ Aktaş, *a.g.e.*, s.29.

⁷⁹ Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul, İletişim yay., 1998, s. 13

⁸⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul: Afa yay., 1996, s. 128.

Bu arada Meclis'te parti içi muhalefet, gerek Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde, gerekse 2.Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki ekonomi politikalarını ve bütçe tasarılarını olabildiğince eleştiriyordu.

Nihayet, 7 Haziran 1945 tarihini taşıyan ve parti grup başkanlığına verilen bir takrirden, CHP içinde, çok partili rejime doğru ilk çaba başladı. CHP'nin dört tanınmış üyesi, "memlekette demokratik usullerin, daha geniş tatbikine geçilmesini istediler. Dörtlü takrir adını alan bu yazının altında Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaları vardı.⁸¹

Peki Dörtlü Takrir ne istiyordu ?

1. Meclis denetiminin gerçek bir biçime kavuşmasını,
2. Yurttaşların siyasal hak ve hürriyetlerini Anayasa'nın gerektirdiği genişlikte kullanabilmelerinin sağlanmasını,
3. Bütün parti çalışmalarının bu esaslara uygun hale gelmesini,
4. Takririn açık oturumda görüşülmesini istiyorlardı.⁸²

Takrir'deki istekler İnönü'nün 19 Mayıs nutkundaki vaatleriyle aynı olsa da Takrir, parti grubunda reddedildi. Ardından, parti içinde grup kurmak ve İnönü ile anlaşmazlık yaşamalarından dolayı, Celal Bayar istifa etmiş, diğer üç üye de istenmeyen adam ilan edilmiş ve partiden ihraç edilmişlerdir.

Bu durumun tabii neticesi, elbette ki, kendi aralarında birleşmek ve savundukları "daha geniş milli mukarebe"yi kurmak yollarını aramak olacaktı. Bunun tek yolu vardı: Yeni bir parti kurmak!

Nihayetinde Celal Bayar 4 Aralık 1945'te yeni bir parti kuracağını basına açıkladı⁸³ ve 4 Aralık 1945'te Çankaya'ya çıkarak İnönü ile görüştü. Bayar yeni kuracakları parti programını da yanına alarak, İnkılaplar üzerinde teminat verip İnönü'nün onayını aldı ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu.

⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı?*, Remzi yay., 1969, s.126.

⁸² Sina Akşin, "Demokrat Partinin Kurulması", *Tarih ve Toplum*, C.9, S.53, İstanbul, İletişim yay., 1988, s. 13.

⁸³ Aydemir, a.g.e., s.127.

1.4. Türkiye-ABD Yakınlaşması

A. Truman Doktrini

Sovyetler Birliği Boğazlar üzerindeki istekleri reddedildikten sonra Türkiye üzerindeki baskısını devam ettirmiş ve bu memleket için bir endişe kaynağı olmaya devam etmiştir. Sovyet davranışının Türkiye için en önemli sonuçlarından biri, ordusunu hala savaş sırasındaki mevcudunda tutmak zorunluğu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra olağan duruma dönmek, savaş içinde çok genişleyen ordusunun bir kısmını terhis etmek, ekonomik durumunu geliştirmek istemesine rağmen, Sovyet baskısı buna imkan vermemiştir.⁸⁴ Üstelik İngiltere'nin savaş sonrası büyük ekonomik zorluklar yaşaması bu ülkenin Yunanistan ve Türkiye'ye olan yardımlarını kesmesi ile sonuçlanmış ve İngiltere Batı savunması için hayati önem taşıyan bu ülkelere yardım edilmesi hususunda ABD'yi bilgilendirmiştir.

ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de "Dünya'nın karşı karşıya kaldığı durumun ağırlığının, kongrenin birleşik oturumunda konuşulmasını gerekli kıldığını" ifade ederek başladığı konuşmasında⁸⁵, "...Türkiye'nin milli bütünlüğü Orta Doğu nizamı için şarttır" diyerek Amerika'nın Türkiye politikasına açıklık getirmiştir.⁸⁶ Konuşmasında, Türkiye'nin bağımsız ve iktisadi açıdan istikrarlı bir ülke olmasının bulunduğu konum itibarıyla ABD'nin çıkarına olduğunu, Türkiye'nin ulusal bütünlüğünün sağlanması için elzem olan modernizasyonun gerçekleştirilmesi konusunda ABD ve İngiltere'den yardım talep ettiğini ve İngiltere'nin bu yardımı yapamayacak durumda olduğundan bunu ABD'nin sağlaması gerektiğini ifade etmiştir. Başkan Truman Doktrini'nin Kongrede bir an önce yasalaşıp Türkiye ve Yunanistan'a yardımların başlamasını istese de, bazı Kongre üyeleri Türkiye'ye yapılacak yardımın

⁸⁴ Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, ed. Mehmet Gönlübol, Ankara, Sevinç Mat., 1974, s.225.

⁸⁵ Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, Ankara, İmge yay., 2001, s. 528.

⁸⁶ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, 1998, s. 451.

gereksiz olduğunu, Türkiye'nin zaten savaşa girmediğini ve yıkıma uğramadığını, Ermeni olaylarının hatıralarının halen taze olduğunu, ayrıca bu ülkelerde ki yönetimlerin otokratik rejimlere sahip olduğunu ve yapılacak yardımların bu rejimleri güçlendireceğini ileri sürmüşlerdir.

Neticede Kongre'de "Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yasası" adıyla yasalaşan Doktrin, 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman'ın onayıyla yürürlüğe girdi.⁸⁷

Doktrinle, Türkiye'ye 100 milyon dolar yardım yapılması ve Amerikan askeri ve sivil personelin gönderilerek yardımın kullanılmasına yardımcı olunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Amerikan Kongresi verilecek yardım malzemelerinin ABD'nin izni olmadan amaçları dışında kullanılmasının, başka devletlere satılmasının ya da hibe edilmesinin de yasaklanmasını kararlaştırdı.

Truman Doktrini'nin temeli, Amerikan yöneticilerinin sürekli ve ağır bir Sovyet tehdidi altında buldukları korkusudur. Bu korku ise savaştan sonra Avrupa'da ortaya çıkan olaylardan ve ABD'nin bu olayları yorumlayış biçiminden doğmuştur.⁸⁸

Yaşlı kıta Avrupa'nın 2.Dünya Savaşı sonra içine düştüğü durum ABD'ye yeni ufuklar açmıştır. Monroe doktrininin⁸⁹ belirlediği dış politika artık önceki yüzyılın demode politikasıdır. Yeni politika Truman Doktrini ve Marshall planı ile beslenecektir. Çünkü ABD'li sanayiciler eski kıta Avrupa'yı yeni keşfetmişlerdir. Eski kıtada yepyeni imkanlar vardır ve ABD yeni değer yargıları oluşturarak bu imkanlardan yararlanacaktır.⁹⁰

Truman Doktrinin kabulüyle Türkiye'nin ABD kontrolü altına düştüğünü iddia eden İzvestiya gazetesine cevaben Recep Peker 27 Mayıs 1947'de verdiği beyanatta; *"Devamlı bir dostluk tesis edilebilmesi için Rusya Türk toprağını ve hükümlerini ihlal edici mahiyette olan, en ufak bir tarihi veya etnik esasa ve hiçbir hakka dayanmayan taleplerini geri almalıdır. Bu gibi iddiaların geçici vaatler halinde değil,*

⁸⁷ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile ilişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim yay., 2003, s.532.

⁸⁸ Sander, a.g.e., s.231.

⁸⁹ Monroe Doktrini; ABD'nin ilk Başkanı George Washington 1796 yılında başkanlıktan ayrılırken yayınladığı bir mesajda ABD'nin diğer devletlerle ticari ilişkilerini geliştirmesi ama siyasi ilişkileri mümkün olabilen en alt düzeyde tutması ve Avrupa'nın karmaşık işlerine karışmaması gerektiğini söylemişti. Bu sözler ABD'nin 150 yıl sürecek olan dış siyaset prensibinin başlangıcı oldu. Bunu doktrin haline 1817 yılında göreve başlayan ABD 5. Başkanı James Monroe getirdi. Doktrin ABD'nin Avrupa'nın meselelerinden uzak kalması esasına dayandırıldı. [Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, 1997, s.708-709]

⁹⁰ Aktaş, a.g.e., s.152

kesin olarak ortadan kalkması, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetleri 1919-1920’de başlayan benzer dostluk bağlarının yeniden tesisine kadar götürebilir. Türkiye bir peyk durumunu kabullenmeye hiçbir şart altında raz olamayacağı gibi Rusya ile daha iyi bir anlaşma esasının temini, ABD ve Birleşik Krallık ile olan münasebet, ittifak ve sıkı dostluğunun zayıflamasını mecburi kılmaması da mevzu bahis olamaz” demiştir.⁹¹

Truman Doktrini genel olarak Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılandı. ABD’nin yalnızlık politikasını bir kenara bırakarak, bundan sonra sözle değil fiiliyatla da hür dünyaya yardım edeceğini düşünen birçok kişi memnuniyetlerini açıkça ifade ettiler. Türk gazeteleri Doktrin’in yararlarını anlatan haber ve köşe yazılarıyla dolmaya başladı. Türkiye’ye taarruzun, bundan böyle ABD’ye bir taarruz olacağını düşünenler, Sovyet tehdidinin ortadan kalkacağını yazmaktaydılar. Bazı yazarlara göre ise, Türkiye artık uygar dünyanın ileri karakolu olmuştu. Doktrinle 1946’da başlayan çok partili sistem de garanti altına alınmıştı.⁹²

Truman Doktrini; Versay düzenini sürdürmek isteyen ABD ile bu düzene bağlılığı olmayan ve hatta bunu kendisine karşı yapılmış olarak yorumlayan Sovyetler Birliği arasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan çatışmanın ilk önemli göstergesi anlamındadır.⁹³

B. Marshall Planı

Amerikalılara göre, İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği büyük yıkım Avrupa’da kaos yaratmış, bu nedenle komünistler ve SSCB yükselişe geçmişti. SSCB yayılması karşısında, Avrupa maddi ve manevi olarak güçlendirilmeliydi. Avrupa ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilse, siyasal olarak da bağımsızlığını koruyabilirdi. ABD bu noktada, İngiltere, Almanya ve Fransa’yı ve sonra tüm Avrupa’yı artan bir

⁹¹ Bilge, a.g.e., s.424.

⁹² Erhan, a.g.e., s.532

⁹³ Sander, a.g.e., s.451

biçimde siyasal ve ekonomik işbirliği içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istiyordu.⁹⁴

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, ABD yönetiminin üstlendiği, Avrupa'nın siyasal, ekonomik ve askeri istikrarını sağlama görevinin ikinci ayağı olan Marshall Planı'nı 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada teklif etti. Teklif savaşta büyük zararlara uğrayan Avrupa devletlerinin kalkındırılmasını öngörüyordu.⁹⁵

Diğer bir bakış açısını göre Marshall Planı, kapitalist Batı Avrupa ekonomisini ABD kontrolünde yeniden yapılandırmayı ve sosyalist Doğu Avrupa karşısında güçlendirmeyi, kapitalist Batı Avrupa ülkelerindeki emekçi kitlelerin yaşam standardını yükselterek devrimleri engellemeyi amaçlıyordu. Plan, ayrıca Avrupa ekonomisinin ithalat gücünü artırmak suretiyle Amerikan mallarına geniş bir Avrupa piyasası oluşturmayı da amaçlıyordu.⁹⁶

Planı kabul eden 16 Avrupa ülkesi, 12 Temmuz 1946 tarihinde Paris'te toplanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı ile uygulama çalışmalarına başladılar. Konferansa Türkiye de katıldı ve kendisine 615 milyon Dolar dış yardım yapılmasını istedi. Türkiye'nin talebi, bu planın ulusal kalkınma programlarının finansmanı için değil, savaştan yıkık çıkmış Avrupa'nın kalkınması için hazırlandığı gerekçesiyle reddedildi. Ancak yardımlar savaştan görülen zarar ile değil, ABD'nin siyasal hesaplarının gerektirdiği eşitsizlikle dağıtılacaktır. Mesela; Fransa savaştan az bir zararla çıkmasına rağmen, yardım programının yaklaşık dörtte biri olan 2.8 milyar Dolar ile en büyük payı almıştır. Türkiye ise 1948-1952 yılları arasında, plan çerçevesinde istediğinin ancak yarısı olan 351 milyon Dolar alabilecektir.⁹⁷

ABD, Türkiye'ye yapacağı yardımlar için bazı şartların yerine getirilmesini istiyordu. Verilecek yardım tarımsal üretimin artırılması, tarım aletlerinin modernizasyonu ve ulusal ulaşım sisteminin yenilenmesi için kullanılmalıydı. Kalkınma planının bu şekilde yenilenmesiyle Türkiye, Avrupa'nın yeniden İmar planına katılan diğer ülkeler için bir gıda ve hammadde deposu haline gelecekti. Sanayi alanındaysa, değerli madenlerin, özellikle ABD savunması için büyük önem taşıyan

⁹⁴ Erhan, a.g.e., s.538

⁹⁵ İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi, (1945-1975)*, İstanbul,1997, s.3.

⁹⁶ Caner Sancaktar, "Demokrat Parti Dönemi Türk Politikasına Marksist Yaklaşım", *Bilge Strateji*, Cilt3, Sayı 5. 2011 ,s. 32.

⁹⁷ M.Ali Kılıçbay, "Marshall Planı 50 Yaşında", *Boyacı Küpü*,38,Güz 1997,s.15.

kromun çıkarılmasına önem verilmeliydi. Türkiye bu istekleri yerine getireceğini bildirdi. ABD böylece Türkiye'nin Marshall Planından yararlanabilmesini kabul etti.⁹⁸

Sonuç olarak ABD, bu yöntemlerle savaş sonunda yeni bir dünya düzeni kurdu. "Pax Americana" olarak adlandırılan bu düzen siyasal ve askeri alanda Truman Doktrini'yle başlatıldı ve NATO'yla sürdürüldü; ekonomik alanda da Marshall yardımıyla başlatıldı ve Amerikan dış borç/yardımlarıyla ve (kapitalist ekonomiye yeterince geçmemiş ülkelere yapılan) yapısal uyum önerileriyle devam etti.⁹⁹ Türkiye ise aldığı yardımları büyük oranda askeri malzemelerin bakımı ve yedek parçaları için harcamak için harcamak zorunda kaldı. Eldeki döviz rezervlerinin de tükenmesiyle dış ticaret açığı, ithalatın artmasıyla bir daha düzelmeyecek şekilde bozuldu ve askeri-ekonomik dışa bağımlılığın bu yardımlarla temelleri atılmış oldu.

C. 1950 Seçimleri Öncesi'nde Sovyetler'in Türk Siyasetine Bakışı

ABD'nin Türkiye'ye yaptığı bu yardımlar karşısında Sovyetler Birliği gerek basını gerekse bürokrasisiyle de Türkiye'yi alabildiğine eleştirmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını kaybettiğini ve ABD'nin kontrolü altına girdiğini, yabancı sermayeye kapılarını açtığını iddia etmiştir.

Sovyetler Birliği'nde, Türkiye'nin dış siyasette ABD ve Batı Ülkeleri ile olan ilişkileri yakından takip edilmiş ve 1949 yılında "*Türkiye'de dini gericiliğin güçlenmesine dair*" başlığıyla bir rapor hazırlanmıştır. Raporda şu hususlar yer almıştır: "Türkiye Amerikan Emperyalizminin etkisi altına girmiş, ülkenin dinsel yaşamındaki gericilik kayda değer ölçüde artmıştır. Bazı Müslüman ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de dini partiler olmamasına rağmen dinciler sessiz bir şekilde ülkenin iç ve dış politika çıkarlarına uygun olarak faaliyet göstermektedir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin

⁹⁸ Erhan, a.g.e., s.538

⁹⁹ Oran, a.g.e., s.486

kurulmasından itibaren Atatürk devrimleri sonucunda Müslüman ruhbanı -Sultan Türkiye'si dönemindeki- rolünü kaybetmiştir. “Bir başka Sovyet Büyükelçiliği raporunda muhalefet partilerinin, öncelikle DP'nin dinle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Raporda DP'nin Mart 1949'da Samsun'da yayımladığı bildiriye halkı komünizme karşı mücadeleye çağırdığı, komünizmin Allah'ı, dini, kutsallığı, milleti mülkiyeti tanımadığı söyleminde bulunduğu yazmıştır.¹⁰⁰

Sovyet politikacıları Türkiye'nin laiklik ilkesinden vazgeçerek gericilik karşısında taviz vermesini şu gerekçelere bağlamışlardır: “Birincisi, hükümet halkın gelişmemiş kesiminin siyasi amaçlar için kullanılabileceğinden tedirgindir. İkincisi, hükümet, dini ülke içinde komünizme karşı kullanmaktadır. Üçüncüsü Türkiye'de ki siyasi çevreler dinin yayılmasına çalışarak toplumun dikkatini, ağır ekonomik zorluklardan uzaklaştırmak istemektedir. Ülke Amerikan Emperyalizminin etkisi altına girmiştir.”

Türk siyasi çevrelerine göre ise Sovyet propogandası 1950'lerin başına dek devam etmiştir. Bu propogandanın temelinde yatan ana konular şunlardır: Amerikalıların emperyalist oldukları ve Türkiye'nin bağımsızlığına engel oldukları, Mustafa Kemal başkanlığında ki Türk devriminin bir tepki devrimi olduğu, Türkiye'nin önde gelenlerini itibardan düşürmek ve Türklerin kutsal saydığı herşeyi kötülemek, Türk halkı arasında hoşnutsuzluk oluşturmak, İşçileri ayaklandırmak, Atatürk'ün ismini ve onun söylemlerini kendi amaçları için kullanmak.

14 Mayıs 1950 seçimleri arifesinde CHP ve DP'nin seçim propogandaları Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı'na üyeliği, Sovyet tehditleri ve istekleri üzerine kuruluydu. Sovyet Büyükelçiliği raporunda, “Türkiye'deki siyasi partilerin hiçbirinin seçim öncesi programlarında Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi yönünde önerilerinin bulunmadıklarından” yakınıyordu. DP dış politika konusunda yeni birşey söylemeye gerek duymadıklarını, Türkiye'nin barışçıl politikasını İngiltere ve Fransa ile geleneksel ittifakta ve ABD ile sıkı iş birliğinde gördüklerini beyan ederek ülkedeki iktidarın değişmesiyle dış politikada herhangi bir değişiklik yapılmayacağını beyan etmiştir. CHP'nin de seçim öncesi propogandası dış politika konusunda benzeri yaklaşımı ortaya koymuştur.¹⁰¹

¹⁰⁰ Hasanlı, a.g.e., s.441-442.

¹⁰¹ a.g.e, s.444-445.

ABD ile Türkiye arasındaki ilişki stratejik ortaklık olarak adlandırılabilir bir seviyeye yükseldi. Bu sonucun oluşmasında yeni dönemde bir taraftan ABD'nin Türkiye'den, diğer taraftan Türkiye'nin de ABD'den beklentileri belirleyici oldu.¹⁰² Türkiye, Sovyet tehdit ve taleplerine karşı güvenecek bir destek bulmuş ve 1946 yılında başlayan çok partili sistemle demokrasiye istekli bir ülke konumuna geçerek bu desteği garanti altına almak istemiştir. Neticede, ABD ile bütünleşmek Demokrat Parti iktidarının on yıl süre ile izlediği politikanın ana çizgilerini oluşturmuştur. Bu bütünleşme çerçevesinde ABD de bu kurulu düzenin korunmasını sağlamak için Menderes hükümeti ile sıkı bir iş birliği içinde olmuştur.¹⁰³

1.5. Blokların Kuruluşu

Dünyanın tanık olduğu ikinci büyük savaştan sonra, uluslar arası sistemin 20. Yüzyıl'ın tam yarısında alınan fotoğrafında göze çarpan ilk özelliği muhakkak ki, milletlerin iki hasım kampa bölünmüş olmalarıdır. Evet, İkinci Dünya Savaşı'nın cepheleri 1945'te susmuş; çarpışan saflar çözülmüş ve Nazi Almanya'sı ile Japon İmparatorluğu tarihe mal olmuştur. Ancak tohumları, galip müttefikler arasında daha savaşın son yıllarında atılan rekabet sonucu, Dünya politikasının iki kutuplu bir çehreye bürünmesi uzun sürmemiştir. Bir yanda Rus milli gücüyle evrensel olma iddiasındaki bir ideolojinin Marksizm/Leninizm birleşiminden oluşan bir odak diğer yanda Amerika'nın başını çektiği ve kendisini "Hür Dünya" olarak takdim eden koalisyon.¹⁰⁴

1947 yılında Birleşik Amerika Truman Doktrini ile Türkiye'nin savunmasını kuvvetlendirmek kararını verirken, Avrupa'da dikkati çeken bazı gelişmeler oluyordu. Bu gelişmelerin en önemlisi, Doğu Avrupa ülkelerinin komünist yönetim altına

¹⁰² İdris Bal, "Türkiye ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı'nın Getirdikleri", *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Ankara, Nobel yay., 2004, s.152.

¹⁰³ Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik: 1950–1990*, Ankara, İmge yay., 1993, s.21.

¹⁰⁴ Mim Kemal Öke – Erol Mütercimler, *Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti'nin Dış Politikası*, Ankara, Demokratlar Kulübü yay., 2000, s. 15.

konulmalarıdır. Gerçekten 1947 yılı içinde Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'daki komünist partiler, bir süre öteki partilerle iş birliği yaptıktan sonra ve büyük ölçüde Sovyet desteğiyle, iktidarı ele alarak demokratik rejime son vermişlerdir. Sovyet işgali altında olup da hala demokratik düzenini korumaya çalışan Çekoslovakya ise, 1948 Şubatı'nda aynı akıbete uğramıştır.¹⁰⁵

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra 1947 Ekimi'nde, Sovyetler Birliği savaş içinde lağvedilen "Komintern"'in yerine "Kominform"'u kurdu. Bu vesile ile yayınlanan bildiride, Kominform'un başlıca amaçlarından birinin Batılı rejimlerle mücadele ve onları yok etmek olduğunu açıkça söylemekten kaçınıyordu.¹⁰⁶

Bu arada ABD, daha savaş bitmeden başlattığı ekonomik girişimler ve savaştan sonraki askeri paktları sonucu Avrupa'nın diğer yarısının başına geçti. Batı bloku ve kapitalist blokun lideri olarak askeri bakımdan NATO'yla, ekonomik bakımdan da 1947'den itibaren başlayan dış yardım programlarıyla, etkisini bütün dünya üzerine yaydı.¹⁰⁷

Soğuk savaş süresince, hatta II. Dünya Savaşı yıllarında çevrelenme korkusu birçok devletin ortak kaygısıdır. Hatırlanacak olursa Sovyetler Birliği, kurulduğu ilk yıllarda Batılı emperyalist ülkeler tarafından çevrelendiğini düşünürken, II. Dünya Savaşı'nda Almanya hakkında benzer düşüncelere sahiptir. Savaş sonrasında ise Türkiye, kendisinin Sovyet bloğu ülkeler tarafından çevrelendiği düşüncesindedir. Türkiye bu tedirginlikle Batı ile bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. İlk olarak Mart 1947'de, IMF'ye üye olmuş, 1948 yılında ise NATO'ya üye olmak istemiştir. Türkiye'nin NATO'ya üyelik talebi kabul edilmemiş, bunun üzerine Türkiye 1949 yılında Avrupa Konseyine kurucu üye sıfatıyla katılmıştır.¹⁰⁸

Türkiye'nin ilk başvurusunda NATO'ya üye olamaması, Türk devlet adamlarında ve basın mensuplarında genel olarak hayal kırıklığına neden olmuştur. 26 Mart 1949'da Ulus Gazetesinde, "Türk Emniyeti İçin Evham" adlı makalesinde F. Osman Mentешеoğlu, Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmeyişi ile ilgili olarak Batılı Devletlere olan tepkisini şu şekilde ifade etmiştir: "*Sovyetler Birliği Atlantik Paktı'nın komünist bloğuna karşı yapıldığını bilmiyor mu? O halde, bugün, Akdeniz her türlü*

¹⁰⁵ Ülman, a.g.e., s.239.

¹⁰⁶ a.g.e., s.239.

¹⁰⁷ Oran, a.g.e., s.483.

¹⁰⁸ Şen, a.g.t., s.189

taarruz için serbest duruyor. Bunun önlemi nasıl alınacak? Türkiye'nin emniyeti nasıl sağlanacak?" bu sorudan da anlaşıldığı gibi Türkiye'nin NATO'ya girememesi, Sovyet tehdidi karşısında zayıf durumda kalmasına neden olmuştur.¹⁰⁹

Avrupa'nın bir güç merkezi olarak dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra dünya en az yirmi yıl kesin çizgiyle ABD ve Sovyetler Birliği'nin çerçevesinde iki kutuplu bir nitelik kazandı. İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler Almanya'sı ile Mussolini İtalya'sını dize getiren güçler İngiltere ya da Fransa değil, ABD ile Sovyetler Birliği idi. Savaş sonrasında 1970'lere kadar uluslararası ilişkilerin tarihini, ABD ile Sovyetler Birliği'nin yeryüzünde başat güç olmak için gösterdikleri çabalar olarak nitelemek gerçekçi bir genelleme olacaktır. Savaştan her bakımdan zararlı çıkan Avrupa devletleri bu iki süper devletin çevresinde kümelenecektir. "Soğuk Savaş" diye kısaltarak anlattığımız bu yeni durum aktif etkisini yirmi yıl kadar sürdürmüştür. Bugün bile tüm belirtilerin ortadan kalktığını söyleyemeyiz.¹¹⁰

¹⁰⁹ **Mehmet SARAY**, Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler, A.K.D.T.Y.K., Ankara 2000.s.124

¹¹⁰ **Sander**, *a.g.e.*, s. 181.

BÖLÜM II

1950-1953 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDAKİ GELİŞMELER VE SOVYET TUTUMU

2.1. Demokrat Partinin İktidara Gelişi ve Sovyetler Birliği İle İlişkilere Bakış Açısı

14 Mayıs 1950 genel seçimleri, 7 Ocak 1946 tarihinde kurularak Genel Başkanlığına Celal Bayar'ın getirildiği Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlandı. Demokrat Parti bu seçimlerde, kullanılan oyların %53,3'ünü alarak 408 sandalye kazandı. 22 Mayıs 1950'de ilan edilen ilk Adnan Menderes kabinesi, 2 Haziran 1950'de güvenoyu aldı.

Menderes Başbakan olmadan önce İzmir Tepecik Köy' de 27 Ağustos 1948' de yaptığı konuşmasında dış politika hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir; *"O tarihlere nazaran bugün Avrupa'da kuvvetler dengesi kökünden değişmiştir. Faşist yönetimler ortadan kalkmış, buna dayanan dünya sistemi yıkılmıştır. Almanya artık askeri bir kuvvet değildir, o devrin bağımsız hareketleri olan Romanya, Bulgaristan, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan da demir perdenin arkasında kalarak Sovyet Rusya'nın eline geçmiştir. Japonya' da dünya siyasetinde oynadığı önemli rolden uzaklaşmıştır. ABD'nin ise dünya barışını korumak adına Avrupa'da ve Yakın Orta Doğu'daki rolü bir Avrupa Devleti'nden daha önemli hale gelmiş, bir zamanların Avrupa dengesi olan milletlerarası bir politika yerini tüm dünyayı içine alan ve*

*ideolojik esaslara göre ayrılan bir güçler karşılaşmasına bırakmıştır. Yani dünya barışı artık bir bütün haline gelmiştir”.*¹¹¹

Seçimlerden sonra Menderes’in hükümet programına ilişkin meclis konuşmasında dış politika konusuna çok az yer verilmiştir. 2. Dünya Savaşı sonra ABD, İngiltere ve Fransa ile olan sıkı dostluk ilişkilerinin devam edeceğini, Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde güvenliğin güçlendirilmesi konusuna büyük önem verileceğini vurgulamıştı. Menderes konuşmasında Amerikan askeri yardım hacminin artacağı ve hızlandırılacağı hususunda vaatte bulunuyordu. Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler konusunda açıklama yapmamıştır. Menderes’in konuşması Sovyetler Birliği yönetimince hazırlanan bir raporla sert bir dille eleştirilmiş ve Bayar-Menderes hükümeti ABD ajanı olarak nitelendirilmiştir.¹¹² Neticede, 1950’li yıllarda Demokrat Parti Türkiye’sinde Anti-Komünizm ve Anti-Sovyetizm hükümetin esas dış politikasını oluşturmuştur.¹¹³

Yeni İktidarın Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü’nün International News Service’e Haziran ayında verdiği bir demeçte doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerimize dokunulmamakla beraber dünyanın iki bloka ayrıldığına işaret edildikten sonra “...İdeolojik telakkileri itibariyle birbirleri ile samimi suretle uyuşmalarına asla imkan olmayan bu iki cephe arasında tarafsız ve müstakil siyaset takip etmek hülyasına kapılarak hürriyet cephelerine iltihaktan çekinen milletler, bu affedilmez gafletlerinin cezasını çekeceklerdir” demiş ve Türkiye’nin yerinin hür milletlerin yanında olduğunu açıklamıştır.¹¹⁴

Hükümet dış politikada ne kadar Anti-Komünist politika izlemişse iç politikada da Komünizme ve Sovyetler Birliği’ne o kadar karşıt ve tahammülsüz bir politika izlemiştir. Komünisttir diye, Rusya’ya kaçtı diye Türkiye’nin en büyük şairlerinden birinin, Nazım Hikmet’in şiirleri uzun yıllar tümüyle ortadan kaldırıldı. Bu şiirlerin evinde bulunduğunu söylemeye kimse cesaret edemezdi. Hâlâ okul kitaplarına dönebilmiş değildir Nazım Hikmet. Oysa Sevr Antlaşmasını imzalamış olan Rıza Tevfik’in şiirlerine bu kitaplarda hep yer verildi. Yıllar boyunca, dünyaca ünlü Rus

¹¹¹ **DEMİRİZ, Merve**, Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s.27

¹¹² **Hasanlı, a.g.e.**, s.446.

¹¹³ **F.F.Jelobtsov**, 2004, “Haftalık Akis Gazetesi’nin materyalleriyle 1950’li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri”, *İstoriya Dergisi*, çev.C.Ozan Beydeş, BBK 63.(2)632-6, s.98.

¹¹⁴ **Bilge, a.g.e.**, s.424-425.

salatasına "Rus" demeye cesaret edilemedi, Amerikalıları da herhalde hayrete düşürecek biçimde 'Amerikan salatası' dendi. Bu garip, hastalıklı hava bir ölçüde bir aralık (1949-53 yılları) ABD'de estirilmiş olan McCarthy'cilik akımının etkisindeydi. Fakat ondan daha şiddetli olduğu, daha uzun sürdüğü söylenebilir. Bunun bir nedeni, Atatürk Devrimini, "zihnin sınırsız özgürlüğünü" benimsemeyen ya da ancak kısmen benimseyen kimi insanlarımızın, bu duygu ve düşüncelerini bilinçli, ama çok kez de bilinçsiz olarak aşırı bir komünizm karşıtlığı ile maskelemeleri olabilir. Köy Enstitülerinin komünistlikle suçlanması gibi... Nedeni ne olursa olsun, siyaset ve düşünce özgürlüğüne konan bu kısıtlama, Türkiye'deki demokrasiyi Batı Avrupa demokrasi ortalamasına göre eksik kılıyordu. Bu da Türkiye'nin saygınlığını azaltmıştır. Oysa Atatürk döneminde Türk siyasal düzeni Avrupa demokrasi ortalamasının altında değil, üstündeydi ve tabii ona göre de saygınlığı vardı.¹¹⁵

Türkiye'nin 1946 yılında çok partili hayata geçmesi, sol görüşçüler açısından pek bir iyileşme getirmemiştir. Hükümetin izin verdiği siyasal eylemler sınırlı tutulmuş, sol partiler ise mevcut sınırın dışında bırakılmışlardır. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra komünizmi devletin birincil düşmanı konumuna yerleştirmiş olduğundan, Türk siyasal hayatında sürekli olarak komünizm tehlikesine dair algı canlı kalmıştır.

Bu noktada Türk sağının özellikle 1920-1970 döneminde kendisini anti-komünizm üzerinden biçimlendirdiğine dikkati çekmek gerekir. Sağın başlıca programı komünizm tehdidine karşı tetikte olmaktı. Zira komünizm, mülkiyeti tanımayan, dini inkâr eden, insanları köleleştiren zalim bir rejim ve ezeli düşman Rusya'nın Türkiye'ye yönelik tehdidinin bir maskesi olarak azametli bir tehlikeydi.¹¹⁶ Bu bağlamda Türk sağının en korktuğu ve nefret ettiği renk "kızıl" olagelmıştır. Türkiye'de milliyetçi sağın "kızıl" kelimesini tanımlama biçimini Ziya Gökalp'in başlattığı yaygınlıkla kabul edilmektedir. Gökalp'in Sovyet Devrimi'nin ardından Yeni Mecmua'da yayınlanan "İki Tehlike" başlıklı yazısı ilk referans noktasıdır. Yazar bu yazısında "Kara Tehlike" olarak adlandırılan gericiliği ve "Kızıl Tehlike" olarak adlandırılan Bolşevik akımlarını ele almıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ *Demokrat Parti Dönemi Türkiye'si*, Anadolu Üniversitesi yay., Ünite.5 s.88.

¹¹⁶ **Tanıl Bora**, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 14.

¹¹⁷ **Sinan Yıldırım**, "Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl", Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.47

Demokrat Parti'nin kurulduğu bu dönemde Kremlin'in milli siyasetini Mirza Bala Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan makalesinde şöyle ele almıştır: “Gazete ve dergilerde yazı yazmak, toplantı ve radyolarda nutuk söyleme kabiliyetleri, komiteciliği yanında her zaman sönük kalmış olan, hele başında bulunduğu memleketin dilini bile düzgün telaffuz edemeyen Stalin'in son zamanlarda Pravda gazetesinde yer alan yazısı, her yerde ilgi ile karşılandı. Stalin, Sovyet dil siyasetinin esaslarını kuran profesör Marr'ın dil nazariyesini cerh, hatta bu nazariyeyi Sovyet cemiyetine karşı sabotaj telakki etmiştir. Marr, Sovyet lisaniyatçılara düşen vazifeyi, dilde birleşmeyi artırmak ve birleşmeyi zorlaştıran (milli diller) engelleri ortadan kaldırmak olarak görmüştür. Çarlık Rusyası'nın Ruslaştırma siyaseti daha ziyade mihaniki bir metot tatbik ediyordu. Rus olmayan milletlerin dillerine müdahale etmeden, devlet müesseselerini, okulları, ordu vs. muhitleri Ruslaştırıyordu. Milli-kültürel ve siyasi muhtariyet ve hürriyete malik olmayan milletlerin hiç olmazsa dini müesseseleri muhtariyetlerini muhafaza ediyor ve bu din müesseseleri yanındaki medreseler, bir nevi milli sığınak rolü oynuyorlardı. Sovyetleri Ermeniler hariç olmak üzere tüm dini müesseseleri yıktılar. Stalin 1937'de basılan “Leninizm'in esasları” hakkındaki eserinin 10. Tabında aynen şunları yazmıştır: “Proleterya Diktatörlüğü devrinde milli kültürlerin ve milli dillerin inkişafından maksat ortak bir kültür ve ortak bir dil gayesi altında birleşmek gayesiyle, bütün milli dillerin şimdiden ölümünü ve birleşmesini temin edecek şartları hazırlamaktır. Rusya'da Birinci Dünya Savaşı'na müteakip, komünist partisinin hakimiyeti eline almasıyla, aynı başarının cihan hakimiyeti üzerinde de sağlanacağı fikri doğmuştu. Fakat Lenin'in yüzde yüz inandığı bu ihtilal ümitleri suya düşünce, komünistler arasında didişmeler baş gösterdi. Stalin, kapitalizmin çemberi içine alınmış Rusya'da tek memlekette sosyalizm kurmak fikrindeydi. Troçki'ye karşı açtığı seferinde bunu iddia ediyordu. Rusların baskın olduğu Sovyetler Birliğine karşı bir harp vukuunda, Rus olmayan milletlerin ayrılması ihtimaline karşı bu milletlerin Ruslaştırılmasına işte o zaman karar verilmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, garpta Orta Avrupa ile Balkanlara, doğuda ise 400 milyonluk Çin deryasında yayılmış olan Sovyetler Birliği'nin pozisyonu daha zayıftır. Moskova hiç olmazsa Doğu Avrupa ve Sibirya'da bir Rus ekseriyeti oluşturabilmek için İkinci Dünya Savaşından sonra hummalı bir çaba sarf etti. Kırımın, Şimali Kafkasya'nın ve İdil Irmağı kıyılarının Türklerden boşaltılması gerekiyordu. Finlandiya, Baltık boyu memleketleri, Ukrayna gibi ülkeler bu tehirden kurtulamamışlardır. Şimdi sıra Rus

milletinin hakimiyetini ilan etmeye gelmiştir. Bunun için icap eden nazari ve ameli hazırlık da yapılmış bulunuyor. Rus esaretinden kurtulmaya can atan milletler, 1936'da Avrupa'nın bir şehrinde yaptıkları kongrede, kızıl emperyalizmin bu suikastini teşhir etmiş ve bir muhtıra ile o zamanki Milletler Cemiyetine başvurmuşlardır. Bugün de aynı faaliyetin Amerika'da devam ettiğini görüyoruz. Ne yazık ki bugünkü esir milletler cephesinde, en çok mezalime maruz kalan Rus esiri Türkler görünmüyor. Rus esiri Türkler bugün seslerini duyurma imkanından mahrum bırakılıyorlar.¹¹⁸

Başbakan Menderes, Birleşik Devletler ile aktif politikanın yürütmenin dış politikada önemli nokta teşkil ettiğini düşünmüş, diplomasinin temelini de Batı ülkeleri ve Orta Doğu'da gelişen siyasi olaylara katılımın oluşturacağını belirtmiştir. Soğuk Savaş Döneminde de her iki bloğu da gerçek güç dengesi görmüş, bölgedeki güç boşluğunu Türkiye'nin yararı doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır.¹¹⁹

Dış politika belirlenirken Demokrat Parti programında en önemli ayrıntı ekonomik ilişkiler olmuş, uluslararası ilişkilerde ülkelerle ekonomik ittifaklar kurmak için çalışmış, yabancı sermayenin iç piyasaya girmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda batı ittifakı dahilinde İtalya, Almanya ve İspanya ile ekonomik ittifaklar kurulmaya çalışılmıştır.¹²⁰

Bunun yanında Menderes iktidarının uluslararası ilişkilerde üçüncü dünya ülkelerine gerektiği kadar değer vermemiş olması sıkça tenkit konusu olmuştur, çünkü Türkiye bu dönemde sömürgeci güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Afrika'nın kuzeyi ve Ortadoğu ülkelerinin karşısında batının yanında yer almıştır, bu durum Atatürkçü dış politikaya aykırı bir durumdur.¹²¹

Sonuç olarak on yıllık Demokrat Parti Hükümetinin bloklaşan dünyada tarafını ABD'den yana seçmesini, Sotniçenko şöyle yorumlamaktadır: "Türkiye'nin stratejik ve ekonomik ortak olarak ABD'yi seçmesinin nedeni, ABD'nin siyasi ve ekonomik gelişiminin özellikleridir. Özel milli sermaye, savaş yıllarında güçlenmiş ve siyasi-ekonomik etkisini genişletmek istiyordu. ABD'nin ekonomik gücü ise yol yapımı,

¹¹⁸ **Bala, Mirza**, Sovyetler Birliği'nde Kremlin'in Milli Siyaseti, *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1950, s.3

¹¹⁹ **Erol, Mehmet Seyfettin**, Batı İle İlişkiler (1950-1960), Haydar Çakmak(der.), *Türk Dış Politikası* (1918-2008),s.438

¹²⁰ **Demiriz, a.g.t.**, s.29

¹²¹ **Yetener, Meltem**, "Adnan Menderes".(der.), Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası'nda Liderler*, Bağlam Yayınları,Ankara,2007.s.54

askeri üsler gibi projeler sayesinde zenginleşmeye ve Türk ihracatının artmasına daha çok imkan tanıyordu. ABD ve Avrupa'nın demokratik hükümetleriyle işbirliği, CHP'li milliyetçi devletçi tekelinin kırılmasını öngörüyordu ki,1946 yılında böyle olmuştur. Demokrat Parti, programını CHP'nin eskimiş tezlerini eleştirme üzerine oluşturarak Türk siyasi arenada sağlam bir yer edindiği gibi (1946), seçimleri kazanmayı da başarmıştır.¹²²

2.2. Kore Savaşı ve Türkiye'nin Savaşa Dahil Olması

İkinci Dünya Savaşı sonrası savaş galibi müttefikler, durum değerlendirmesi yapmak amacıyla bir araya geldikleri Potsdam Konferansı'nda Uzak Doğu'daki durumu da değerlendirmişler ve Kore Yarımadası'nın paylaşılması hususunu da ele almışlardır. Anlaşmaya göre 38.enlem üzerindeki Kore topraklarının kuzey bölgesini Sovyetler, güney bölgesini ise ABD'nin işgal etmesi kararlaştırılmıştır.¹²³ Savaş sonrası Uzak Doğuda güç dengeleri fevkalade Sovyetlerin lehineydi. Çünkü Japonya'nın yenilgisiyle ortaya çıkan güç boşluğunu komünist Çin doldurmuş ve komünizm Asya'da geniş alanlara yayılma fırsatını bulmuştu. Ayrıca batılıların bölgede NATO vari bir savunma sistemi olmaması herhangi bir ittifak oluşturmaya imkan vermeyince durum Sovyetlere istediği şekilde topraklara nüfuz etme imkanı vermişti.¹²⁴

Kore'nin dünyanın süper güçlerini üzerine çekmesindeki sebeplerden birincisi stratejik olarak kritik bir coğrafyada bulunması, ikincisi yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle hammadde kaynağı ve iyi bir pazar durumunda bulunması idi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşmakta olan düzen Korelilerin milli özlemlerini gerçekleştirme doğrultusunda filizlenen yeni ümitleri de beraberinde getirmişti. 1945'te Kahire'de bir araya gelen ABD Başkanı Roosevelt ve İngiliz

¹²² **Aleksandr Sotçinenko**, "Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri", *1. Çalıştay Bildirileri (14-15 Mayıs 2010)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.335

¹²³ **Çağrı Erhan**, "Türk ABD İlişkilerinin Mantıksal Çerçevesi", *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.547.

¹²⁴ **Armaoğlu**, *20.Yüzyıl Siyasi...*, a.g.e., s.453.

Başbakanı Churchill, Japonya'nın yenilgisi ile artık Kore'nin hür ve bağımsız olmasının zamanı geldiğine dair fikir birliği içinde olduklarını ilan edeceklerdi. Aslında Kore için düşünülen bir tür uluslararası mandaterlik ya da Çin-ABD ve bir iki devletin ihdasıydı. Bu çözümden Sovyetler tabii ki dışlanmıyordu. Ama batılılar Sovyetlerin Uzak Doğu'ya fazla karışmasına ve burayı da "Doğu Avrupalılaştırmasına" izin vermeyeceklerini göstererek buna engel olmaya çalışıyorlardı.¹²⁵

Ağustosta Hiroşima'da patlayan atom bombasından iki gün sonra Ruslar, Potsdam Bildirisi'ne uygun olarak, Uzakdoğu'da savaşa girdiklerini ilan ederler. Dört gün sonra, Avrupa'dan getirttiği takviyelerle Rus orduları Mançurya istikametinde Kore'ye doğru harekete başlar. 38. paralele kadar onlar ilerlerken, ABD birlikleri de bir ay sonra bu hatta kadar ilerleyerek Japonları teslim alırlar.¹²⁶ Bu aşamadan sonra ABD'nin kararı, meseleyi Birleşmiş Milletler'e havale etmektir. Böylece, "Kore Dramı" 17 Eylül 1947'de Genel Kurul'dadır. Ruslar bu hamleyle cevaben Kore'den bütün yabancı askerlerin çekilmesini teklif eder. Washington, çekildikleri takdirde Güney Kore'nin Sovyetlerin pekiştirdiği güçlü komşusu tarafından çiğneneceğinden korkmaktadır. Sovyetler, Kore'den yabancı askeri güçlerin çekilmesinde ısrarlıydılar. Amerikalıların da kendilerini takip etmesini bekliyorlardı. Moskova'nın bu talepleri, Kore meselesinin BM'e intikal ettiğinde yapması, Washington'u utandırmıştı. İşgalci konumunda kalmak istemeyen ABD askerlerini çekeceğini ilan eder. Ne var ki Güney Kore daha iç ve dış güvenliğini sağlayacak durumda değildir.¹²⁷

Nihayetinde Kore'den yabancı ülkelerin askerleri çekilir ve BM Geçici Kore Komisyonu oluşturularak güvenli bir biçimde seçimlere gidilir. Seçimler sonucunda güneyde Güney Kore Cumhuriyeti kuzeyde ise Sovyetler Birliği güdümünde Kuzey Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti kurulur. Ancak aynı bölge üzerinde farklı iki düşman ideolojiye sahip devletlerin çatışmazlık durumu uzun sürmez ve Kuzey Kore kuvvetleri 25 Haziran 1950'de Güney Kore'ye karşı saldırıya geçer. Sovyetler Birliğinin Kuzey Kore eliyle yapmış olduğu bu saldırıyı Amerika, BM'e taşır ve öncülüğünü Amerika'nın yaptığı bir Birleşmiş Milletler Kuvveti teşkil edilir.¹²⁸

¹²⁵ **Mim Kemal Öke – Erol Mütercimler**, *Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti'nin Dış Politikası*, Ankara, Demokratlar Kulübü yay., 2000, s. 45.

¹²⁶ **Öke-Mütercimler**, *a.g.e.*, s.46.

¹²⁷ *a.g.e.*, s.47.

¹²⁸ **Armaoğlu**, *a.g.e.*, s.455.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri 27 ve 28 Haziran tarihli iki telgrafla Kore'deki durumu Ankara'ya iletir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin BM'in bir üyesi sıfatıyla üzerine düşen taahhütleri yerine getirmesi hususunu bildirir. Büyük Millet Meclisi'nin 1 Temmuz 1950 tarihli toplantısında Kore Savaşı ve Güvenlik Konseyinin bu hususta vermiş olduğu karar neticesinde hükümetin durumunu izah eden Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü, bu tecavüz hareketinin dünya sulhuna karşı bir tehdit teşkil ettiğini kaydetmiş ve bu mesele hakkında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinden almış olduğu telgrafi okumuştur. Bu telgrafların birincisi, Kuzey Kore kuvvetlerinin geri çekilmesini ve muhasamatın derhal durdurulmasını isteyen Güvenlik Konseyinin ilk kararı idi. İkinci telgraf ise Güvenlik Konseyi'nin Güney Kore'ye yardım edilmesini isteyen kararı bulunuyordu.¹²⁹

Türkiye, Amerika ve İngiltere'ye güvenliği konusunda garanti verilmesi ya da Türkiye'nin NATO'ya dahil edilmesi konusunda tekrar baskı yapmaya başlar. 25 Temmuz 1950'de Menderes Bakanlar Kurulu'nu acil olarak toplantıya çağırır. Bakanlar Kurulu'na TBMM Başkanı ve Genelkurmay Başkanı da katılırlar. Konu BM'in üye ülkeleri Kore Savaşına katılmaya daveti üzerine verilecek cevaptır. Toplantıdan Kore'de hizmet etmek üzere 4500 Türk askerinin BM emrine verilmesi kararı çıkar.¹³⁰ Menderes'in Kore'ye asker gönderme meselesini bir oldu bittiye getirerek Meclis onayı almadan karar vermesi NATO'ya girmede yardımcı olacağını düşünmesinden ibarettir.¹³¹

Hükümetin Kore'ye Meclis onayı olmadan asker gönderme kararı Meclis'te yoğun eleştirilere yol açmıştı. Menderes muhalefete hitaben yaptığı konuşmada; *“Hükümetimizin almış olduğu karar bir harp kararı değildir. Sulhu koruma teşebbüs ve karardır. Kanaatimizce bizim kararımız gibi diğer hürriyet sever milletlerin bu yolda alacakları kararlarla bu tecavüz önlenabilir ve dünya sulhu korunabilir. Esasen BM idealini benimsemiş olmak da bu esasa inanmış olmak demektir. Kaldı ki ordumuzdan dört bin kişilik kuvvet ayrılmasının bizim için bir eksiklik veya zaaf teşkil edip etmeyeceğini takdir edebilmek için uzun boylu hesaba gerek yoktur, 10 yıldan beri zaman zaman milyonluk veya yarım milyonluk orduyu silah altında bulundurduklarını iddia edenler kendileri değil midir? Her devletin ayrı ayrı ve münferit olarak*

¹²⁹ *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1950, s.1

¹³⁰ **Erhan**, *a.g.m.*, s 547.

¹³¹ **Ahmet Emin Yalman**, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Haz. E.Ş Erdinç, İstanbul, 1997, s. 537.

*sarfedeceği gayretlerle sulhun korunabileceğine, sair milletleri tehdit eden hareketlerden kendi başının çaresini aramak suretiyle kurtulma çarelerinin bulunabileceğine bel bağlanması neticesidir ki İkinci Cihan Harbinin görülmemiş felaket ve facialarına yol açmıştır.”*¹³² şeklinde eleştirilere komünist tehditlerin savuşturulması için hür devletlerin beraber hareket etmesi gerektiğini ve Kore’ye gönderilecek askerlerin ordunun çok küçük bir kısmını oluşturduğu şeklinde cevap vermiştir.

Kore’ye yardım, özellikle irtica ve komünizme karşı fevkalade duyarlı olan gençlik kesiminde büyük bir heyecan uyandırmıştı. En büyük öğrenci örgütü olan Türk Milli Talebe Federasyonu “*Hak ve Hürriyet yolunda girişilmiş olan bütün taahhütleri yerine getirmeyi kendisine görev sayan bir milletin evlatları olmaktan duyduğumuz gurur sonsuzdur*” diyordu. Meseleye sivil toplumda duyarsız kalmamış ve kurulan bir derneğe savaşa gidebilmek adına üç bine yakın kişi başvurmuştur.¹³³

Kore tecavüzüne karşı Güvenlik Konseyi ile Birleşik Amerika tarafından uygulanan tedbirlerin süratle tatbik mevkiine konması şüphesiz Sovyet liderlerini şaşırtmıştır. Kremlin’in hür milletlerin fiilen Kore Savaşı’na müdahale hususundaki kararlarına verdiği cevaplar bu şaşkınlığın göstergesi olarak görülebilir. Moskova güneylilerin tecavüz hareketinde bulduklarını ve Kore komünistlerinin de kendilerini müdafaa etmek mecburiyetinde kaldıklarını iddaa ederken birden bu husustaki fikrini değiştirmiş ve bu seferde mürteci bir hükümete sahip olan Güneyin, Kore Halk Cumhuriyeti için bir tehlike teşkil ettiğini ve buna da tahammül edemeyen Kore Komünistlerinin bir “kurtuluş harbine” giriştiklerini söylemiştir.¹³⁴

Rus Dış İşleri Bakan Yardımcılarından Gromyko’nun Sovyet basını tarafından önemle belirtilen demeci Birleşik Amerika’yı harbe doğru girmekle itham etmiş ve “Washington’un Kore’deki tecavüzkar hareketlerinden doğacak neticeleri kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir.” Gromyko’nun demecinin belli başlı noktaları şöyledir: “*Amerikan Hükümeti Birleşik Amerika’yı adım adım harbe sürüklemektedir. Truman’ın Kore harbine müdahalesi, Formoza’yı savunmaya kalkması, Potsdam ve Yalta Konferanslarına aykırıdır. Güvenlik Konseyi Amerika’nın bir aleti haline gelmiştir.*

¹³² *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1950, s.4

¹³³ **Öke-Mütercimler**, a.g.e., s.59-60

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1950, s.1

Genel Sekreter Trygve Lie Amerikanın oyuncağıdır.”¹³⁵ şeklinde Amerikan Hükümetine ağır ithamlarda bulunulmuştur.

İsmet İnönü de Kore Savaşıyla ilgili gazetecilere verdiği beyanatta: “Şurada bir hadise burada bir hadise derken harp bir yerde patlak verir. Her defasında böyle olmuştur. İkinci Cihan Harbine de etki eden olayları bilirsiniz. Daha önce de aynı vaziyetlere rastlanmıştır. Her defasında harp çıkmayacak, bu durum harbe sebep olmaz diyenler olmuştur. Hadiseler tekerrür eder ve nihayet bir yerde dünyayı harbe sürükler.” demiştir. CHP Genel Başkanı, Rusya ile harice karşı milli birliğin, kuvvetli olmanın tek şartı olduğunu öteden beri nutuklarında, konuşmalarında her vesilesiyle tekrarladığını hatırlattı, vaziyeti de böyle gördü.¹³⁶

Ömer Sami Coşar, Rusların bir taraftan silahsızlanma, bir taraftan da rejimlerini başka ülkelere zorla kabul ettirme yolunu izlediğini iddia ederek “Siyasi Dolandırıcılık” başlığıyla bir makale yayımlamıştır: *Sulhçu propaganda, her vakit ideolojik faaliyeti maskelemek için, başvurulacak diplomatik bir manevra olarak kabul edilmelidir. Mesela, silahların azaltılması hususunda bir teklif, nereden gelirse gelsin, efkar-ı umumiye tarafından her vakit müsait karşılanır. Sovyet Dış İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan bir “Diplomasi Tarihi” nden alınan yukarıdaki satırlar şimdi Rusların dört elle sarılmış oldukları “Stockholm sulh beyannamesi” ile nasıl bir yol izlemiş olduklarını göstermektedir. Ruslar yeni bir darbe hazırladıkları vakit her zaman sulhçu faaliyetlerini artırmışlardır. Berlin ablukasına, Rusların en fazla sulhten bahsettiği ve Almanya’da pasifist kampanyasını şiddetlendirdiği bir zamanda girişmiştir. Ve ne tuhaftır ki bu beyannameyi Kore Tecavüzü izlemiştir. Ruslar tarafından büyük ehemmiyet verilen bu sulh beyannamesinin ısrarla atom silahının kanun dışı kabul edilmesini istemesi, bu suretle harplerin önlenebileceğini söylemesi, bu silahı ilk kullanacak hükümete karşı, zecri tedbirlere başvurulmasını talep etmesi akla şu suallerin gelmesine yol açmaktadır.*

1.Neden Ruslar yalnız bir atom silahının kanun dışı edilmesini istiyorlar da umumi bir silahsızlanmaya yanaşmıyorlar.

¹³⁵ Cumhuriyet, 5 Temmuz 1950, s.1

¹³⁶ Cumhuriyet, 2 Temmuz 1950, s.3

2. Neden Stockholm Sulh Beyannamesi ispat edilerek külfetine katlanılmayan şu esası temel ittihaz etmektedir. “Rusya’nın elindeki atom silahı sulh için en kuvvetli garantidir, Amerikanın elindeki atom kuvveti sulh için en büyük tehlikedir.

Bu iki sualin cevabı şu şekilde hilas edilebilir: Rusya sulhu yaratmayı değil, atom silahının monopollüğünü almaya çalışmaktadır. Bu beyannameyi kabul ettirdiği takdirde Amerika ile arasındaki atom çalışmaları sahesindeki açığı kapatmak istemektedir. Bugünlerde Fransa’da, İngiltere’de, İsviçre’de, Batı Almanya’da, İskandinav memleketlerinde, Amerika’da hatta Asya ile Afrika’da komünistlerin kapı kapı dolaşarak kah aldatarak kah tehdit ederek bu beyannameyi imzalatmaya çalıştıkları görülmüştür. Ciddi bir endişe uyandıran bu faaliyet bu hafta Amerikan kongresinde müzakere mevzuu olması muhtemeldir. Amerikan liderleri Rusya’ya karşı mukabil bir sulh taarruzunun açılmasını ısrarla talep etmekte ve dünyanın yalnız silah ve dolar yardımıyla kurtarılamayacağını belirtmektedir.

Kore tecavüzü başladığı sırada Truman Missouri’de tatiline başlamıştı. Washington’da ise bakanlıklar bomboştu. O saatte Moskova radyosu da sulhten bahsediyordu. Öyle bir sulhtu ki Truman’ı tatilinden etmiş, Trygve Lie’nin gece yarısı yatağından kaldırmış, Komünist Korelilere de Güney Kore’yi işgal fırsatı vermişti. Bu Rusya’nın dünyaya vaat ettiği sulhtü.¹³⁷

Savaşın ilerleyen safhalarında Kore’ye gönderilen Türk askerlerinin sayısı 6000’in üzerine çıktı. 26-30 Kasım tarihlerinde cereyan eden Kunuri muharebelerinde ağır kayıplar vermesine rağmen Çin birliklerinin hücumunu kesen Türk tugayı, 8. Amerikan tugayının imha edilmeden geri çekilebilmelerini sağladı. 27 Temmuz 1953’de imzalanan ateşkese kadar Türk askerlerinin 721’i şehit olurken, 672’si yaralanarak yurda döndü. 1475 yaralı askerse Kore’de tedavi edildi. 234 asker esir düşerken, 175 kişi kayboldu.¹³⁸

Türkiye’nin Kore’ye asker gönderme kararına SSCB önce sessiz kalır. Bulgaristan, karşı harekete geçerek farklı bir tepki gösterir. Bulgar Hükümeti iki yüz elli bin Türk’ün Bulgaristan’dan sınır dışı edileceğini söyleyerek tehditlerde bulunur. Bulgaristan komünist blokta olduğu için bu uygulamanın SSCB’nin bilgisi dâhilinde

¹³⁷ Ömer Sami Coşar, Siyasi Dolandırıcılık, Cumhuriyet, 7 Temmuz 1950, s.3

¹³⁸ Oran, a.g.e., s.547

olduğu açıkça görülür. Türkiye bu durum karşısında hazırlıksız yakalanır. Bulgarlar dediklerini yaparak iki yüz elli bin Türk'ü sınır dışı eder.¹³⁹

1950'li yıllarda Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları, yeni bir göç dalgasının ve dramının habercisi olmuştur. 1946 yılında Türk azınlık okullarının devletleştirilmesiyle birlikte eğitimde yapılan kısıtlamalar, 1949 yılında Türklerin elinden alınan toprakların kooperatifleştirilmesi, Bulgar hükümetinin milli ve ekonomik baskıları ile Bulgar hükümetinin yeni iskân politikası, Sovyetler Birliği'nin kışkırtmaları, Kore Savaşı'nın etkileri, Türkiye'nin NATO'ya katılmak istemesine gösterilen tepkiler ve dini kısıtlamalar Bulgaristan'da yaşayan Türklerin bu ülkeden ayrılmalarına neden olmuştur.¹⁴⁰

Göçmen sorununu hem iç hem de dış mesele olarak gören Türk hükümeti, sorunla yakından ilgilenmiş ve Türkiye Göçmen ve Mülteciler Yardım Birliği'ni oluşturarak Edirne Komitesini de kurmuştur.¹⁴¹ Göçmenlerin hepsi hasretini çektikleri anavatan topraklarına vardıkları ilk anda memleketin en üst yöneticisi ile karşılaşmaktan duydukları heyecanla Bayar'ın ellerine sarılıp öpmek için adeta yarış etmişlerdir. Göçmen evlerinde Adnan Menderes'e bir göçmen tarafından "Menderes celladı siz göçmenleri Kore'ye sürecek" anlamında göç öncesi Bulgarların propaganda amaçlı yaptığı Bulgarca bir yazı verilmiştir.¹⁴²

Sonuç olarak coğrafi anlamda yer değişimi olarak bilinen göç, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik etkileri nedeniyle ülkelerin kaderine etki etmiştir. Türk tarihinin hemen her döneminde izleri görülen göç olgusu, beraberinde göçmen meselesini ortaya çıkarmış ve bu durum Cumhuriyet döneminde de önemli iç ve dış sorun olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁴³

¹³⁹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4.b., İstanbul, Filiz yay., 1995, s. 585

¹⁴⁰ Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi: (1944-1989)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2002, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.30-33

¹⁴¹ *Yeni Edirne*, 6 Aralık 1950, s. 1-2.

¹⁴² *Yeni Edirne*, 9 Ocak 1951, s. 1-2.

¹⁴³ *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 10, Güz 2012, Sayı: 13, s. 105-126

2.3. NATO'nun Kuruluşu ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi

1948 yılının Şubat ayında Çekoslovakya Komünist Partisi'nin SSCB'nin desteğini arkasına alarak askeri bir darbeye yönetimi ele geçirmesinin, Avrupa'da demokratik devletlerin örgütlenmesinde ve NATO'nun kurulmasında önemli etkisi oldu. Darbe sonrası Brüksel'de bir araya gelen Fransa, İngiltere, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda Dışişleri Bakanları 17 Mart tarihinde "Brüksel Antlaşmasını" imzaladılar. Antlaşmanın 4. Maddesine göre, taraflardan birinin Avrupa'da silahlı saldırıya uğraması durumunda, diğer taraf devletler askeri güç de dahil olmak üzere, tüm olanaklarıyla saldırıya uğrayan devlete yardım edeceklerdi. Bu madde kapsamında, Brüksel Antlaşması devletleri Eylül 1948'de "Batı Birliği Savunma Örgütü" adını verdikleri ittifakı kurmuşlardır.¹⁴⁴

Prag Darbesi sonrası Sovyetler Birliği Berlin'i ikiye bölerek Batı'nın Doğu Berlin'e müdahalesini engellemek istemiş ve bu da Berlin bunalımına neden olmuştu. Avrupa'da yaşanan bu iki kriz ABD'nin Sovyet yayılmacılığını engellemek adına yüzyılı aşkın süredir uygulamış olduğu Monroe Doktrininden vazgeçmesine neden oldu.

Tüm bu gelişmeler neticesinde 4 Nisan 1949'da ABD, Belçika, Fransa, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İzlanda, Kanada, Norveç ve Portekiz Washington DC'de bir araya gelerek kendilerine yönelen askeri tehditlere karşı Kuzey Atlantik Antlaşmasını imzalamışlardır. Fakat bu antlaşmanın uluslararası bir örgüte dönüşmesi ve savunma konusunda bir ittifak stratejisinin belirlenmesi Kore Savaşı nedeniyle olmuştur.¹⁴⁵

Türk devlet adamları NATO'ya üye olmayı, Cumhuriyetin ilanından beri izlenen Batıya dönük dış politikanın bir gereği olarak görüyorlardı. 1949'da Avrupa Konseyinin kurucu üyelerinden olan Türkiye, NATO üyeliğini kendisine verilmesi gereken bir hak olarak değerlendiriyordu. Türk kamuoyu da NATO'ya katılmanın gerekliliğine inanmaya başlamıştı. Bazı Türk aydınları 1990'larda Türkiye'nin Avrupa Birliğine

¹⁴⁴ Nejat Doğan, *NATO'nun Örgütsel Değişimi (1949-1999), Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa Atlantik Güvenlik Örgütüne*, AÜSBFD, Cilt:60, S.4, Ankara, s.72.

¹⁴⁵ Tıbet İnal, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Farklılığı ve Dış Politikaya Yansımaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s.73

giriş konusunda yaşanacağına benzer biçimde, 1946'da başlayan çok partili döneme geçiş sürecinin başarıyla devam edebilmesi için, Türkiye'nin demokratik Avrupa ülkeleriyle birlikte NATO içinde yer alması gerektiğini savunuyorlardı. Aksi takdirde, Türkiye'nin demokrasiyi denemekten vazgeçmesinden korkuyorlardı.¹⁴⁶

Kasım 1948'de ABD ve İngiltere'nin ortaklaşa olarak Türk Dışişleri Bakanlığı'na sundukları memrandumla, Paktın sadece Kuzey Atlantik Bölgesini kapsayan coğrafi bir savunma sistemi olacağı gerekçesine dayandırılarak reddedilmişti.¹⁴⁷

Aynı şekilde, Menderes Hükümeti, NATO'ya girebilmek adına Kore Savaşına 4500 asker göndererek destek vermiş olsa da, 15-18 Eylül 1950'de New York'taki Atlantik Paktı üyesi ülkelerin Dışişleri Bakanları zirvesinde Türkiye'nin üyeliği ABD, Fransa ve İngiltere'nin karşı koymasıyla veto edilmiştir.

Bununla beraber Kuzey Atlantik Antlaşması metninin yayımlanması ve İtalya ile beraber Cezayir'in kuzey bölümlerinin de bu anlaşma çerçevesi içine alınması, Türk basınında tenkitlere ve tepkilere yol açmıştır. Örneğin, 11 Mart 1949 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan "Atlantik Paktı Tekamülüne Doğru" başlıklı yazıda şöyle denilmektedir: "...Bugünkü şartlar altında, bir Bolşevik tecavüzü gözönüne alındığı takdirde, en mühim stratejik istikametlerden biri ve belki birincisinin, Türkiye ve Yunanistan üzerinden geçerek Akdeniz'e inen yol olduğuna şüphe yoktur. Batılı müttefikler, tedafüi bir ittifak antlaşmasıyla Kuzey ve Batı Avrupa taarruz istikametini kapadıkları, fakat Akdeniz yolunu açık bıraktıkları takdirde, Sovyet Rusya'nın bu açık yolu tercih ve bilhassa Türkiye'yi daha ziyade tazyik ve tehdit etmesi gayet tabidir. Buna karşı alınacak tedbir ya Birleşik Amerika, İngiltere,, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Türkiye'nin iştirak edecekleri bir Akdeniz savunma paktı vücuda getirmek, yahut da ... bir beyanname ile Türkiye ve Yunanistan'ın istiklallerini garanti etmektir."¹⁴⁸

Türkiye'nin NATO organizasyonlarına davet edilip edilmemesi konusu görüşülürken Türk ordusunun Kore'deki kahramanlıkları batıda büyük yankı uyandırmıştı. Bu fırsatla Celal Bayar, paktın öncü ülkelerine Türkiye'nin 20 milyonluk nüfusuyla Dünya demokrasilerine yardım edebileceğini, buna karşın daha zayıf devletlerin Atlantik paktında yer alırken, Türkiye'nin bu pakta kabul edilememesinden

¹⁴⁶ Erhan, a.g.e., s.543-544.

¹⁴⁷ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara, 1990, s.15

¹⁴⁸ Ülman, a.g.e., s.241.

duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.¹⁴⁹ Nitekim; Türkiye'nin Orta Doğu'nun güvenliğinde oynayacağı rolü ve SSCB'nin çevresinde en güçlü komünizm karşıtı, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde Sovyet tecavüzüne direnme kabiliyetine ve olanağına sahip yegane devlet olduğunu fark eden ABD, İngiltere ve Fransa Türkiye'nin NATO üyeliğine yeşil ışık yakmışlardır.

Türkiye'nin NATO üyeliği öncelikle ABD açısından çok önemliydi. Şayet aksi bir durum Türkiye'nin Sovyet denetimi altına girmesini sağlayabilir ve bu ABD'nin güvenliği açısından siyasi ve askeri olumsuz sonuçlar doğurabilirdi.¹⁵⁰

Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği 1949 yılı Eylül ayında atom bombasını patlatmış yani ABD ile nükleer denklige kavuşmuştu. Bu durum, NATO'nun Güney Doğu kanadının güçlendirilmesi gereğini ve bu çerçevede bir Sovyet saldırısı karşısında SSCB'nin stratejik noktalarını imha etme imkanı sağlayacak Türk hava alanlarının kullanılması ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca 1950 yılının Şubat ayında Sovyetler Birliği ile Çin'in bir ittifak anlaşması imzaladıklarının açıklanması, ABD'nin Truman Doktrini ile Avrupa'dan savuşturmaya çalıştığı komünizmin yeni bir oluşum içine girdiği görünümünü vermiş, bu yüzden ABD, çevreleme politikasının boşluklarını doldurmak ve zayıf noktalarını gidermek lüzumunu hissetmişti.

Türkiye'nin NATO'ya alınma sebeplerini sıralarken, Orta Doğu petrollerinin, Orta Doğu'yu Batı için vazgeçilmez kılmasını ve Batı dünyasının “vazgeçilmez” le ilişkilerinde Türkiye'nin bir kanal görevi görmesinin mümkün olmasını atlamamak gerekir. Zira Türkiye'de ABD Büyükelçiliği yapmış olan George McGhee'nin sözlerinden anlaşılacağı üzere, ABD'nin Orta Doğu Bölgesine ilişkin dış politika hesaplarında “petrol” önemli yer tutmaktadır. McGhee: “*Gerek benim gerekse o sırada Orta Doğu'dan sorumlu diğer yönetim mensuplarının kanısına göre İran, Türkiye ve Yunanistan'daki zayıflıkları yoklayıp duran Sovyetler Birliği ve Balkan müttefikleri kesinlikle henüz zayıf durumda olan Arap ülkelerine de sızmaya çalışacaklardı. Bunda başarılı olurlarsa, Batı Avrupa artık Arap petrolünü satın alabilmek için SSCB'nin kapısını çalmak zorunda kalacak, üstelik bu yörenin ötesinde yatan Asya ve Afrika toprakları da her türlü tehlikeye açık duruma gelecekti.*” diyerek başka bir

¹⁴⁹ Hasanlı, a.g.e., s.455.

¹⁵⁰ Aktaş, a.g.e., s.55.

çerçeveden durumu ele almıştır. NATO-Türkiye ilişkilerinde de önem teşkil edebilecek şekilde “petrol” faktörünün altını çizmiştir.¹⁵¹

15-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Ottawa’da toplanan NATO Bakanlar Konseyinin, Türkiye ve Yunanistan’ın pakta alınmasını üye devlet hükümetlerine resmen tavsiye etmesi ve 17 Ekim 1951’de Londra’da yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye’nin ve Yunanistan’ın NATO’ya katılmasının kabul edilmesiyle Türkiye, Nisan 1949’dan itibaren sürdürdüğü kararlılığın mükafatını almış oldu.¹⁵²

Türkiye’nin NATO’ya girerek ABD ile müttefik olması iki devletin ilişkileri açısından bir dönüm noktası teşkil etti. Temelde, Türk dış politikasının ABD ile aynı yönde gitmesinin başlangıcı olan bu olay sonuçları itibariyle, Türkiye’nin ABD’den askeri ve ekonomik yardımlar sağlanması, bölgesel paktlar aracılığıyla batı blokunun savunma sistemine katkıda bulunması ve uluslararası sorunlarda ABD’yi desteklemesi olarak kendini gösterdi.

Demokrat Parti Hükümeti Yakın ve Orta Doğu’daki ülkeleri askeri ve politik açıdan NATO şemsiyesi altına alabilmek uğruna Soğuk Savaşın bu bölgelere yayılmasında baş faktörlerden birisi olmuştur.¹⁵³

Dönemin ABD Büyükelçisi Mc Ghee Türkiye’nin NATO’ya ve Batı’ya katılma kararını şöyle özetlemiştir: “ *Benim inancıma göre geçici bir rahatlık arayışının veya fırsatçılığın sonucu değildir. Bunun en iyi tanımı, Türkiye’nin ve Batı’nın tarihsel grafiklerinin birleşmesi biçiminde olabilir. Batı, özellikle Amerika Birleşik Devletleri, son savaştan sonra Sovyet Komünizmi’nin saldırgan ve yayılmacı tutumunu bilinçlendirince, kendini ve özgür dünyayı bu tehdide karşı koruma kararına varmıştır. İşte bu karar, Türklerin Ruslar hakkında çok daha önce vardığı bir karardır. 300 yıl boyunca sık sık tekrarlanan savaşların sonucu getirmiştir onları bu noktaya. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Türkler bir batılılaşma hareketine başlamış, bu hareket bugün ülkelere dünyanın demokratik ulusları arasında saygın bir yer kazandıracak düzeye varmıştır.*¹⁵⁴

Kore Savaşını ise Türk-Amerikan işbirliğinin başladığı asıl tarih olarak kabul eden ve Türkiye’nin NATO’ya katılmasını, Rus politikacılarının 1946 yılında izledikleri

¹⁵¹ Aktaş, a.g.e., s.56.

¹⁵² Armaoğlu, a.g.e., s.189

¹⁵³ F.F.Jelobtsov, a.g.m., s.98.

¹⁵⁴ Mc Ghee, a.g.e., s.36-37.

politikanın bir hatası olduğunu söyleyen Gürün; “Eğer Rusya 1925 antlaşmasını feshederek Türkiye’den arazi ve üs istemeye kalkışmamış olsaydı, Türkiye’nin Nato’ya girmesi çok büyük bir ihtimalle düşünülmezdi. Ruslar bu politikaları ile Türkiye’yi istemediği bir rahata ve başka türlü elde edemeyeceği bir garantiye kavuşturmuşlardır.” demektedir.¹⁵⁵

2.4. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin NATO’ya Girmesine Tepkisi ve Nazım Hikmet Olayı

Türkiye’nin NATO üyeliğine kabulü gündeme geldiğinde Politbüro birkaç kez Türkiye ile ilgili meseleleri müzakere etti. 20 Eylül 1951’de Türkiye hava sahası üzerinden yabancı uçakların SSCB’nin hava sahasını ihlal ettiğine dair konu müzakere edilirken Türk Savunma Bakanlığı bunun doğru olmadığını açıkladı. Politbüro, Savunma Bakanlığı’na bu konuyu inceleme talimatı verdi. Aynı toplantıda 8 Ekim 1937 tarihli ticari anlaşma tek taraflı feshedildi.

15 Ekim 1951’de Londra’da NATO ülkelerinin Türkiye ve Yunanistan’ın üyeliği konusunda sözleşme imzaladıktan iki hafta sonra Politbüro Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye’ye verilecek notanın metni onaylandı. Notada Atlantik ile hiçbir ilgisi olmayan Türkiye’nin bu bloka davet edilmesinin emperyalist devletlerin Türkiye topraklarını Sovyetler Birliğine karşı kullanmak amacına hizmet ettiği vurgulanarak Türkiye’den bu konuda açıklama yapması isteniyordu. Bu notaya 12 Kasım 1951’de cevap veren Türkiye ise SSCB’nin 1946 taleplerini ima etmek istemiştir. Cevap notasının 4. Paragrafında: “...SSCB, Türkiye’nin kendi güvenliğiyle ilgili kaygılar duyması için ciddi sebepleri olduğunu görecektir. Türkiye’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehdit eden unsurlarla karşı karşıya olduğu inkar edilmez bir gerçektir.” denmesi bu imanın yapıldığı satırlardır.

¹⁵⁵ Aktaş, a.g.e., s.63.

Aynı şekilde, notanın son paragrafında: “... *Türkiye Cumhuriyeti, Türk-Sovyet dostluğundaki soğukluktan dolayı dünya kamuoyunda sorumlu görülmediğinin bilincinde olarak, hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın hedefi dünya barışını sağlamak olan Atlantik Antlaşmasına dahil olmak suretiyle yalnızca kendi güvenliğine hizmet etmekle kalmayacak, aynı zamanda kendisine karşı saldırgan emeller besleyenleri engellemek suretiyle tüm halklarının barış ve güvenliğine hizmet edecektir.*” denilerek 1946 Sovyet taleplerinden Türkiye’nin ne kadar etkilendiği vurgulanmak istenmiştir.¹⁵⁶

Konu ile ilgili olarak 30 Kasım 1951 tarihinde verilen ikinci Sovyet notasında, “... *SSCB, Türk Hükümetinin bu çabalarını haklı gösterecek SSCB tarafından gelebilecek hayati bir tehlike olduğuna yönelik iddialarını da kökten reddetmektedir.*” denmesi, Türkiye’nin 12 Kasım tarihli notasında açıkça söyleyemeyip sadece ima ettiği 1946 Rus talepleri mesajının alındığını göstermektedir. Öte yandan “*Türk hükümeti ... Atlantik Blokunun saldırgan olmadığını herhangi bir kanıtı yer vermeksizin savunmaktadır.*” ifadesiyle SSCB, NATO ve ABD hakkındaki düşüncelerini ısrarla korumaktadır. Görüldüğü gibi, Türkiye ile SSCB arasında Batı devletlerinin nitelendirilmesinde tam bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Türkiye, Batı devletlerini barışçı devletler olarak görmekteyken, Sovyetler Birliği, onları Rusya’ya karşı Türkiye’de üsler elde etmeye çalışan emperyalist devletler olarak görmektedir.¹⁵⁷

Türkiye’deki partilerin faaliyetlerini karşılaştıran SSCB Yakın ve Ortadoğu Şube Müdürü S.Bazarov, CHP’nin Türkiyeyi Amerikan emperyalizmine teslim ettiğini, Demokrat Parti’nin ise bu politikayı daha da hırsıyla devam ettirdiğini yazıyordu. Raporunda her iki parti arasındaki iktidar değişikliğinin ABD’nin önerisiyle gerçekleştiğini vurgulamıştır.

Ayrıca Sovyet Yönetimi 1951 yılı Haziran ayında Türkiye’den SSCB’ye kaçan ünlü şair Nazım Hikmet’i propoganda aracı olarak kullanmaya karar verdi. Merkezi Komite Dış Politika Komisyonu Başkanı B.Ponomarev’in Stalin’e gönderdiği raporda Nazım Hikmet’in 29 Haziran’da Türk askerinin Kore’ye gönderilmesine itiraz ettiğini yazıyordu.

Nazım Hikmet Moskova’ya geldikten sonra TKP önerileri doğrultusunda Politbüro SSCB’den Türkiye karşıtı propogandayı yoğunlaştırmak amacıyla Türkçe

¹⁵⁶ Hasanlı, a.g.e., s.458-459.

¹⁵⁷ Aktaş, a.g.e., s.62.

yayımlanan radyo programlarının kalitesini yükseltmek, ayrıca Romanya’da “Bağımsız Türkiye Radyosu” nun açılmasına ilişkin karar aldı. Kararda, Türkçe programların kalitesini yükseltmek amacıyla Nazım Hikmet’ten yararlanılması, Bulgaristan, Güney Kafkasya ve Orta Asya’dan uzanımlar davet edilmesi öngörülüyüdü. Merkezi Komite Dış Politika Komisyonu Başkanı V.Grigoryan 31 Ağustos 1951’de Molotov’a “SSCB Bakanlar Kuruluna Bağlı Radyo Yayınları Komitesinin Türkiye’de Yayımlandığı Radyo Programlarının Kalitesine Dair” önerileri gönderdi. Bu Önerilerde Bayar-Menderes Hükümetinin Türkiye’yi Kuzey Atlantik blokuna sokma girişimlerine, Kore’ye asker gönderen Türk Hükümeti’nin halk karşıtı politikasını ifşa etmek konularına öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmıştı.

Moskova yönetimi Nazım Hikmet’i Türkiye karşıtı propoganda faaliyetlerinde, özellikle Ankara’nın ABD ve Ortadoğu politikasını eleştirmek için kullanmak istiyordu. Fakat bazı durumlarda tedbirli davranmak zorunda kalıyordu. Nazım Hikmet Moskova’ya geldikten iki hafta sonra Merkezi Komite İstihbarat Şube Müdürü A. Struçkov tarafından “ ifşa edici “ bilgiler toplanarak 12 Haziran 1951’de V.Molotov ve V.Grigoryan’a gönderildi. Bu dokümanda, 1935 yılında Nazım Hikmet’in Komintern Yürütme Komitesi Başkanı G. Dimitrov’a şikayet edildiği, dedesi Ferit Enver Paşa’nın emekli general olduğu, dedesi Ali Fuat Cebesoy’un Moskova’da Büyükelçi olarak çalıştığı, amcası Rıfat Bey’in Konya eski valisi olduğu ve daha sonra Ankara’da pantürkist gazete çıkardığı yazılıydı.

15 Ocak 1952’de Grigoryan’ın Stalin’e yazdığı raporda Nazım aleyhinde birçok iddiada bulunulmuştu. Rapora göre 1951 yılı Ağustos’unda Berlinde, sömürülen halklar festivalinde Araplar Nazım Hikmet’i duraktan kürsüye dek omuzlarında getirmişlerdi. Daha sonraları Nazım bununla birkaç kez övünmüş, Moskova’daki bazı yoldaşların bu durumu görmeleri gerektiğini, onun saygınlığını kullanarak Şark ülkelerindeki demokratik güçleri bir araya getirmek için kendisinden yararlanmaları gerektiğini söylemişti.

1951 yılı Eylül ayında Nazım Hikmet Bulgaristan’ı ziyaret etti. Sovyet istihbaratı Nazım’ın davranışlarından, özellikle de Türk siyasi mültecileriyle görüşmesinden rahatsızdı. Nazım’ın bu kişilerle özel görüşmesi ona refakat eden istihbaratçılar tarafından engellendi.

Moskova, 13-14 Aralık 1951'de Ankara'da ABD, İngiltere, Fransa, ve Türkiye arasında yapılan toplantıya sert tepki gösterdi. Bununla ilgili hazırlanan raporda Türkiye'nin NATO'ya girme isteğinin Menderes hükümetinin Amerikan yanlısı politikasından kaynaklandığı yazılmıştı. Sovyet yayın organlarına ABD'nin Yakın ve Ortadoğu'daki yayılmacılık planlarını ifşa etme "tavsiyesinde" bulunuluyordu. 24 Kasım'da ise Politbüro Bulgaristan'ın Türkiye sınırları kapatma teklifine olumlu yanıt verdi ve Sofya'daki Sovyet Büyükelçisine Türk-Bulgar sınırının kapatılması konusundaki kararı Bulgaristan hükümetine açıklama talimatı verdi.¹⁵⁸

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 19 Aralık 1951'de BMM'de yaptığı konuşmada; *"...komşularımızla münasebetlerimizi gözden geçirirken Sovyet Rusya ile münasebetlerimiz üzerinde fazla durmayacağım. Zira, bu komşumuz şu sıralarda bize karşı sinir harbine kuvvet verdiği şahit oluyoruz. Her türlü kötü niyetten arınık fakat kararlı ve dürüst siyasetimizin verdiği vicdan rahatlığı, ananevi sinir kuvvetimizi bir kat daha artırmaktadır..."* demiştir.¹⁵⁹

1950 öncesi Türk yönetiminin ABD desteğini sağlamak için giriştiği çabanın Menderes döneminde meyvesini verdiği somut olay Türkiye'nin NATO'ya alınmasıdır. Bunun için Türkiye Türk askerlerini Kore'ye göndermiştir ama tezden de anlaşıldığı gibi Türkiye Kore Savaşına asker göndermemiş olsa dahi NATO'ya alınacaktır. Coğrafi konumu, kendisi istemese de Blok Politikalarının (çevreleme) tabii bir sonucu olarak Türkiye'ye NATO'da bir yer açacaktır. Bedeli Türk askerinin kanıyla ödenmiş bu katılım Türkiye'ye Orta Doğu'daki hareketliliğine sebep olması yüzünden pahalıya mal olmaya müteakip yıllarda da devam ettiği söylenebilir.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Hasanlı, a.g.e., s.459.

¹⁵⁹ Bilge, a.g.e., s.427.

¹⁶⁰ Aktaş, a.g.e., s.154.

2.5. Orta Doğu Komutanlığı Projesi ve Sovyet Tepkileri

Orta Doğu'da siyasal coğrafyanın değiştiği İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arap ülkelerinin bağımsızlık kazanmaları ve bir İsrail Devletinin kurulması gerçekleri karşısında bölgeyle ilgilenmek kaçınılmazdı. Bu doğrultuda DP iktidarları öncelikle Sovyet istekleri karşısında ön plana çıkan ülke savunmasını güçlendirmeye çalışmışlardı. Birleşmiş Milletlerin çağrısı üzerine Kore Savaşı'na katılarak “dökülen şehit kanlarının” yardımıyla NATO'ya girilerek uluslararası bir savunma kalkanına kavuşulmuştu. Bunun arkasından ikinci aşamada Balkanlar'da ve Orta Doğu'da Atatürk döneminde kurulmuş olan paktların canlandırılmasına yönelmişti.¹⁶¹

1918'e kadar Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında kalan Orta Doğu 1918'den itibaren İngiltere ve Fransa'nın eline geçmişti. 20.Yüzyılın başından itibaren Orta Doğu'da gelişen ulusçuluk hareketleri ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde başlayan süreç Körfez ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanacakları 1970'lerin başına kadar devam etmiştir.¹⁶²

Türkiye, 1923'de imzaladığı Lozan Antlaşması ile sınırlarını çizmiş, yönünü Batı'ya doğru çevirmiştir. Orta Doğu'ya yönelik ilk pakt Atatürk zamanında Atatürk'ün Güneydoğu sınırlarını güvence altına almak amacıyla 1937 yılında İran, Afganistan ve Irak arasında Sadabad sarayında imzalanan Sadabad Paktıdır. Bu pakt askeri antlaşmadan daha çok dostluk ve dayanışma özelliği taşımıştır.¹⁶³

Bilindiği gibi Orta Doğu bölgesi, 19. Yüzyıl boyunca İngiltere'nin özel ilgi alanı olan bölgelerden biri olmuştu. İkinci Dünya Savaşından sonra da, İngiltere bir yandan petrol, diğer yandan bölgedeki Sovyet tehdidi sebebiyle, bu ilgisini devam ettirmek istemiş, ancak savaş sonrası değişen uluslararası şartlar, ona eskisi kadar rahat hareket imkanı vermemişti. Bir kere eski sömürgelerin bağımsız devletler olmaya başladığı ve bu hareketlerin başını, en kuvvetli müttefiki ABD'nin çektiği bir ortamda, sert bir siyaset izlemesi mümkün değildi. Tam bu sırada Mısır'ın İngiltere'ye Süveyş üssünü

¹⁶¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 4.-Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye(14 Mayıs 1950-27 Mayıs1960)*, Ankara, Bilgi yay., 1960, s.161.

¹⁶² Öke-Mütercimler, *a.g.e.*, s.101.

¹⁶³ Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s.107.

veren 1936 antlaşmasını ortadan kaldırmak istemesi,Orta Doğu çıkarları için oradaki varlığını zaruri gören İngiltere'yi yeni formül arayışlarına itti. İşte bir Orta Doğu Komutanlığı kurulması fikri, esasta İngiltere'nin Orta Doğudaki üslerini koruma isteğine, ABD'nin komünist tehlikesi kaygısıyla iştirak etmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴

Pakt kurulurken Batılıların Türkiye konusundaki ısrarları birkaç noktada toplanıyordu. Herşeyden önce Türkiye, yüzü batıya dönük, Sovyet tehlikesinin bilincinde ve aynı zamanda Müslüman bir ülkeydi. Türkiye'nin yüzünün batıya dönük olması, projenin batılılarca yapılmasına; Sovyet tehdidi algılanması, projenin amacına, Müslüman ülke olması ise, projenin temel aldığı coğrafyaya tekabül eden özellikler olduğundan Türkiye mutlaka gerekiyordu. Bu genel kanaat çerçevesinde İngiltere'nin özel değerlendirmesine göre ise;

Orta Doğu'da İran'a saldırı olup, bu saldırı Arap ülkelerine geçerse ne 1939 ittifakı, ne de NATO, Türkiye'yi İngiltere'ye yardıma mecbur edebilirdi... İngiltere tek başına İran ve Arap devletlerine yardım edemeyeceğine göre, Ortadoğu Komutanlığı içinde Türkiye'nin coğrafi konumu ve ordusu bu alanda İngiltere için de son derece önem kazanmaktaydı.¹⁶⁵

Başbakan Menderes ve onun ilk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü geçmişte ihmal edilen Arap ülkeleri ile olan ilişkileri düzeltmeye kararlıydılar. Bu politikanın içeriğindeki özellik, Türkiye'nin Ortadoğu'nun zayıf Müslüman ülkelerine "Big Brother" rolü oynayacak olmasıydı. Aynı şekilde, Türkiye'nin bu dönem içerisinde "yatıştırma karşıtı siyasetiyle" dünyanın neresinde olursa olsun bir Sovyet saldırısına karşı tavır alacağını belirten Köprülü, Türkiye'nin ve Amerika'nın uyanık davranmak zorunda olduklarını ve Rusya'nın yakın ve Ortadoğu'daki zayıf ülkeleri ele geçirebilmesini engellemek için Rus baskısına aynı şekilde tepki göstermelerinin kaçınılmaz olduğunu söylüyordu.¹⁶⁶

Türkiye'nin NATO'ya katılma kararı 20 Eylül 1951 tarihinde kesinleşince, bu kararın uygulanmasıyla ilgili meseleler ile Ortadoğu savunma sistemi müzakereleri, ABD-İngiltere ve Fransa Genelkurmay Başkanlarıyla Başbakan Adnan Menderes

¹⁶⁴ Aktaş, *a.g.e.*, s.65.

¹⁶⁵ *a.g.e.*, s.66.

¹⁶⁶ Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der.Faruk Sönmezoglu, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s.174.

arasında 13 Ekim 1951’de Ankara’da yapıldı. Görüşmelerde Başbakan Menderes: *“Şimalden gelecek bir taarruza karşı Arap devletlerinin ve Akdeniz’in müdafaası Türkiye’nin sütresi altında mümkün görünmektedir. Fakat bu memleketlere yapılacak bir taarruz neticesinde Türkiye de kuşatılmış hale gelir. Bu bakımdan NATO dışında bir teşekkül hazırlanmasına biz de hararetle taraftarız.”* diyerek konuya ilişkin prensip muvafakatini yinelemekle beraber, Orta Doğu Komutanlığı meselesiyle, Türkiye’nin NATO’ya girmesinden kaynaklanan uygulama meselelerinin ayrı mütalaa edilmesi gerektiğini, halen ve fiilen gündemde olan, Türkiye’nin hangi NATO komutanlığına bağlanacağı meselesi henüz halledilmemişken halihazırda bir tasarı niteliğindeki Orta Doğu Komutanlığı meselesinin öncelikli olarak ele alınmaması gerektiğini ifade ediyordu.¹⁶⁷

Türkiye’nin “Orta Doğu Komutanlığına” girmesi düşüncesi de Sovyet Hükümetinin sert tepkisine neden oldu. SSCB Dış İşleri Bakanlığı 24 Kasım 1951’de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye hükümetlerine nota takdim etti. Notada Sovyetler Birliği’nin sınırları yakınında Ortadoğu Komutanlığı’nın oluşturulmasının yayımlanma niyetlerinden ileri geldiği ve bunun Moskova’nın dikkatinden kaçmadığı belirtilmişti. Aynı zamanda Sovyet yönetimi Ortadoğu Ülkelerine de çağrıda bulunarak bu tür bir komutanlığın oluşturulmasının saldırgan emellere hizmet ettiğini, Yakın ve Ortadoğu Ülkelerinin Üçüncü Dünya Savaşı hazırlıklarında kullanılmak istendiği vurgulanmıştı. 18 Aralık 1951’de Ankara’nın Sovyetler Birliği’ne cevap notasında Türkiye’nin Yakın ve Ortadoğu ülkeleri komutanlığına girme veya girmeme konusunda serbest olduğu beyan ediliyordu. Notada Ortadoğu Komutanlığı’nın asıl amacının söz konusu bölgede ortak müdafaa eylemlerinin yapılması, sosyal gelişim ve ekonomik kalkınma zaruretinden ileri geldiği vurgulanmaktaydı. Aynı zamanda Türk Hükümeti bu komutanlığın BM ana şartında öngörülen meşru müdafaa hakkına dayandığı açıklanmaktaydı.¹⁶⁸

Sovyetler Birliği’nin Türkiye’yi etkilemek amacı ile yaptığı baskılar aksi sonuçları doğurmuştur. Türkiye, NATO’ya katılmış, Orta Doğu Komutanlığı Sovyetler Birliği’nin teşebbüslerinden başka sebepler ile ilk düşünüldüğü gibi kurulamamış ve fakat CENTO’ya dayanak olan ittifaklar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1953 yılı Şubat

¹⁶⁷ Soysal, a.g.e., s.127.

¹⁶⁸ Hasanlı, a.g.e., s.459-460.

ayında Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan ile Balkan Paktının yeniden canlandırılması için bir anlaşmaya da varmıştır. Gerçekten Türkiye'nin Sovyetler Birliğinden tutumunu değiştirmesini ve eski dostluk münasebetlerine dönülmesini sabırla beklediği bu devrede Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin güvensizliğini artıracak hareketlere girişmesi Türkiye'yi güvenliğini batı memleketleri ile sağlanmaya kararlı kılmıştır.¹⁶⁹

Görüşmeler sonunda Orta Doğu Komutanlığı projesi üzerinde mutabık kalan Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa adına, İngiltere'nin Kahire'de bulunan Büyükelçisi, Mısır hükümetine, Mısır'ı Ortadoğu Komutanlığına katılmaya davet eden teklifi sundu. Mısır 15 Ekim'de teklifi reddettiğini açıkladı, diğer Arap Devletleri de Orta Doğu Komutanlığı fikrine iltifat etmedikleri gibi tepki gösterdiler. Özellikle Mısır, Suriye ve Lübnan'da Batılılar ve Türkiye aleyhinde gösteriler oldu.

9 Kasım 1951'de Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa hükümetleri, Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve İsrail'e Ortadoğu Komutanlığının amacını ve ana hatlarını içeren bir muhtıra verdiler. 10 Kasım'da da, Komutanlığa başka devletler katılmasalar da, dört devletin bu tasarıyı gerçekleştirmeye azimli olduklarını belirttiler.¹⁷⁰

SSCB ısrarla bu tür pakt girişimlerinin BM patronajı altında olması gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdirde Akis Gazetesi'nin dış politika temsilcisi Doğan Avcıoğlu'na göre: *“İki süper gücün sürekli bloklarını güçlendirmeleri, Soğuk Savaşın bölgede her an “Sıcak Savaş” ‘a dönüşmesine neden olabilir”* diye yazmıştır.¹⁷¹ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi etkilemek amacı ile yaptığı baskılar aksi sonuçları doğurmuştur. Türkiye, NATO'ya katılmış, Orta Doğu Komutanlığı NATO ve NATO'nun türev oluşumlarının BM haricinde tutulmasını bu bakımdan anlamlı bulan SSCB'nin diplomatik yazışmalarda “saldırgan” kelimesine sıkça itibar etmesi de bu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bu özel durum için “saldırgan” kelimesi abartılı kaçmaktadır. Zira Orta Doğu Komutanlığı gibi bir oluşumun gerçekleşmesi halinde nereye saldırılacağı oldukça müphemdi.

1952 yılı Ekim ayına kadar girilen çabalar bir sonuç vermeyince artık Orta Doğu Komutanlığı formülünün terkedildiği görülmektedir. Hem tasarıyı geliştiren devletleri harekete geçiren motivasyonun farklı olması, hem projeye davet edilen

¹⁶⁹ Bilge, a.g.e., s.429.

¹⁷⁰ Soysal, a.g.e., s.132.

¹⁷¹ F.F.Jelobtsov, a.g.m., s.98.

devletlerin algıladıkları tehdidin SSCB olmaması, hem de Orta Doğu devletlerini bir birlik altında toplama isteğinin bölgenin yapısal gerçeklerine uymaması, başarısızlığı başlıca sebepleri iken, kendisine karşı bölgesel örgütlenmeye gidilmek istenen SSCB, bu sonuçta oransal olarak payı en az olan faktör/devlet olmuştur.¹⁷²

2.6. Balkan Paktı ve İlişkiler

Demokrat Parti Hükümeti, on yıllık iktidarı boyunca dış politikada önem verdiği bölgesel ittifakları, Atatürk'ün dış politikada “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesine dayanarak takip ettiği politikalara benzeterek, bu yönde bölgesel anlaşmalara imza attığı söylenebilir. Atatürk önceden sezdiği II. Dünya Savaşı'nı sınırlarına sirayet etmeden, en az zararla atlatabilmek için çeşitli ittifaklar kurmayı başarmış, Demokrat Parti'de Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki Sovyet tehdidine karşı benzer önlemler almaya çalışmıştır.

Türkiye 1951 sonbaharında NATO'ya girmesi kesinleştikten sonra bir yandan İngiltere'ye verdiği söz gereğince Orta Doğu ile ilgilenmeye başlarken, öte yandan Birleşik Amerika'nın teşvikiyle Balkanlarda da bazı diplomatik çalışmalara girişmiştir. Gerçekten, Birleşik Amerika bu sırada Sovyetler Birliği ile ilişkileri çok gergin olan Yugoslavya'nın durumu üzerinde önemle duruyor ve bu ülkenin güvenliğini sağlayacak bir formül arıyordu. Bunun en için en çıkar yol olarak da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir Balkan Paktı kurulmasını görmüş ve bu bakımdan Atina ve Ankara'yı Belgrad'la yakınlaşmaya teşvik etmiştir.¹⁷³

Atlantik'ten İran'a dek uzanan askeri savunma hattında tek boşluğu Yugoslavya oluşturuyordu ve SSCB'yi çevreleme politikası gereğince Balkanlar ve Ortadoğu'da kurulacak ittifaklarla bu boşluk kapatılacaktı.

Sosyalist Tito önderliğindeki Yugoslavya'nın NATO'ya girmesi söz konusu olamayacağına göre, tek çare NATO üyesi, Türkiye ve Yunanistan'la bu ülke arasında

¹⁷² Aktaş, *a.g.e.*, s.70-71.

¹⁷³ Ülman, *a.g.e.*, s.255.

yapılacak iş birliği yoluyla Belgrad'ı Batı savunma sistemi içine almak ve NATO savunma stratejisinde var olan boşluğu ortadan kaldırmaktı.¹⁷⁴

Yugoslavya 1948 yılında Sovyet lideri Stalin'in düşüncelerine ters düşerek Sovyet bloğundan ayrılmıştır. Bu anlaşmazlığın temelinde, Yugoslavya'nın Stalin'in isteklerine kayıtsız şartsız boyun eğmesini istediği yatmaktadır. Tito, Sovyetlerin isteklerini reddetmiş, Yugoslavya'nın bağımsızlığı için mücadele vermiştir. Bu nedenle Yugoslavya, Sovyet ve komşu komünist ülkelerle ilişkileri gittikçe bozuluyor ve baskı altına giriyordu.¹⁷⁵

Demokrat Parti ise 1934 yılında imzalanan Balkan Paketi'nin faydalarına inanarak tekrar diriltildiğini düşünüyordu. Türkiye NATO'nun bir üyesiydi ama bu stratejik önemi büyük olan Türkiye için yeterli değildi. Çünkü NATO'nun sağ kanadı Balkanların büyük bir kısmını kapsıyordu ama büyük bir boşluğun bulunduğu da bir gerçektir.¹⁷⁶

Yunanistan ise kuzey komşularının desteklediği iç savaştan yeni çıkmış, Bulgaristan ile arası bir hayli bozulmuştu. Bunda Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkmak istemesi gibi etkenler de önemli rol oynamıştır. Türkiye ve Yugoslavya ile işbirliği yapmaktan yana bir siyaset peşindeydi.¹⁷⁷

Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında yapılan üçlü görüşmeler sonunda 28 Şubat 1953'te Ankara'da üç devletin Dışişleri Bakanlarınca Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁸

Ancak Antlaşma ittifaktan ziyade üç ülkenin birbirlerinin aleyhine olan ittifaklara katılmamaları, herhangi bir askeri ittifak oluşturmadan (NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan'ın durumlarıyla, NATO üyesi olmayan sosyalist Yugoslavya'nın durumunu uyuşturmaktan kaynaklanan hukuki sorunu çözme imkanı bulunmaması¹⁷⁹) genelkurmaylar arası işbirliği ve fikir alışverişinden ibaretti.

Balkan Paketi'nin bir ittifaka dönüşmesi, 9 Ağustos 1954'te Bled kentine imzalanan 14 Maddelik Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında İttifak, Siyasal

¹⁷⁴ **Oran**, *a.g.e.*, s.588.

¹⁷⁵ **Hamza Eroğlu**, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1981,s.119.

¹⁷⁶ **Armaoğlu**, *a.g.e.*, s.522.

¹⁷⁷ **Uçarol**, *a.g.e.*, s.587.

¹⁷⁸ **Gönlübol-Ülman**, *a.g.e.*, s.257.

¹⁷⁹ **Melek Fırat**, "1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik – 2", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.s.590.

İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması ile sağlandı.¹⁸⁰ Yirmi yıllık bir süre için imzalanmış olan Bled Antlaşmasının ikinci maddesi, Kuzey Atlantik Antlaşmasının beşinci maddesine çok benzemektedir.¹⁸¹ Yugoslavya saldırıya uğradığında Türkiye ve Yunanistan yardımına koşacak, NATO’da işe karışarak gerekli desteği verecekti.¹⁸²

İki Dünya Savaşı arasında kurulmuş olan Balkan Antantı ile Balkan Paktı arasındaki fark; Balkan Antantı, bir saldırı halinde, ortak bir savunma örgütü olmaksızın her devletin kendi ordusu ile saldırıya karşı koymasını öngörmekteydi. Hâlbuki Balkan Paktı ortak bir savunma temelini oluşturmaktadır. Aslında Balkan Paktı, gerçek bir askeri ittifak değildir. Bu pakt aslında “Dostluk ve İşbirliği Antlaşması”dır.¹⁸³

Türkiye Balkan İttifakını faaliyete geçirmekle Yugoslavya’yı komünist bloktan kurtararak Batı’ya yakınlaştırmıştı. Bu hem NATO’nun amaçlarına uygundu hem de Türkiye’nin çıkarları için gerekliydi. Türkiye’nin bu çabaları Batı camiasında Türkiye’ye bir itibar kazandırırken mevcut durum Sovyetler tarafından tepki ile karşılanmaktaydı.¹⁸⁴

Ankara Anlaşması’ndan Bled Antlaşması’na gidilen günler içinde, Sovyetler Birliği’nin iç ve dış politikasında önemli değişiklikler oluyordu. Stalin’in ölümünden sonra onun yerine geçen yeni Sovyet idarecileri yalnız komünist devletler karşısında daha yumuşak bir tutum takınmakla kalmamışlar, aynı zamanda “barış içinde bir arada yaşama” politikasını da benimsemeye başlamışlardır.¹⁸⁵

Sovyetler, Yugoslavya’yı Batı’dan koparmak ve kendi safına yakınlaştırmak için Yugoslavya’ya karşı olan politikasını daha da yumuşattı. Yugoslavya’ya karşı uygulamış olduğu ekonomik ambargoyu kaldırdı. Kruşçev 26 Mayıs 1955’te Belgrat’ı ziyaret ederek dostluğa yönelik ilk önemli adımı attı.¹⁸⁶

Balkan Paktı’nın niteliği, kapsamı ve geleceği konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında daha Paktın tatbikatının ilk günlerinde görüş ayrılığı çıktığı ortadadır. Bu ayrılık iki devletin dış politikasındaki temel görüş ayrılıklarından doğmaktadır. Türkiye 1945-1946 Sovyet istek ve tehditlerinden sonra Batılı devletlerle

¹⁸⁰ *a.g.e.*, s.590.

¹⁸¹ **Ülman**, *a.g.e.*, s.262.

¹⁸² **Uçarol**, *a.g.e.*, s.587.

¹⁸³ **Sander**, *a.g.e.*, s.414.

¹⁸⁴ **Uçarol**, *a.g.e.*, s.587.

¹⁸⁵ **Ülman**, *a.g.e.*, s.262.

¹⁸⁶ **Uçarol**, *a.g.e.*, s.587.

ilişkilerini öyle bir biçimde geliştirmiştir ki, bütün dış politika felsefesini sadece Batıyla işbirliği yapmak ilkesi üzerine koymuştur. Buna karşılık Yugoslav liderleri Paktın kuruluşundan itibaren Doğu-Batı blok mücadelesinin dışında kalmak istediklerini, Türkiye ve Yunanistan ile bir ittifak içinde işbirliği aramalarının tek nedeninin güvenlik endişesi olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Nitekim Yugoslavya, gerek 1955 yılında kurulan Bağdat Paktına karşı takındığı tavır, gerekse Doğu-Batı arasındaki soğuk savaş çekişmelerinde Doğu Blokunu destekler tutumu bu devletin Balkan Paktından birşey beklememeye başladığını göstermiştir.

Yunanistan ise Yugoslavya gibi fazla samimi olmayıp, daha değişik hesaplar içine girmişti. Bu ittifaka asıl önemli darbeyi Yunanistan vurmuştur. Yunanistan'ın amacı Kıbrıs'ı ilhak edebilmektir.¹⁸⁷ İstanbul'da patlak veren 6-7 Eylül olayları nedeniyle ilişkiler gerginleşince ittifak Yunanistan tarafından da desteklenmez olmuştur.¹⁸⁸ Ayrıca Yunanistan, 1956 Süveyş Buhranında Batılı devletlerin Mısır'a müdahalesine açıkça cephe almış, Mısır'ın önderliğindeki Türkiye'yi Arap devletleri ile karşı karşıya getiren Orta Doğu buhranında da Yugoslavya ile birlikte Mısır'ı desteklemiştir.¹⁸⁹

Bu gelişmeler sonunda, aslında yirmi yıllık bir süre için teşkil edildiği halde kurulmasının üzerinden bir yıl bile geçmeden, hukuken var olan, fakat uygulama alanına aktarılamayan bir kuruluş durumuna düşen Balkan Paktı bu biçimiyle 1960 yılına kadar devam etmiş ve 1960 Haziranı'nda resmen sona erdiği açıklanmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Eroğul, *a.g.e.*, s. 159.

¹⁸⁸ Turan, *a.g.e.*, s.166.

¹⁸⁹ Ülman, *a.g.e.*, s.268.

¹⁹⁰ *a.g.e.*, s.268.

BÖLÜM III

1953'DEN BAŞLAYARAK, 1960 YILINA UZANAN SÜREÇTE

TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

3.1. 1953 Sonrası SSCB'nin Dış Politikası' ndaki Değişiklikler

Dünya hakimiyeti Sovyetlerin ideolojik ve nihai hedefi olmakla beraber, müşahhas planda devlet siyasetinin ilk hedefleri şunlardı:

- Ülkenin, halkın ve devletin güvenliğini korumak
- Milletlerarası alanda devletin gücünü, etkisini artırmak ve korumak
- Sovyet Rusya'nın ideolojik değerlerini ve sosyal düzenini diğer devletlere gerektiğinde zorla kabul ettirmek.

İlk üç hedef devlet olma niteliğinden doğan ve her devlet için geçerli olan hedeflerdir. Son hedef ise dünya çapındaki amaçların ifadesidir.

İşte Sovyet devlet siyaseti, kendi düzenini yaymak, kabul ettirmek ve önündeki engelleri gittikçe azaltmak ve kaldırmak için uygulanan siyaset ve stratejileri ifade etmektedir. Bu siyaseti Stalin sert bir üslupla uygulamış, ülkeleri işgal ederek, Kızıl Ordu baskısıyla kukla rejimler kurduarak, Komünist Partilerini demirden bir disiplinle eline alıp onları “Beşinci Kol” görevinde kullanarak yürütmüştür. Bu uygulama dünya siyasetinde kutuplaşmaya yol açmış, dünya milletlerini Sovyetlerden çekinmeye ve Batı ile işbirliği yapmaya itmiştir. Ayrıca, Stalin döneminin harp ve soğuk harp yıllarına

rastlaması, bu politikayı Rusya için faydalı kılmış, başka milletlerin sırtından birçok kazançlar sağlamasını temin etmiştir. Ancak bu siyaset Rusya'yı dünya siyasetinde bir yalnızlığa düşürmüştü, esnekliğin sağlayacağı yararlarından da yoksun bırakmıştır.¹⁹¹

5 Mart 1953'de Stalin'in ölümü, hiç kuşkusuz SSCB tarihinde çok önemli bir olaydı. Stalin'in ölmesi üzerine dünyanın farklı ülkelerinden Sovyetler Birliği'ne başsağlığı mesajları iletilmiştir. Türkiye'den de Celal Bayar, Sovyetler Birliği Yüksek Komiserliği'nin temsilcisi Nikolay Şvernik'e taziye mesajlarını göndermiştir.¹⁹²

Stalin'in ölümünden sonra halkla yönetim arasındaki ilişkiler açısından sistemi değiştirdi. Kolektif yönetim dönemi başladı. Stalin'in doğal ardılı görülen Malenkov öne çıktı ve üç bileşkenli bir politika izlemeye çalıştı: Uluslararası ilişkilerde gerginliğin azaltılması, ekonominin yeniden yapılanması ve bunun için köyle olan ilişkilerin düzenlenmesi. Bu doğrultuda 1953 yılında başlatılan tarım reformu önemli ölçüde prim yaptı. Tarım reformununun hazırlanması ve uygulanmasında en büyük rolü Kruşçev oynuyordu. Sonunda Malenkov Şubat 1955'de istifa etti, Kruşçev parti genel sekreteri ve Bulganin başbakan oldu.¹⁹³

Bu dönemde Malenkov, Komünist Parti Genel Sekreteri, Başbakan Voroşilov Sovyet Şuraları Başkanı, Beria, Molotov, Kaganoviç ve Bulganin de Başbakan yardımcılıklarına seçilmişlerdi. Yeni yönetimde Stalin yanlılarının yanı sıra, daha önce onunla anlaşmazlığa düşenlere de görev verilmişti. Bu değişiklikler, Sovyet politikasının Stalin'in çizgisinde devam ettirilmeyeceğinin ilk işaretleriydi. Sovyetlerin bu dönemde yaptıkları ilk işlerden birisi, 30 Mayıs 1953'te bir açıklamada bulunarak, daha önceki yönetimin Türkiye'ye verdiği notalardaki görüşlerin kendileri tarafından benimsenmediğini savunarak bir çeşit özür dilemek olmuştur.¹⁹⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet ekonomisinde endüstriyel gelişme planlanan düzeye çıkarken, tarımsal üretim başarısız olmuştu. 1950'ler bu açığı kapatma çabalarıyla geçti. 1953'den başlayarak bütçede kaynakların çoğu ağır sanayiden tarıma ve hafif sanayiye aktarıldı. SSCB ekonomisini, "Amerika'yı yakala ve geç" politikası ile biçimlendirdi. Kruşçev bu politikayı, "Biz kapitalizmi bombayla yıkmayacağız. Kişi başına et, yağ, süt üretiminde ABD'yi yakaladığımızda kapitalizm

¹⁹¹ **Taha Akyol**, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye*, İstanbul, Ötüken yay., 1979, s.596-597

¹⁹² "Telegrama Ego Prevosxoditelstvu Nikolayu Şverniku", Pravda, 9 Mart 1953, No.68.

¹⁹³ **Oran**, a.g.e., s.509.

¹⁹⁴ **Mustafa Albayrak**, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.464.

en büyük darbeyi yiyecek.” biçiminde özetliyordu. Tüketim maddeleri bir yana, 4 Ekim 1957’de uzaya gönderilen Sputnik1 uydusu SSCB’nin teknolojik alanda ulaştığı düzeyin göstergesiydi. Nitekim Stalin’in haleflerinin ilk işi, Sovyetlerin süper devlet siyasetini daha esnek ve yumuşak bir hale getirerek dünya çapında daha geniş manevra imkanları kazanmak, yeni şartlara ayak uydurmak ve Sovyet ekonomisindeki gelişmelere yeni mahreçler temin etmek istikametinde ayarlamalar olmuştur.

Kruşçev ve Bulganin’in 1955’deki Asya ve Afrika turları ile, Sovyetler geleneksel genişleme politikası yerine iktisadi ve siyasi sızma metodunu kullanmaya başlamışlar, özellikle Afrika ve Güney Amerika’da sızma imkanlarını araştırmışlardır. Bu kongrede Kruşçev: *“İki sistem arasındaki rekabeti Sosyalist sistem kazanacaktır dediğimiz zaman kapitalist ülkelerin içişlerine sosyalistlerin silahlı müdahalesi yoluyla zafere varılacağını söylemek istemiyoruz. Komünizmin zaferine olan inancımız, sosyalist üretim şeklinin kapitalist üretim şekline kıyasla sahip olduğu kesin üstünlük temeline dayanmaktadır.”* Kruşçev’in burada demek istediği, Sovyetlerin nüfuz sahalarını genişletmelerinde silahlı mücadele veya tehditten çok, iktisadi ve siyasi sızma metotlarına başladıklarıdır.¹⁹⁵

SSCB’nin izlediği dış politikanın bir sonucu olarak, 1954’te Moskova’da bir araya gelen Avrupa’nın sekiz sosyalist devleti 11 Mayıs 1955’te bu kez Varşova’da buluştular ve Almanya Federal Cumhuriyetinin NATO’ya üyeliğine yanıt olarak 14 Mayıs’ta “Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması’nı” 25 yılına imzaladılar. Böylece, Batılı devletleri bir arada toplayan NATO askeri bağlaşmasının karşısında, Doğu Bloğunu bir araya getiren Varşova askeri bağlaşması kuruldu.¹⁹⁶

Türk-Sovyet ilişkilerinde Stalin’in ölümüyle meydana gelen gelişmelerin temel sebebi, Sovyet devlet adamlarının baskıcı bir rejim ile başarılı olamayacaklarını anlamalarından ileri gelir. Güç dengesinin Batı Bloğundan yana olduğu bir dönemde yaşanılacak bir savaşın, Batı Bloğu kadar Doğu Bloğuna da zarar verebileceği düşüncesinde olan Sovyet devlet adamları, özellikle 20. SBKP Kongresi’nden sonra Stalin’in otokrat yönetimine karşı, kolektif yönetim anlayışına sahip çıkarak iç

¹⁹⁵ Akyol, a.g.e., s.597-598.

¹⁹⁶ Oran, a.g.e., s.510.

politikada “Stalinsizleştirme” politikası izlerken, dış politikada da “barış içerisinde bir arada yaşama politikasını” benimsemişlerdir.¹⁹⁷

Sovyetler Birliği, Nikita Sergeyeviç Kruşçev ile birlikte, dış politikada Sovyetler Birliği’ni temel alan Stalin’in “Tek ülkede Sosyalizm” anlayışına son vermiş bu anlayışın yerine, her ülkenin özgür iradesi ile hareket etmesi ve bu sayede sosyalizme ulaşılmasına dayanan anlayışı kabul etmiştir. Bu yeni anlayış sonrasında birkaç istisna dışında, Sovyetler Birliği’nin dış politikada daha ılımlı bir tavır sergilediği görülmektedir.¹⁹⁸

3.2. Sovyetlerin Toprak Taleplerinden Vazgeçmesiyle Başlayan İlişkileri İyileştirme Gayretleri ve Demokrat Parti’nin 1954 seçimlerini kazanmasının yansımaları

Menderes Hükümeti, kendisini Orta Doğu’da ABD önderliğinde yeni bir girişime hazırlarken Sovyetlerin Ankara’ya yönelik barış atağı da hız kazandı. Stalin sonrası değişen politikalarının bir işareti olarak Sovyetler, 30 Mayıs 1953’te Ankara’ya bir nota gönderdi ve 1945’te iptal edilen 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması’nın yenilenmesini önerdi. Moskova aynı zamanda Türkiye’nin doğusuna yönelik tüm taleplerini geri çektiğini ve Montreux Sözleşmesiyle belirlenen Boğazlar Rejiminin yenilenmesi isteğinden de vazgeçtiğini açıkladı. Ancak bu barış girişimi dönemin hükümetini etkilemede başarılı olamadı; çünkü o dönemde Batı ve Sovyetler Birliği arasında soğuk savaş sürerken Sovyetlerle iki taraflı bir uzlaşmaya varmanın gerçekçi olamayacağı düşünülüyordu. Ayrıca, Sovyetlerin Türk toprakları ve Boğazlara ilişkin taleplerinin kötü anıları zihinlerde hala çok tazeydi. Bununda ötesinde DP Hükümeti, NATO ittifakının yeni bir üyesi olarak kendisini Sovyetler karşısında her zamankinden daha güvenli hissediyor ve bu yüzden SSCB’nin barış atağını,

¹⁹⁷ Şen, a.g.t., s.192

¹⁹⁸ Filiz İrge, “Orta Asya’da Uyanan Milliyetçiliğin Sebepleri ve Sonuçları”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 6, S. 1, Edirne 1 Haziran 2005, s. 42.

savunmasını iyileştirmek için bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirmiyordu. Sovyet politikalarına ilişkin Başbakan Menderes: “*Rusların hareketi ya Türkiye’yi NATO güçlerinden ayırma planının bir parçası ya da yeni birçok cepheli yumuşama politikasıdır*” yorumunu yapıyordu. Sovyet yaklaşımını bu şekilde yorumladıktan sonra hükümet için Moskova’nın barış atağını kulak ardı etmek oldukça kolaydı.¹⁹⁹

İlişkilerdeki yumuşama, özel günlerde karşılıklı olarak tebrik telgraflarının gönderilmesi şeklinde göze çarpmaktadır. Örneğin, Sovyetler Birliği Komünist Parti’nin ellinci yıldönümü dolayısıyla kutlamalar yaparken, bir tebrik telgrafının da Türkiye Komünist Partisi Merkezi Komitesi’nden gönderildiği görülmektedir.²⁰⁰

SSCB’nin ilişkileri iyileştirme esaslı notasına Türkiye, notanın olumlu olduğu kadar olumsuz yönler de içerdiği kanısındaydı. Bir kez askeri harcamaları kısıtlama olanağı doğuyordu ama, Batı’nın Türkiye’ye verdiği destek ve yardımı da azaltma olasılığı belirliyordu. İkincisi Türkiye’nin çekindiği bir başka nokta da Boğazlar konusundaydı. Yaklaşık bir yıl sonra Temmuz 1954’te, 20 yıllığına imzalanan Montreux düzenlemesinin 2 yıl sürecek fesih süreci başlıyordu. Yani, bu tarihten başlayarak 2 yıl içerisinde taraflardan biri Montreux’nün feshi için başvurabilecekti. Türkiye, bir yandan SSCB’nin verdiği notada Boğazlar üzerinde açık olmayan bir anlatım kullandığını düşünüyor, diğer yandan SSCB’nin bir yıl sonra fesih sürecini başlatabileceğinden kaygılanıyordu.²⁰¹

Moskova Radyosu 29 Ekim 1954’de Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıl dönümü dolayısıyla yaptığı yayında, geçmişte Türkiye olan dostane münasebetler hatırlatılmış ve Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile yeniden iyi münasebetler kurmak, ticareti geliştirmek, teknoloji ve kültür alanında işbirliği yapmak istediği ifade edilmiştir. Bu yayın resmi çevrelerde ilgi uyandırmamış, Başbakanın demecinden sonra Sovyetler Birliği ile münasebetlere temas edilmemiştir. Mesela, Menderes Hükümetinin 24 Mayıs 1954 tarihli programında ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın 1 Kasım 1954 tarihli TBMM açılış konuşmasında Sovyetler Birliği ile olan münasebetlere yer verilmemiştir.²⁰²

¹⁹⁹ **Ayşegül Sever**, *Soğuk savaş kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, İstanbul, Boyut yay., 1997, s.115.

²⁰⁰ *Tsentralnomu Komitetu Kompartii Sovetskogo Soyuzu*, Pravda, 6 Ağustos 1953.

²⁰¹ **Oran**, *a.g.e.*, s.512.

²⁰² **Bilge**, *a.g.e.*, s.432.

Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki ise Sovyetlerin ilişkileri yumuşatma çabalarıyla ilgili olarak; dini açıdan komünizm aleyhine bir fetva vermiş ve bu anlayışın ne Müslümanlarla, ne de Müslümanlık ile ilgisi olmadığını, komünistliğe karşı gelebilecek en kudretli silahın ise iman ve ruh kuvveti olduğunu vurgulamıştır.²⁰³

1954 yılında Türkiye’de yapılan genel seçimleri Demokrat Parti’nin Meclis’te ezici bir üstünlüğe sahip olarak kazanması dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Milliyet gazetesi Sovyetler Birliği’nin seçim sonuçlarına bakış açısını şu şekilde aktarmıştır: “Siyasi müşahitlerin kanaatine göre Türkiye’deki seçimleri dışarda en büyük alaka ile takip eden devletlerden biri bilhassa komşusu Sovyetler Birliği’dir.

Rusya’dan buraya gelen haberlere göre Sovyet Hükümeti, Türkiye’deki seçimlerin neticesine büyük önem vermekteydi. Seçimi Demokrat Parti’nin kahir ekseriyetle kazanması, Sovyet resmi çevrelerinde memnuniyetsizlik uyandırmıştır. Her ne kadar dış politikada muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin de aynı politikayı takip edeceği Sovyetler tarafından bilinse de, Demokrat Parti Hükümeti’nin gerek NATO’yla gerek diğer Batı devletleriyle geniş ölçüde işbirliği yapması Sovyet Hükümeti’nin hoşuna gitmeyen bir keyfiyet idi. Sovyet idarecileri Türkiye’deki en ufak değişikliklerden bile istifade etmeyi düşünmektedirler. Buradaki umumi kanaat Sovyetlerin ümitlerinin yersiz olduğu merkezindedir. Çünkü, Türkiye’de iktidar partisi kadar, Muhalefet partisi ve Muhalefet gruplarının da Sovyetler karşısında durumları kati olarak bilinmektedir. Bu her ne pahasına olursa olsun Türkiye’nin hürriyet ve istiklalinden en ufak bir taviz vermemek prensibine kati olarak bağlılık esasına dayanmaktadır.

Seçimler Arap aleminde de büyük alaka ile takip olunmuştur. Bütün gazeteler Türkiye’deki seçimlerin neticesini büyük başlıklarla bildirmişlerdir. Arap Birliği, Türkiye’deki seçimlerin yalnız Türkiye için değil bütün Ortadoğu ülkeleri için ehemmiyet taşıdığını ifade etmiştir. Başlıca Mısır gazeteleri ise Türkiye’deki Demokrat Parti Hükümetlerinin şimdiye kadar Ortadoğu politikasının Arap memleketleri üzerinde yaptığı tesirleri tahlil etmekte, Türkiye’deki seçimlerin yine aynı parti tarafından kazanılmasından sonra, bu politikanın devam edeceği, kanaatine işaret etmektedirler. Mısır Hükümetinin organı olan “El-Cumhuriye” gazetesi şöyle demektedir: “ *Türk Milletinin Demokrat Parti Hükümetinin iç ve dış siyasette takip ettiği hattı hareketi kati*

²⁰³ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.s.556-557.

olarak desteklemesi bizim için çok büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Türkiye'nin siyaseti belli olduğuna göre, bizim hattı hareketimizi anlamaya mecbur olduğumuzu anlamamız lazımdır.”

Fransız gazeteleri, “Türkiye’deki seçimlerin hangi parti tarafından kazanılırsa kazanılsın, dış siyaset üzerinde zaten bir etki tesir etmeyeceğini ifade etmekte, asıl mühim meselenin Türk Milletinin demokrasiye olan bağlılığını bu kadar kuvvetli göstermesinin Batı alemi için ne derece memnuniyet verici bir durum olduğu” ifade edilmiştir.

New York Times; “Türk Milletinin demokrat partiye tam olarak, itimat ettiğini son seçimde gösterdiğini, Türkiye’deki seçimlerin bu memleketin Batı devletleriyle sıkı bağlılığının ve Birleşmiş Milletler prensiplerine bağlı siyasetini tasvibi demektedir.” Şeklinde bildirilmiştir.

Seçimlerin, Demokrat Parti’nin ezici ekseriyetle tekrar kazanması İngiltere’de ise bir sürpriz tesiri uyandırmamıştır. Bununla beraber İngiliz basını ve siyaseti daha büyük mebus sayısıyla Meclis’e gireceğini beklemekteydi. İngiliz gazeteleri Türk Milleti’nin tam bir hürriyet havası içinde tarihte ikinci defa olarak reyini kullandığını zikretmekte, alınan neticenin her ne kadar muhalefeti memnun etmediyse de Türkiye’deki muhalefet partilerinin hakiki görüşünü izhar etmesi karşısında milletin bu arzusunu saygı ile karşıladığını işaret etmektedir.²⁰⁴

Dış basının 1954 seçimlerinden çıkardıkları yorumlara bakarsak, sonuçları Batılı ülkelerin memnuniyetle karşıladığını, Türk milletinin demokrasiye ve hürriyete bağlılığının tezahürü olduğunu gördüklerini, Arap dünyasının ihtiyatla, Sovyetlerin ise memnuniyetsizlikle karşıladıklarını söyleyebiliriz. Sovyet diplomatlarına göreyse; zaten iktidar değişse bile Türkiye’nin dış politikada herhangi bir değişikliğe gitmeyeceği düşüncesine sahip olduklarını görüyoruz.

²⁰⁴ Milliyet, 4 Mayıs 1954, s.7

3.3. Türkiye'nin Orta Doğu'da Liderliğe Soyunması

1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte, Türk Dış Politikası, “Türkiye'nin çıkarı Batı'nın yani ABD'nin çıkarıyla özdeştir.” anlayışıyla yönetilmeye başlandı. Bu anlayış doğal olarak Türkiye'nin Orta Doğu politikasına da yansdı; Türkiye bölgedeki gelişmeleri Soğuk Savaş mantığı ve Batı gözlüğü ile izledi. Yani Batı'nın Orta Doğudaki temsilcisi olarak, bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap ülkelerini Batı'yla yakınlaştırmak ve onlara liderlik yapmak görevini üstlendi. Türkiye'nin bölge gelişmeleriyle daha önce olmadığı kadar yakından ilgilenmesi, aktif bir politika izlemesi sonucunu doğurdu.²⁰⁵

Türkiye'nin Doğu Bloku ile ilişkilerinde esas belirleyici rolü ise Sovyet Rusya'nın üstlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Stalin döneminde, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye verilen nota, iki devlet arasında ciddi gerginliğe neden olmuştur. Bu gerginlik Sovyet liderinin ölümüne kadar devam etmiştir. Sovyet Rusya, ülkesi dâhilinde Türk soyundan çok sayıda insanın bulunması ve bu devletin Türkiye ile sınırının özel bir öneme sahip olması nedeni ile başta Bulgaristan olmak üzere ve kendisine bağlı bazı devletleri Türkiye'ye karşı kullanmıştır.²⁰⁶

Moskova sinemalarında gösterilen 1955 yapımı bir film, Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. “Şipka Kahramanları” adlı filmde Bulgarları Türkler aleyhinde kışkırtmak için her türlü tarihi tahrifat yapıldığı iddia edilmiştir. Filmde 1875 isyanında Türklerin Bulgarları atkuyruklarına bağlayıp sürükledikleri, Türklerin Bulgarlara işkence yaptıkları anlatılmıştır. Cumhuriyet gazetesinde; “Bu film son zamanlarda Rusya'nın giriştiği “barış kampanyasının” ikiyüzlü olduğuna dikkat çekmektedir” ifadesiyle yorumlanmıştır.²⁰⁷

20 Ocak 1953'te göreve yeni başlayan ABD'nin yeni Başkanı Eisenhower'ın giriştiği ilk uluslararası atılım Orta Doğu ile ilgiliydi. 11-29 Mayıs 1953 tarihlerinde

²⁰⁵ **Fırat-Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s.615.

²⁰⁶ **Albayrak**, *a.g.e.*, s.468

²⁰⁷ *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1955, s.3

ABD Dış İşleri Bakanı J.Foster Dulles'in gerçekleştirdiği Orta Doğu seyahati bunun bir göstergesiydi.²⁰⁸

Dulles'in bu seyahatlar esnasında edindiği izlenimleri üç ana nokta çerçevesinde toplamak mümkündür:

- Bölgesel bir savunma teşkilatı, kaynağını her şeyden önce, bölge halkları ve hükümetlerinin isteğinden almalıdır.
- Orta Doğu halkları ve hükümetleri kendilerini doğrudan doğruya bir batılı savunma örgütüne bağlamak istememektedirler.
- Kuzey Kuşak devletleri Sovyet tehlikesinden endişe duymaktadırlar.²⁰⁹

A. Türkiye-Pakistan İşbirliği Antlaşması ve Sovyet Tepkisi

Türkiye'nin bir Orta Doğu savunma teşkilatının liderliğini yüklenmeye istekli görünmesinden sonra, sıra buna katılacak devletleri bulmaya gelmiştir. Başlangıçta buna istekli ilk devlet Keşmir sorunu yüzünden Hindistan'la ilişkileri kötü olan Pakistan olmuştur. Pakistan'ın Orta Doğu savunma düzenine katılma kararı alması, kendine, ya da Orta Doğu'ya yöneltilecek bir Sovyet tehlikesi korkusundan çok bu yüzden olmuştur.²¹⁰

Türk Hükümeti de Şubat ayı başlarında bir Dostluk Antlaşması imzalamak üzere Pakistan Hükümetine resmen çağrıda bulundu. Türkiye'nin girişimini takiben Amerikalılar Pakistanlılara antlaşma imzalanır imzalanmaz kendilerine askeri yardım yapılacağı güvencesini verdiler. Bu güvencenin Pakistanlıların Türk girişimine olumlu yanıt vermesinde büyük bir etkisi oldu. 19 Şubat 1954'te Türk ve Pakistan hükümetleri bir dostluk antlaşması imzalama arzularını dile getiren ortak bir bildiri yayınladılar.²¹¹

²⁰⁸ **İsmail Soysal**, *Soğuk Savaş Dönemi...*, a.g.e., s.170.

²⁰⁹ **Bilge**, a.g.e., s.270.

²¹⁰ *A.g.e.*, s.270.

²¹¹ **Sever**, a.g.e., s.120.

Ortak bildiriye ilk tepki Moskova'dan geldi. SSCB, Türkiye ve Pakistan'a birer nota göndererek, Orta Doğu'daki öteki devletleri de kapsamayı hedefleyen bir çekirdek olarak bu antlaşmanın bir savunma paktı olarak değerlendirilemeyeceğini, bölgede bir tehdit söz konusu değilken Orta Doğu ve Güney Doğu Asya'daki durumu tehlikeye sokan bir NATO manevrası olduğunu bildirdi. SSCB'nin ardından Mısır benzer bir açıklama yaptı ve bu antlaşmanın bölge devletlerine yönelik bir tehdit olduğunu belirtti.²¹²

Bu ölçüde Dulles'in Kuzey Seddi projesinden mülhem Bağdat Paktı'nın ilk adımı, Türkiye ile Pakistan'ın 2 Nisan 1954'te imzaladıkları "Dostane İşbirliği Antlaşması" ile atıldı. Bu bir ittifak antlaşması olmamakla beraber, Bağdat Paktı için bir zemin oluşturması açısından önemli bir antlaşma idi.²¹³

B. Bağdat Paktı, Soğuk Savaş'ın Orta Doğu'ya Kayması ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

Batı'daki soğuk savaş stratejilerinin geleneksel bakış açısına göre, Kore'den sonra "Kızıl Tehdit" Orta Doğu'ya sızılmaktaydı. Dünya savaşı sonrasındaki uluslar arası konjonktür, Moskova'ya bölgede doldurabileceği bir nüfuz alanı hediye etmişti. Atlantik'in öteki ucundaki ABD'de savaştan sonra kurulacak yeni dünyada 19. Yüzyıl'dan arta kalan metotların geçerli olmaması gerektiğini savunuyordu. Bu çerçevede, bölgesel güçlerin bağımsızlık hassasiyetlerinin, ister istemez kolonyal geçmişleri dolayısıyla, Batı'ya karşı belli bir antipati ile örülmesi makul görülmeliydi. Rusya'nın Orta Doğu'daki varlığının Batı hegemonyasının çözülüşünün garantisi olabileceği sanılıyordu.²¹⁴

Dış politikada Batılılaşmanın Türkiye'nin temel felsefesi olduğunu açıkça vurgulayan Menderes Hükümeti, bununla beraber yeni dönemin koşullarına uygun

²¹² Oran, *a.g.e.*, s.622

²¹³ Aktaş, *a.g.e.*, s. 100.

²¹⁴ Öke-Mütercimler, *a.g.e.*, s. 101.

olarak tüm dış politika prensiplerini yeniden gözden geçiriyordu. Demokrat Parti muhalefette bulunduğu yıllarda iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti'ni eleştirerek Türkiye'nin yanlış ve gereksiz bir şekilde doğu komşuları ile ilişkilerini ihmal ettiğini vurguluyordu. CHP'nin Orta Doğu'yu ihmal eden bu dış politika felsefesi kamuoyu ve basın tarafından sürekli bir şekilde eleştiriliyordu.²¹⁵

ABD'nin yeni Orta Doğu politikası Türkiye'ye beklediği fırsatı verdi. İçerde 1954'ten sonra ekonominin bozulmaya başlaması üzerine ABD'den daha fazla borç alma gereksinimi duyan DP Hükümeti, yeni koşullarda coğrafi konumunu, Batı'ya sadakatini ve bölgeyle tarihsel bağlarını öne çıkararak Batı savunması için vazgeçilmezliğini göstermek olanağını yakalamıştı. Nitekim, Bağdat Paktına giden süreçte Washington'da belirlenen politikaların sadık uygulayıcısı oldu.²¹⁶

Türkiye-Pakistan antlaşmasıyla temelleri atılan Kuzey Seddine Türk yöneticileri Arap Devletlerinin de katılacağını umuyorlardı. Çünkü Orta Doğu Komutanlığından farklı olarak, şimdi kurulmak istenen Orta Doğu Savunma düzeninde Batılı devletlerin yer alması söz konusu değildi. Üstelik bu düzene Arap devletleri katılmadıkça Orta Doğu savunmasının gerçekleşmeyeceği de ortadaydı. Fakat, Batılıların içine girmeseler bile kurulacak bu düzenin arkasında olduklarını gören Arap devletleri buna karşı cephe almışlardır. Arap devletleri içinde, Türkiye ile işbirliği yapmaya istekli devlet olarak, Irak çıkmıştır.²¹⁷

Irak Başkanı Nuri Sait Paşa'ya göre, Batılıların istediği gibi bir Orta Doğu askeri paktına Arap devletlerinin katılımı sadece, Mısır'ın da katılımıyla mümkün olabilecekti. Çünkü Mısır, Arap milliyetçiliğinin lideri durumunda olduğundan onun dahil olmadığı bir organizasyona katılacak herhangi bir Arap devleti davaya ihanetle suçlanacaktı ve bu da bölgenin koşulları gereği kabul edilemez bir durumdu.²¹⁸

Mevcut durumda Arap Devletleri, bölgede emperyalizmin Orta Doğu'daki temsilcisi ve Batı'yla işbirliği içindeki devletlerin önderliğini yapan ülke görünümünde bulunan Türkiye ile "Arap Milliyetçiliğinin lideri konumundaki Mısır arasında seçim yapmak durumundaydı. Bu durumda zaten İsrail'i tanıyan ilk müslüman devlet

²¹⁵ Bağcı, *a.g.e.*, s.174-175.

²¹⁶ Fırat-Kürkçüoğlu, "ABD ve NATO ile ilişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.621.

²¹⁷ Bilge, *a.g.e.*, s.272

²¹⁸ Mahmut Dikerdem, *Orta Doğu'da Devrim Yılları, Bir Büyükelçinin Anıları*, İstanbul, 1977,s.108.

olmasıyla kötü bir üne sahip Türkiye'nin, 1954'te başlayan Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda Batılılarla aynı politikayı izlemesi dolayısıyla, Ortadoğu devletlerini savunma paktına katma şansı çok düşüktü. Bu durumda söz konusu pakt için en yakın Arap ülkesi adayı Batı yanlısı anlayışa sahip Irak'tı.

Irak'ın Nisan 1954'te ABD'yle imzaladığı askeri yardım antlaşmasında hiçbir şart koşulmamış, ancak Amerikalılar kararlaştırılan yardımın devamının Irak'ın Orta Doğu'da bir savunma paktı için harcayacağı çabalara bağlı olduğunu belirtmişlerdi. Bu koşullar altında Demokrat Parti yönetimi Irak'tan savunma paktına katılmasını istediğinde aldığı yanıt olumluydu.²¹⁹

İki ülke heyetlerince yapılan karşılıklı ziyaretler olumlu sonuçlanınca Menderes, öteki devletleri de Irak'ta imzalanacak antlaşmaya taraf yapabilmek üzere 14-15 Ocak'ta Suriye'yi, 15-17 Ocak'ta da Lübnan'ı ziyaret etti. Her iki ülke de öneriyi reddettiler. Suriye ve Lübnan'ın kararlarında Mısır'ın tutumu etkili olmuştu. Türkiye-İrak ortak bildirisine Mısır gibi tepki gösteren bir başka devlet de İsrail'di. İsrail Araplarla yakınlaşan Türkiye'nin kendisine yönelik politikasında değişiklik yapabileceğinden endişeleniyordu. Bölge ülkelerinden gelen olumsuz tepkilere karşın

ABD ve İngiltere'nin desteğini alan Türkiye ve Irak, 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasını imzaladılar.²²⁰

Bayar-Menderes Hükümetinin dış politikadaki en geniş boyutlu icraatı 1954 Ekim ayının ortalarında başlayan Türk-İrak görüşmeleri (ileride CENTO olarak adlandırılacak) yani Bağdat Pak'tı'dır.²²¹

Pakta 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan, ve 3 Kasım 1955'te İran katıldı.²²² ABD, konseyle sürekli askeri ve siyasi temas halinde olacağını bildirdi. Ama ABD pakta katılmamıştı, çünkü; 1) Mısır ve S. Arabistan gibi Arap dünyasının güçlü devletleriyle ilişkilerini bozmak istemiyordu, 2) Orta Doğu'da kendi önderliğinde bir pakt oluşturulduğu izlenimini yaratarak SSCB'yi kışkırtmaktan çekiniyordu, 3) İsrail'i dışarda bırakan ve zaten Telaviv'in tepkisini çeken bu pakta bu ülkeyi daha fazla endişelendirmekten kaçınıyordu.²²³

²¹⁹ Sever, *a.g.e.*, s.126.

²²⁰ Oran, *a.g.e.*, s.623.

²²¹ F.F.Jelobtsov, *a.g.m.*, s.99.

²²² Aktaş, *a.g.e.*, s.103.

²²³ Fṙat-Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.625.

Bağdat paktı üyelerinin amaçları bakımından farklı öncelik sıralaması yapmış olmaları da, paktın bir iç sorunu değilse bile, sıkıntısını oluşturdu. İngiltere, bilindiği gibi öncelikle ve her zaman Orta Doğu'daki konumunu muhafaza etmek istediği gibi Türkiye, Pakistan ve İran için en önemli konu Orta Doğu'daki Sovyet nüfuzu ve bölgede Sovyet nüfuzuna yardımcı olan tüm faaliyetleri önlemektir. Irak için en önemli mesele ise, Filistin idi ve Irak bu sorunu Bağdat Pakti içinde çözmek istiyordu. Irak'a göre NATO İsrail'e baskı yapar ve İsrail BM kararlarına uyarsa Sovyet nüfuzu ve Komünist tehlikesi ancak böyle ortadan kalkardı.²²⁴

Amerikalı Bilim Franz Valley'e göre, Bağdat Pakti'nin kurulması 1955'den itibaren Sovyetlerin bölge işlerine müdahil olmasını hızlandırmıştır.²²⁵

Akis gazetesi ise pakta farklı bir açıdan yaklaşarak paktın, antikomünist yönüne vurgu yapmıştır. Gazete, pakta yapılacak Amerikan askeri yardımının İsrail'e karşı değil de zorunluluk halinde Ruslara karşı kullanabileceğini belirtmiştir.²²⁶

Bağdat Pakti'nin bu denli genişlemesi ve İngiltere'nin bölgede yeniden ortaya çıkması Arap ülkelerindeki tepkileri artırmıştı. Sovyetler de bu gelişmenin karşısında olduklarını açıkça belirtmişlerdi. Bütün bunlara karşın Menderes, bu pakta büyük önem veriyordu. O dönemdeki Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, Başbakanın "pakt tutkusunu" şöyle yansıtmaktadır: *Menderes, paktın gelişip güçlenmesini adeta bir kişisel izzeti nefis sorunu olarak görüyordu. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleriyle, Nasır idaresindeki Mısır ve ona bağlı olan Arap ülkeleri ise, daha doğusunda ölmesi için çok yoğun bir aleyhte propoganda yürütüyorlardı. Tabii Menderes küplere biniyordu. Bunu engelleyecek davranışlara karşı tepkisi duygusal, dolayısıyla zaman zaman bir hayli ölçüsüz olabiliyordu. Bunu da gizlemeye pek gerek görmediği için, uluslararası basında adı, ABD Dışişleri Bakanı Dulles gibi "pactomanie" illetine tutulmuş olanlar arasında geçiyordu.*²²⁷

Türkiye'nin devamlı olarak Orta Doğu'da bir Sovyet tehdidi olgusu üzerinde durmasının, Sovyetlerin tepkisine yol açacağı muhakkaktı. Kendisine karşı Bağdat Pakti

²²⁴ Aktaş, a.g.e., s.104.

²²⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası(1945-1970)*, Ankara, 1972, s.39.

²²⁶ F.F.Jelobtsov, a.g.m., s.99.

²²⁷ Turan, a.g.e., s.168.

oluşturulmak istenen SSCB ilk tepkisini henüz başlangıçta, Türk-Irak ortak bildirisinin açıklandığı günlerde gösterdi.²²⁸

Pravda'nın köşe yazarlarından V. Medvedev, Türk Dışişleri Bakanı Köprülü'nün, Türkiye'nin milli çıkarlarını değil de, agresif emperyalist devletlerin çıkarlarını "baş köşeye" koyduğu şeklinde yorumda bulunmuştur. Ayrıca Medvedev, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin karakterini, Türkiye'nin değil, ABD yönetiminin belirlediğini de vurgulamıştır. Yazar, Türkiye'deki Milli Mücadele sırasında Türkiye'ye Rusya tarafından verilen desteği ve 1921 yılındaki Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı da hatırlatarak, Atatürk'ün, bu iki ülke arasındaki ilişkilerin Türkiye'nin milli çıkarlarına uygun olduğunu en iyi anlayan insan olduğunu belirtmiştir.²²⁹

Resmiyete dönüşmüş tepki ise, 4 Nisan 1955'te İngiltere'nin Bağdat Paktına katılmasıyla gösterildi. 16 Nisan 1955 tarihinde Türkiye'ye tevdi edilen ve 17 Nisan 1955 tarihinde Sovyet gazetelerinin ilk sahifelerinde neşredilen SSCB beyanatu 1951 yılından itibaren Orta Doğu'da meydana gelen gelişmelerin bir değerlendirilmesi görünümündeydi.

SSCB beyanatta, Orta Doğu Komutanlığı projesi gerçekleştirilmeyince başka oluşumlara yöneldiğinin altını çizdikten sonra Türk-Irak askeri paktını eleştirmiş, ağır baskı altında tutulan Suriye'nin kendi istemediği halde Batı yanlısı askeri paktlara katılmaya zorlandığını, yine Mısır ve Suudi Arabistan'a da askeri paktlara katılmaları için baskılar yapıldığını ileri sürmüştür.

Beyanatın en ilgi çekici iddiası ;

"...Batılı devletlerin Türkiye vasıtasıyla Yakın ve Orta Doğuda askeri blok kurma hususundaki bu hareket tarzları ve rolleri, Arap memleketlerinde istiklallerinin tehdit altında bulunduğu ve Türkiye'nin yeniden bu memleketler üzerinde hakimiyet kurmak üzere hareket ettiği yolunda haklı olarak endişeler uyandırmaktadır." cümlesiyle ortaya konmuştur. Cümlede yer alan "yeniden" kelimesi ile kastedilen mana özellikle muallakta bırakılmıştır. Söz konusu kelimedden Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığı'nın gerçekleştirilmesi için sarfettiği çabalar çıkarılabileceği gibi, Osmanlı Devleti dönemine atıf yapılmış olabileceği akla gelmektedir. Bilindiği gibi Arap

²²⁸ Soysal, a.g.e., s.235.

²²⁹ V.Medvedev, "Chego Trebuet Natsionalnie İnteresi Tursii?"("Türkiye'nin ulusal çıkarları neyi gerektiriyor?"), Pravda, 4 Mart 1955.

*Devletleri nazarında Osmanlı Devleti sömürgeci ve şayet SSCB'nin "yeniden" kelimesinden kastı bu ise, Arap devletlerinin ruhunu okşayıp onlarla duygudaşlık geliştirmek suretiyle kendi bölge politikası için bir koz elde etmek istemektedir.*²³⁰

Bağdat Paktı imzalandıktan sonra zaten Türkiye ve Batı karşıtı bir politika izleyen Mısır, Irak'ı saf dışı bırakarak, Suudi Arabistan ve Suriye ile beraber Arap Birliği Savunma Paktı adı altında siyasi, askeri ve ekonomik bir birlik oluşturma kararı aldı.

Arap Devletlerinin böylece ikiye bölünmeleri bölgenin güvenliğini sağlayacak yerde, sarsmıştır. Bu bölünmeden yararlanan Sovyetler Birliği Mısır ve onun izinden giden devletler arasında daha kolaylıkla itibar kazanmış, devamlı olarak Irak'ın baskısı altında bulunan Suriye 1956 yılından itibaren her gün biraz daha sola kaymaya başlamıştır.²³¹

Paktın kurulmasında Türkiye'nin rolüne değinen Kruşçev: "Türkiye'de Kemal Atatürk ve İsmet İnönü yetkileri ellerinde bulundurdukları sırada bu devletle ilişkilerimiz çok iyiydi; fakat sonradan bu münasebetlere gölge düşmüştür. Bunun yalnızca Türkiye'nin hatasından ileri geldiğini söyleyemeyiz. Biz de bu ilişkiler üzerine gölge düşüren yanlış beyanlarda bulduk. Fakat sonradan bunu tashih eden adımlar attık ve bu devletle dostça ilişkiler kurmak için teşebbüslerde bulduk. Maalesef Türk devlet adamları buna aynı biçimde karşılık vermediler."²³² Diyerek sitemini belirtmiştir. Türkiye açısından Bağdat Paktının sonuçlarına bakılacak olursa daha olumlu bir tabloyla karşılaşılamamaktadır. Türkiye;

- 1) Orta Doğu devletlerinin özellikle Arapların Batıyla ilişkilerini geliştirmelerini sağlayamadı.
- 2) Orta Doğu'da önderliği üstlenemediği gibi Osmanlı geçmişini hatırlatarak yeniden emperyalist politikalar izlemekle suçlandı.
- 3) Bağlantısızlar nezdinde dışlandı.
- 4) Bağdat Paktını kendisine yönelik algılayan İsrail'le ilişkiler bozuldu.
- 5) Batı'dan beklediği desteği alamadı. Özellikle 1955'ten sonra ABD ekonomik yardımlarında görülen düşüş bunun en açık göstergesidir.²³³

²³⁰ Aktaş, a.g.e., s.105.

²³¹ Bilge, a.g.e., s.289.

²³² a.g.e., s.290.

²³³ Frat-Kürkçüoğlu, a.g.e., s.626.

Hükümet, özellikle ABD'nin pakta daha fazla üye devlet kazandırma konusunda pasif kalmasından dolayı büyük bir hayal kırıklığı yaşadı.²³⁴

İngiltere, Pakistan ve İran'ın pakta girişi, o dönem Orta Doğu politikasına hakim olan Bağdat Paktına yönelik Hükümetin umutlarını artırsa da Mısır liderliğindeki muhalefetten endişe duyuluyor, bu da Suriye ve Ürdün gibi ülkelere aşırı diplomatik baskı yapılmasına yol açıyordu.

Süveyş Krizi'nden hemen önce paktın Arap kitleler tarafından benimsenmediği ve önemini kaybettiği anlaşıyordu; ancak Menderes hükümeti, bazı şüphelerin ortaya çıkmasına rağmen, hala paktın geleceğinden ümitliydi, en azından öyle görünüyordu.²³⁵

14 Temmuz 1958 günü Irak'ta yapılan darbe sonucu, Irak Kralı Faysal'ın devrilip Irak Başbakan'ı Nuri Sait Paşa'nın öldürülmesi ile Bağdat Paktının kaderi değişti. Yeni kurulan Irak hükümetinin askeri ve saldırgan bir pakta üye olmanın Irak'ın tarafsızlığına yakışmayacağını söyleyerek, Bağdat Paktından ayrılma kararını açıklamasıyla, 19 Ağustos 1959'da Pakt CENTO'ya (Central Treaty Organization) dönüştü. İkinci aksilik, 20 yıl sonra 1979 İran devriminden sonra İran'ın emperyalist çıkarlara hizmet ettiği gerekçesini ileri sürerek çekilmesiyle ortaya çıkacak, bunu bir gün sonra pakttan ayrılan Pakistan takip edecek ve üyelerini teker teker kaybeden CENTO'nun artık sona erdiğini açıklamak, 13 Mart 1979'da Bağdat Paktının ebesi Türkiye'ye düşecektir.²³⁶

3.4. Orta Doğu'da Krizli Yıllar

Sovyetler Birliği'nin sosyalizm anlayışında ve komşu ülkelerle ilişkilerinde değişimin yaşandığı bu dönemde Türkiye, kuzeydeki büyük komşusunun "barış içinde bir arada yaşama" politikasını samimi bulmayarak Batı bloğunun politikalarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Türkiye'nin ABD'nin izlemekte olduğu "çevreleme" politikasına katılımı SSCB'yi rahatsız etmiştir. Balkan ve Bağdat paktlarında üstlenilen aktif rol

²³⁴ Sever, *a.g.e.*, s.156.

²³⁵ *a.g.e.*, s.156.

²³⁶ Soysal, *a.g.e.*, s.266.

Sovyetlerin tepkisini çekmiştir. SSCB, 18 Mart 1954 tarihli notasında Türkiye ve Pakistan arasında imzalanan Bağdat Paktı'nı doğrudan kendi güvenliğiyle ilgili ve bölge barışını tehlikeye sokan bir ABD yayılması şeklinde değerlendirmiş, öncelikle komşularıyla ve bu arada Türkiye ile iyi ilişkiler kurma isteğini yinelemiştir.²³⁷

Türkiye Sovyet notasına 8 Mayıs'ta yanıt vermiştir. Yanıtta "Türkiye'nin barışın korunması ve güvenliğin pekiştirilmesi için iyi niyetli, barışsever ülkelerle işbirliği yapma yönündeki her girişiminin SSCB tarafından barış karşıtı bir tutummuş gibi gösterilmesinden" yakınılmıştır.²³⁸

Türkiye'nin Bağdat Paktı'ndaki aktif politikası Orta Doğu'daki Arap ülkeleri ile ilişkilerinin bozulmasına yol açarken, SSCB'nin bölgede etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Böylece SSCB 1955'ten itibaren Türk-Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir unsur haline gelmiştir.¹⁸⁶ Bağdat Paktı'nın olumsuz etkileri, Kıbrıs sorununda "taksim" tezini savunan Türkiye'ye karşı Arap ülkelerinin desteklerini vermemeleri ile somut halini alacaktır.²³⁹

Öte yandan iki kutuplu bir yapıya dönüşen uluslararası sistemde kendi aralarında örgütlenerek bu iki kutba da katılmayan "Bağlantısız devletler" yeni bir oluşum içine girmişlerdir. Türkiye, Bağlantısızlık Hareketi için çok önemli bir kilometre taşı olan 1955'teki Bandung Konferansı'nda blok dışı politika izlemenin yarardan çok zarar getireceğini savunmuş, burada etkili bir konumda olan Hindistan lideri Nehru ile ters düşmüştür. Nehru bağımsızlığına yeni kavuşan Afrika ve Asya ülkelerinin "tarafsızlık politikası" takip etmelerini savunurken, Türkiye'yi temsil eden Fatin Rüştü Zorlu, komünist yayılcılığa karşı ortak bir savunma ittifakı oluşturulması görüşünü dile getirmiştir.²⁴⁰ Zorlu'ya göre komünizm tehdidine karşı tarafsız kalmak büyük tehlike yaratacaktı. Nehru'ya göre ise hiçbir bloğa dahil olmamak en doğru politikaydı. Sonuçta birbirinden keskin şekilde ayrılan iki görüşten Nehru'nunki, Bağlantısızlar arasında daha kabul görmüştür. Türkiye ise konferans boyunca takındığı tutum ve görüşleri nedeniyle Batı'nın temsilcisi gibi algılanmıştır. Bağımsızlığına yeni kavuşan Asya ve Afrika devletleri Bandung Konferansı'nda, yeni sömürgeciliğin temsilcisi olarak kabul

²³⁷ **Erel Tellal**, Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi: 10, Ankara, 2000, s. 71

²³⁸ A.g.e., s.72

²³⁹ A.g.e., s.73

²⁴⁰ **Bağcı**, a.g.e., s.10.

ettikleri NATO'ya üye olması nedeniyle Türkiye'yi Batı bloğunun temsilcisi şeklinde algılamışlardır. Bir bakıma Türkiye kraldan çok kralcı olmakla itham edilmiştir.²⁴¹

Bazı Sovyet tarihçileri, başta Arap ülkelerinde olmak üzere, bölgede baş gösteren bütün olaylar hakkında Türk basınının, bu olaylar iç siyaset karakteri taşısa dahi, "hiç zaman yitirmeden anti-Sovyet ve anti-komünizm yaftasını yapıştırdığı" yorumunu yapmışlardır.²⁴² Örneğin, Ürdün'de 1956'da baş gösteren iç siyaset durumunun kötüleşmesi sırasında Akis dergisi, Ürdün'deki duruma ilişkin Suudi Arabistan ve Ürdün krallarının görüşmelerine büyük yer ayırarak şöyle yazmıştır: "*Görüşmenin en önemli hedefi-komünizmin yayılmasına set çekmektir.*"²⁴³

Aynı Sovyet tarihçileri Akis dergisinde ayrıca, Sovyet Rusya'nın, petrol sayesinde hayli zenginleşen Irak'ta, karışıklıklar çıkarmaya çalıştığı ve bunun için de Kürtleri kullandığının yazıldığına dikkat çekmişlerdir.²⁴⁴

A. 1956 Süveyş Krizi ve Sonuçları

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra İngiltere'nin Orta Doğu'da karşılaştığı en önemli sorun, buradaki çıkarlarını sürdürebilmek için gerekli üsleri koruyabilmektir. Gerçekten savaşın sona ermesi ile birlikte Orta Doğu'da, özellikle Mısır'da milliyetçilik akımları kuvvetlenmiş ve Mısırlı yöneticiler İngiltere'yi 1936 Antlaşması gereğince bulunduğu Süveyş Kanalı bölgesinden çıkarmak ve Sudan'ın ortak yönetiminden kurtulmak istemişlerdir. Bu istek 1952 Mısır ihtilalinden sonra daha da belirli olmaya başlamıştır.²⁴⁵

Mısır Başkanı Nasır'ın Asuvan Barajını finanse etmek amacıyla 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirdiğini açıklaması, 24 Ekim'de Fransa, İngiltere ve İsrail'in Mısır'a karşı bir hareket için gizli anlaşmaya varmaları, 29 Ekim'de İsrail'in

²⁴¹ Tellal, a.g.e., s.77

²⁴² Jelobtsov, a.g.m., s.98

²⁴³ "Ürdün'e teminat", Akis, 25.05.1957, s.10.

²⁴⁴ Akis, 22 Ocak 1955, s.7

²⁴⁵ Bilge, a.g.e., s.299.

Mısır'ı istilaya başlaması ve 30 Ekim'de Fransa ve İngiltere'nin Mısır ve İsrail'e birer ultimatoma vererek, ateşkes yapmalarını ve Kanal'ın iki yakasından 10 mil uzaklaşmalarını istemelerinin Nasır tarafından reddedilmesi üzerine bu iki devletin Mısır havaalanlarını bombalamaları²⁴⁶ sürecini takip eden Süveyş krizi ABD'yi ve SSCB'yi etkin güçler olarak harekete geçirdi.²⁴⁷

Mısır'ın Süveyş Kanalını millileştirme kararı almasının ardından İngiltere, ABD ve Fransa 16 Ağustos'ta Londra'da bir konferans toplanması kararı aldılar.²⁴⁸ Konferansa, Süveyş Kanalından geçişi düzenleyen 1888 İstanbul Sözleşmesine taraf olan ülkeler ve Türkiye de konferansa kanalı en fazla kullanan ülkelerle beraber davet edildi.

Konferansta Mısır'ı destekleyen SSCB Dışişleri Bakanı Şepilov, Dulles planına “sömürgeci bir nitelik” taşıdığı için karşı çıkarak Süveyş Kanalından faydalanan tüm ülkelerin katıldığı daha geniş bir konferans toplanmasını önerdikten sonra, kanalın millileştirilmesi konusunun Mısır'ın egemenlik hakkı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ve hiçbir devletin müdahale hakkı bulunmadığını, geçişin ise tüm ülkeleri ilgilendiren bir konu olduğunu belirtti.²⁴⁹

Söz konusu dönemde kanalı kullanan Türk gemi sayısı oldukça sınırlı olduğundan kanalı kullanmak Türkiye için pek de hayati değildi. Bunun yanı sıra, kendisinin kanal ortaklığında payı da yoktu. Bu nedenle hükümetin Nasır'ın kanalı millileştirme kararına gösterdiği negatif tepkinin, kendisinin Batı'nın global çıkarlarıyla bütünleşme kaygısından ileri geldiği söylenebilir. Hükümet, Mısır'ın kanal üzerindeki mutlak kontrolünün Sovyetlerin Süveyşi ele geçirmesine neden olacağına ve böylece de Batı'nın güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturacağına inanıyor dolayısıyla da, uzunca bir süre İngiliz varlığını destekliyordu.²⁵⁰

Nitekim Türkiye konferansta ABD tezlerini destekleyerek Mısır'ın kanalı millileştirme kararına kınamakta tereddüt göstermedi.

Hükümete yakın Türk Basını ise Orta Doğuda cereyan eden olaylara karşı tarafsız yayınlar yapmışlardır.²⁵¹

²⁴⁶ Soysal, *a.g.e.*, s.244-245.

²⁴⁷ Aktaş, *a.g.e.*, s.110.

²⁴⁸ Fırat-Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.627.

²⁴⁹ *a.g.e.*, s.627.

²⁵⁰ Sever, *a.g.e.*, s.158.

²⁵¹ F.F.Jelobtsov, *a.g.m.*, s.99.

ABD Başkanı Eisenhower, İngiltere ve Fransa'nın Süveyş krizinde 19. Yüzyıl taktiklerini uygulamalarından çok rahatsız olmuştu.²⁵²

2 Kasım 1956'da ABD'nin isteğiyle tarafların ateşkesini isteyen bir karar çıktı. İngiltere ve Fransa'ya petrol ambargosu uygulanmaya başlandı. Peşinden SSCB'nin 5 Kasım'daki girişimi geldi: SSCB, İngiltere ve Fransa'yı tehdit edip Mısır'a gönüllü gönderebileceğini açıkladı. Bu iki kuvvetli baskı sonuç verdi ve sonunda ateşkes sağlandı. Bir hafta içinde herkes çok şey anlamıştı.²⁵³ Eisenhower, Arap yanlısı davranışının ödülünü bekleye dursun, Araplar Eisenhower'in davranışını takdir etmedikleri gibi, kendilerine sahip çıkanın 5 Kasım ultimatomu ile SSCB olduğu kanaatine vardılar. SSCB, Orta Doğu çıkarları söz konusu olduğunda İngiltere ve Fransa'nın ABD'ye dahi karşı gelebildiğini gördü. Bunun anlamı, petrolün cazibesinin ABD'nin gücüne galebe çaldığıydı. Fransa ve İngiltere, dünyanın neresinde olursa olsun, bağımsız hareket etme şanslarının artık olmadığını, Orta Doğu'da ABD ve SSCB'nin politikalarından bağımsız davranamayacaklarını ve hesaplarına, ABD ile SSCB'yi mutlaka dahil etmek zorunda olacaklarını anladılar.²⁵⁴

Sovyetler de beri yandan kendi hareketleri sonucu, kendilerini pek de sevimli olmayan bir müttefik durumuna sokmuşlardı. Dünyada yapayalnız gibi bir imajları vardı. Doğal müttefikleri yoktu. Başkalarıyla ilişkilerinde gösterdikleri cömertlik pek azdı. Sovyetler, uluslararası komünist hareketin içinde bile sert bir yabancı muhalefetiyle karşı karşıydılar. Real politik kavramı Sovyetleri Suriye ile olduğu gibi fırsatçı ittifaklar kurmaya zorluyordu. Orta Doğu'da Arap-İsrail anlaşmazlığından büyük ölçüde yararlandılar. Genelde Sovyetler, diğer ülkelere ekonomik yardımdan çok askeri yardım vermişler, bunu da ancak kendilerine stratejik bir avantaj saplayacaksa ve satış yoluyla vermişlerdir.²⁵⁵

Türkiye'nin 1956 Süveyş bunalımı sırasında izlediği politika Araplar nezdinde Ankara'nın prestijinin bir kez daha sarsılmasıyla sonuçlandı. İsrail'deki Büyükelçinin çekilmesi memnuniyetle karşılandı ama bu Arapları tatmin etmekten uzak, sınırlı bir tepkiydi.²⁵⁶ Sander, Arap ülkelerinin sık sık Türkiye'yi çok Batı yanlısı politika takip

²⁵² **Stephen E. Ambrose**, *Dünya'ya Açılım, 1938'den Günümüze ABD Dış Politikası*, Çev. Ruhican Tul, Ankara, 1992, s.117.

²⁵³ *a.g.e.*, s.138.

²⁵⁴ **Aktaş**, *a.g.e.*, s.110.

²⁵⁵ **Mc Ghee**, *a.g.e.*, s.103.

²⁵⁶ **Oran**, *a.g.e.*, s.629.

etmesini eleştirmelerine şu yorum getirmiştir: “...*Bu eleştirilerde son derece önemli bir olgu dikkate alınmamaktadır. Türk dış politikasındaki sürekliliği sağlayan ve yukarıda açıklanmaya çalışılan etmenlerin dışında, şunu da unutmamak gerekir ki, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği ile ortak sınırları yoktur ve büyük ölçüde Türkiye'nin yarattığı “tampon” a bağlı olarak, doğu ve batı bloklarının dışında kalıp Sovyetlerle çok yakından ilişki kurabilme olanağından yararlanma lüksüne sahiptirler.*”²⁵⁷ Bu yorumdan yola çıkarak birçok Arap ülkesinin bağlantısızlar hareketi²⁵⁸ içinde iki blok arasında kalmanın verdiği olanaklardan yararlandıkları sonucuna ulaşabiliriz.

Batı'nın İngiltere ve Fransa sebebiyle bölgede uğradığı prestij kaybının bir boşluk doğurduğu aşıkardı. ABD'yi rahatsız eden, SSCB'nin bu boşluktan yararlanmak isteyebileceği. Zaten Eisenhower için SSCB'nin 5 Kasım ultimatının yorumu bu devletin Orta Doğu'ya asker sokmak için fırsat kolladığıydı. Bu değerlendirmeler ABD'nin 1956 yılı sonundan itibaren Orta Doğu bölgesi için yeni bir politika oluşturmasına neden oldu.²⁵⁹ Eisenhower Doktrini işte bu sürecin ürünü olarak tarihteki yerini aldı.²⁶⁰

B. Eisenhower Doktrini ve Türk-Sovyet Yorumlayışı

²⁵⁷ Sander, a.g.e., s.84

²⁵⁸ Bağlantısızlar Hareketi, fiilen Nisan 1955 Bandung (Endonezya) Konferansı, resmi olarak ise Eylül 1961 Belgrad (Yugoslavya) Konferansı ile başladı. Hareketin öncü devletleri ve siyasal liderleri Yugoslavya (Tito), Çin (Mao), Mısır (Abdulnasır), Hindistan (Nehru), Gana (Nkrumah) ve Endonezya (Sukarno) oldu. Belgrad konferansını takiben 1964 Kahire (Mısır), 1970 Lusaka (Zambiya), 1973 Cezayir, 1976 Kolombo (Sri Lanka), 1979 Havana (Küba), 1983 Yeni Delhi (Hindistan), 1986 Harrare (Zimbabve), 1989 Belgrad, 1992 Cakarta (Endonezya) konferansları yapıldı. İki kutuplu sistem sonrasında yani sosyalist bloğun çökmesinden sonra bu hareketin uluslararası politikadaki önemi ve etkisi azaldı. Hareketin temel özellikleri/prensipleri; (1) barış içinde bir arada yaşama ilkesine dayalı dış politika izlemek, (2) çok taraflı askeri ittifaklara (özellikle NATO ve Varşova Paktı'na) katılmamak, (3) sömürgelerdeki özgürlük ve bağımsızlık hareketlerini desteklemek, (4) büyük güçler (ABD ve SSCB) ile ikili askeri ittifaklar kurmamak ve (5) kendi ülke sınırları içinde yabancı devletlere askeri üsler vermemek olarak belirlendi. Bir devletin bağlantısızlar grubuna dâhil olabilmesi için bu temel ilkeleri kabul edip uygulaması gerekiyordu. Sancaktar, a.g.m, s.72-73

²⁵⁹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, (1948-1988)*, Ankara, s.201.

²⁶⁰ Aktaş, a.g.e., s.111.

Süveyş krizinin sona ermesi için BM’de etkin bir rol üstlenen ve Arap devletlerinin emperyalist güçler karşısındaki koruyucusu gibi davranan SSCB’nin bölgedeki etkisi ve itibarının artması karşısında ABD yöneticileri endişelendi. Eisenhower ve Dulles’in yürüttükleri yeni bakış stratejisinin amaçları çerçevesinde, Kuzey Kuşağı ve Bağdat Paktı sayesinde Orta Doğu’ya müdahale imkanı ortadan kaldırılmaya çalışılan Sovyetlerin, bu setlere rağmen başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap devletlerinin çoğuyla sıcak bir döneme girmesi Washington’da memnuniyetsizlik yarattı.²⁶¹

Eisenhower, bölge ülkelerinin ekonomik sıkıntılarını gidermelerine yardımcı olmak ve komünizme karşı koyabilmeleri için yardım etmek niyetinden yola çıkarak, talep ettiği yetkiyi, 9 Mart 1957’de Kongreden aldı.²⁶² Doktrinin iki anlamı vardı. İlk olarak, ABD Orta Doğu’da ilgilendiği sahanın sınırlarını genişletmiş oldu. İkinci olarak ise, bu belge Orta Doğu’da artık Fransa ve İngiltere’nin yerini ABD’nin alacağını ilanıydı. Yani, ABD, kendi adına “boşluk” dolduracaktı ve Arap devletlerini çok kızdıran bu boşluk saptaması, iki blokun liderlerini belirgin olarak Orta Doğu’da karşı karşıya getirecekti.²⁶³

Akşam gazetesinin doktrini manşetten verdiği haberinde; *“Birleşik Amerika’nın sulhu taahhuk ettirebilmek için bütün gayretlerini sarf edeceğinin bütün dünya tarafından anlaşılmuş olduğunu söylemiş ve bunun içinde Sovyetlerle işbirliği yapacağımız demiştir. Eisenhower, askeri tesislerin Rusya ile karşılıklı olarak havadan kontrolünü teklif etmekle, bunun ileride daha geniş bir kontrol sistemine yol açacağını düşünmüş olduğunu ilave etmiştir.”*²⁶⁴

Türkiye ise, ABD’nin artık bu doktrinle Sovyetlerin Süveyş’teki İngiliz başarısızlığından yararlanmasına ve Orta Doğu’daki nüfuzunu artırmasına izin vermeyeceğini düşünerek, Eisenhower Doktrininin büyük bir memnuniyetle karşıladı. Süveyş Krizi’nin ardından Bağdat Paktı’nın geleceğinin ve bölgedeki Batı nüfuzunun devamının tehlikeye düşmesi dolayısıyla, ABD ve İngiltere arasında böyle bir nöbet değişimini gerekli ve doğal olarak görüyordu.²⁶⁵

²⁶¹ Erhan, a.g.e., s.564.

²⁶² Sander, a.g.e., s.151.

²⁶³ Aktaş, a.g.e., s.111-112.

²⁶⁴ Akşam, 26 Temmuz 1955, s.1

²⁶⁵ Sever, a.g.e., s.176.

Amerikan temsilcisi Richards, Eisenhower Doktrini için: “Doktrini kabul eden memleketlerin beynelmilel komünizmle mücadelede bize iltihaktan gayri hiçbir mesuliyetleri olmayacaktır.”²⁶⁶ sözleri önemlidir.

Akis dergisinde Eisenhower Doktrini’ni destekler nitelikteki aşağıdaki ifadeler dikkat çekmektedir: “Marshall Yardımı Avrupa’yı nasıl komünizmden kurtardıysa, Eisenhower Doktrin de aynı şekilde Orta Doğu’yu komünizmden kurtaracaktır.”²⁶⁷

Doktrine en büyük tepki SSCB’den geldi. SSCB, 11 Şubatta ABD, İngiltere ve Fransa’dan Orta Doğu ülkelerinin içişlerine karışmayacaklarını ve bu ülkelere müdahale etmeyeceklerini taahhüt ettikleri bir deklarasyon yayınlamalarını istedi. Fakat bu üç ülke Sovyet teklifine olumlu yaklaşmadı.²⁶⁸

Eisenhower’ın söz konusu doktrinini açıkladığı nutkunu Moskova radyosu kelime kelimesine yayınlamıştır. Şimdiye kadar hiçbir Batılı devlet adamının konuşmasını eksiksiz vermeyen radyo, Başkan’ın konuşmasında hürriyetlerden bahseden kısmı bile kesmemiştir.²⁶⁹

C. Suriye Krizi, Türkiye-ABD / Suriye-SSCB Yakınlaşması ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından 1939 Hatay’ın topraklarımıza katılmasına kadar Hatay sorunu Türkiye’nin en önemli dış politika sorunlarından birisi oldu. Her ne kadar 1945’te Suriye bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu sorunu bir uluslararası krize dönüştürmeye çalışmışsa da 1946’da Suriye’yi Türkiye’nin tanınmasıyla 1950 Menderes iktidarına kadar ilişkiler iyi düzeyde devam etti.

²⁶⁶ Gönlübol, a.g.e., s.290

²⁶⁷ Akis, 12 Ocak 1957, s.11

²⁶⁸ Erhan, a.g.e., s.568.

²⁶⁹ Akşam, 27 Temmuz 1955, s.1

Ancak 1954'ten sonra iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen tek mesele Hatay sorunu değildi. Suriye'nin Bağdat Paketi'ne katılmayı reddetmesi ve Nasır'ın Batı karşıtı politikalarını desteklemesi Menderes yönetiminde ciddi rahatsızlıklara yol açtı.²⁷⁰

Süveyş Krizinin devam ettiği sırada, Suriye'de Sovyet subaylarının bulunduğu yolunda söylentilerin yayılması ve Londra resmi çevrelerinin 11 Kasım 1956'da yaptığı açıklamayla Suriye'nin son bir yılda Sovyet Bloku'ndan çok fazla askeri malzeme satın aldığı iddia edilmesi, Batı Bloku'nun Sovyet menşeli endişelerini arttırdı.²⁷¹

1957 Ağustos'tan itibaren Sovyetler ve Suriye arasında teknik ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalanması ve Suriye Hükümeti'nin casusluk yaptığı gerekçesiyle birkaç ABD'li diplomatı sınır dışı etmesi gibi bir dizi olaylar Batı ve Suriye arasındaki gerilimi iyice tırmandırdı.²⁷²

Turhan Aytül 1958 yılında Şam'da Suriye ile ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır: *“Suriye iki ihtiyat sınıfı daha askere alarak bir asker deposu haline gelmiştir. 160-180 bine yükselen ordu mevcudu ve 18 yaşından küçük gönüllülerin teşkil ettiği Gençlik Ordusu, Suriye'yi, Orta Doğu'nun en çok asker bulunduran memleketi haline getirmiştir. Bu askerlerden başka Suriye'nin muhtelif muntıkalarında mütahassis adı ile işgören binlerce Rus subayı bulunmaktadır. Bunlara Şam'ın bütün büyük otellerinde rastlamak mümkündür. Şam'ın neresine giderseniz gidin daima Nasır'ın resmi ile karşılaşsınız. Bu sevginin karşısında aynı zamanda bir krallık düşmanlığı vardır. Irak Kralı Faysal ve Naip Abdülilahi'nin bezden yapılmış mankenleri yerlerde sürüklenmiştir. Suriye'nin herşeyi olan Albay Saraç ise görünmeyen bir adamdır. Nerede bulunur, kimlerle konuşur, ne yapar bilinmez. Suriye'de asker Rus gönüllülerin bulunduğunu resmen iddia etmek doğru değildir.”* Buna rağmen Suriye gazeteleri büyük başlıklarla Orta Doğu'da çıkacak herhangi bir hadiseye muayyen noktalarda üslenmiş Sovyet birliklerinin derhal müdahale edeceğini açıklamışlardır.²⁷³

Ürdün Kralı ile Başbakanı arasındaki anlaşmazlıkların zincirleme olarak doğurduğu sorunlar, Suriye krizinin habercisi oldu. Ürdün Kralının Başbakanıyla sorunu, Başbakanın komünist sızması tehlikesine karşı etkili önlemler almamasıydı. İçteki sıkıntı, Ordu'nun sol eğilimli olan Genelkurmay Başkanının 1957 Nisan ayında

²⁷⁰ Sever, a.g.e., s.184.

²⁷¹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap...*, a.g.e., s.101.

²⁷² Sever, a.g.e., s.184-185.

²⁷³ Milliyet, 28 Temmuz 1958, s.3

Suriye'ye sığınmasıyla harici bir soruna dönüştü ve yeni atanan Genelkurmay Başkanının resmi görevle gittiği Suriye'de istifa etmesi ve Kral karşıtı propogandaya devam etmeleri, komünizme destek çıkar görünen Suriye'nin ikinci sabıkasını oluşturdu.²⁷⁴

Üstelik; Birkaç aylık gezi programınca Moskova'ya gelmiş olan Suriye Parlamento Heyetinin Başkanı Rafi Başur yaptığı basın toplantısında İsrail'in emperyalistlerin Arap dünyasını ele geçirmek için kullandıkları bir sıçrama tahtası olduğunu belirtmiş ve Bulganin ile yaptığı görüşmeden sonra Bulganin'in kendilerine ne söylediği sorulduğunda; *“Sovyet dış siyaseti evvelce olduğu gibi istismar edilen memleketlerin haklı taleplerini desteklemektedir ve destekleyecektir.”* demiştir. Heyet Başkanı Birleşmiş Milletlerdeki Sovyet temsilcilerinin Arap Ülkelerinin menfaatlerini emperyalistlerin entrikalarını karşı nasıl müdafaa etmiş olduklarını daima hatırlayacağız” demiştir.²⁷⁵

Bu olaylar sonrasında Menderes, kişisel olarak ABD'yi uyarma gereği duydu. ABD Büyükelçisi Warren'a Suriye'nin bir Sovyet uydusu olduğunu, uygun önlem almak için kati karar beklediklerini söyledi. Türk askeri yetkilileri de Türkiye'nin endişesinin “sadece kuzeyden gelen Sovyet tehdidi değil, ayrıca Sovyet güçlerince Türkiye'ye yapılacak iki cepheli bir saldırı için uygun koşullar hazırlayan Suriye'deki uğursuz Sovyet mühimmat stoku olduğunu” bildirdiler.²⁷⁶

Tüm bunlar sonucunda; Eylül 1957'de ABD, Suriye'ye komşu olan devletlere silah yardımı yapılacağını ve Suriye'nin komşularına karşı saldırgan bir tutum takınmasının “hoş karşılanmayacağını” açıkladı. Bu açıklamadan güç bulan Türk Silahlı Kuvvetleri Suriye sınırına asker yığmaya başladı.²⁷⁷

Türkiye'nin asker yığmasına ilk tepki SSCB'den geldi. 10 Eylül'de SSCB Başbakanı Bulganin, Başbakan Menderes'e bir mektup göndererek Suriye sınırına yapılan askeri yığınağından duyduğu endişeyi belirtti ve Orta Doğu'daki barışın korunmasıyla hiçbir ilgisi olmayan dış çevrelere uyduğu takdirde Türkiye'nin kendi

²⁷⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.102.

²⁷⁵ Akşam, 30 Temmuz 1955, s.1

²⁷⁶ Frat,Kürkçüoğlu, a.g.e., s.630.

²⁷⁷ Caner Sancaktar, a.g.m. ,s. 67.

başına büyük felaketler açacağını söyleyerek, böyle bir saldırının sadece mahalli çapta bir savaşa yol açacağını sanmanın tehlikeli olduğunu öne sürdü.²⁷⁸

Orta ve Yakın Doğu'da son zamanlarda meydana gelen olayları değerlendirmek istediğini söyleyerek devam eden Bulganin, bölge ülkelerinin 2. Dünya Savaşından sonra kazandıkları bağımsızlıklarını kuvvetlendirmek için yaptıklarına SSCB'nin verdiği desteğin, Atatürk zamanında Türkiye'ye verilen destekle aynı olduğunu, SSCB'nin sadece bölgede barışın korunmasına ve oradaki ülkelerin milli menfaatleri doğrultusunda gelişmesini istediğini, diğer bazı büyük devletlerin yaptığı gibi bölge için ekonomik veya kişisel çıkar gütmemediğini, Orta Doğu'daki gerginliğin bu tür çıkarlar güden devletlerin bölge ülkelerinin işlerine karışmalarından ötürü olduğunu belirtmiştir.²⁷⁹

Ayrıca Bulganin, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Henderson'un Türkiye, Irak, Ürdün ve Lübnan'ı ziyaretlerini tıplı Nasır yanlısı Arap devletleri gibi Suriye'ye dış destekli bir silahlı mücadele fikrinin girişimi olarak değerlendirmiştir.²⁸⁰

Başbakan Menderes bu mektuba 30 Ekim 1957'de cevap vermiştir. Cevaptan önce Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkilerinin geçmişte kalmış olmasından Türkiye'nin acı duyduğu ve o zamanlarda Türkiye'ye fayda sağlamış olan bu dostluğun Sovyetler Birliği'ne de fayda sağladığı söylenmiştir. Daha sonra, SSCB'nin 1945 talepleri hatırlatılarak, iyi komşuluk ilişkilerine ilk darbeyi Sovyetler Birliği'nin vurduğu, şimdi ise, Türkiye'nin dostluk ve iyi komşuluğu ikili ilişkilerle değil, dünya ilişkileri içinde algıladığı ve Orta Doğu bölgesi ile ilgili Türk davranışının da, genel ilişkiler çerçevesinde ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Bundan sonra Suriye meselesinin yer aldığı mektupta, bu konudaki Sovyetler Birliği tavrının, 1945 güvensizlik atmosferini tekrar yarattığı, Suriye'nin bir silah deposu haline geldiği ve esas ilginç noktanın, Suriye'den konu ile ilgili herhangi bir mektup alınmamışken, Sovyetler Birliği'nden alınması olduğu ifade edilmiştir. Devamla, Türkiye'nin asla saldırı niteliği taşımadığı, aldığı önlemlerin savunmaya yönelik olduğu, ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Loy Henderson ile durum değerlendirmesi yapıldığı bildirilmiştir. Mektubun sonunda, ne Bağdat Paktının, ne de Batı'nın, saldırgan olduğunu söylemek ihtiyacı hisseden Menderes, SSCB'yi kastederek, Türkiye'nin barışı koruma konusunda başkalarından

²⁷⁸ **Firat, Kürkcüoğlu, a.g.e., s.630-631**

²⁷⁹ **Aktaş, a.g.e., s.115**

²⁸⁰ **Sander, a.g.e., s.159**

öğreneceği birşey olmadığını ve SSCB ile dostluğun ancak Türkiye'nin kaygıları bertaraf edilirse, mümkün olabileceğini ifade etmiştir.²⁸¹

Türkiye'yi Suriye'ye karşı silahlı bir saldırıya katılmasının tehlikeli sonuçları konusunda uyarmakla kalmayan SSCB, bir Sovyet Deniz Kuvvetleri Filosunu Suriye'nin Lazkiye limanına gönderdi.²⁸² Amerikan 6. Filosu da İzmir Limanını ziyaret etti.²⁸³

Krizin şiddeti Ekim ayında daha da artmıştır. Kruşçev 9 Ekim'de bir Amerikan gazetesine verdiği demeçte, Dulles'in Türkiye'yi Suriye'ye saldırmaya özendirdiği, olası bir savaşta Türkiye'nin bir gün bile dayanamayacağını söylemiştir.²⁸⁴ Kruşçev aynı demecinde SSCB'nin Türkiye'ye daha yakın olduğunu, bu yüzden füze kullanılacak bir savaşta ABD'nin Türkiye'ye yardımda geç kalacağını söylemesi, o zamana kadar Arapları da gözeten dış politikasının frenlenmesiyle Türkiye'yi teskin etmeye çalışan ABD'yi kızdırdı.²⁸⁵ ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 10 Ekim'de yayınladığı bildiriye Kruşçev'in tehditkar konuşmasına cevap olarak özetle; "Aradaki mesafe ne kadar uzun olursa olsun Türkiye'nin bir tecavüze uğradığı takdirde Birleşik Amerika'nın bu memleketi yalnız bırakmayacağı ve Kuzey Atlantik Paktından doğan taahhüt ve vecibelerin yerine getireceğinden şüphe edilemez. Sovyet Komünist Partisi lideri bilmelidir ki, Birleşik Amerika Orta Doğu ile ilgili olarak Kongre'nin kabul ettiği karara uygun olan²⁸⁶ milli siyasetini devam ettirmeye azimlidir. Birleşik Amerika'nın Türkiye veya herhangi bir memleketi, Suriye'ye karşı harbe teşvik ettiği iddiası gülünç ve manasızdır. Bilhassa, Birleşik Amerika'nın geçen kış Süveyş Buhranı sırasında takınmış olduğu tavır hatırlanırsa, Sovyet iddialarının yersizliği daha iyi anlaşılır."²⁸⁷

Tarafı gün geçtikçe artan kriz, Ekim'in ortasında SSCB ve Suriye'nin isteği üzerine BM'nin önüne gelerek, uluslararası nitelik kazanmıştır. BM'de yapılan görüşmeler sonunda, Endonezya temsilcisinin teklifi hem Suriye hem Türkiye tarafından kabul görünce, sorunun BM aşaması sona ermiştir. Kabul gören teklife göre, Türkiye ile Suriye "dostluk içinde bir arada yaşayarak uzlaşma yolu" arayacaklardı.²⁸⁸

²⁸¹ Aktaş, *a.g.e.*, s.116-117.

²⁸² Sever, *a.g.e.*, s.196-197.

²⁸³ Fırat, *Kürkçüoğlu, a.g.e.*, s.631.

²⁸⁴ Soysal, *a.g.e.*, s.254.

²⁸⁵ Aktaş, *a.g.e.*, s.117.

²⁸⁶ Eisenhower doktrini kastedilmektedir.

²⁸⁷ Armaoğlu, *Belgelerle ..., a.g.e.*, s.251-252.

²⁸⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.111.

Bu sırada SSCB Türkiye'ye karşı tavrını yumuşattı. 29 Ekim'de Moskova'daki Türk Büyükelçiliğinde verilen resepsiyona Kruşçev, Bulganin ve Mikoyan birlikte katıldılar.²⁸⁹ Resepsiyon'da Kruşçev'in asla savaş olmayacağı şeklindeki sözleri, krizin yumuşama sürecine girdiğinin habercisi olmuştur.²⁹⁰

Ertesi ay Bulganin Menderes'e kimi tarihçilere göre oldukça sert kimilerine göre ise yumuşak üslupta bir mektup daha göndermiştir.

Mektubun henüz başında Türkiye-SSCB ilişkilerinin Suriye olayları yüzünden "karardığı" söylendikten sonra, Türkiye'nin Suriye'ye silahlı bir müdahalede bulunması halinde neticenin çok ağır olacağı, hatta bu durumun bir genel savaşa sebep olacağı belirtilmektedir. Geçen zaman zarfında ABD'nin Suriye'yi tamamen işgal etmeyi öngören gizli bir planının ortaya çıkarıldığı kaydedildiği mektupta, Türkiye'nin Sovyetler Birliği için "emniyet garantisi" olduğu belirtilmekte, Türk temsilcisinin BM'de yaptığı konuşmanın ve Menderes'in mektubunun Suriye konusunda verilen teminatlar olarak kabul edilmesine rağmen, "durumun takdiri meselesinde başlıca rolü oynayan vakalardır" denilerek bazı konulara dikkat çekilmektedir.

Suriye-Türkiye sınırındaki mevcut durumun verilen teminatlarla çeliştiğine kanıt gösterilen bu konular; Türk askerinin sınırdan çekilmediği gibi, Türk uçaklarının sistematik olarak Suriye hava sahasına girdikleri, Türk askeri birliklerinin Suriye sınır karakollarına ve köylerine hücum ettikleri, Türk resmi makamları ve medyasının Suriye'ye karşı düşmanca ve tahrik edici kampanyaya devam ettikleri iddialarıdır. Eğer Türkiye, SSCB'nin Orta Doğu politikasından şüphe duyuyorsa, bunun iki ülke arasında görüşülebileceği, SSCB'nin Suriye dahil hiçbir Arap ülkesi ile gizli antlaşmasının olmadığı, SSCB'nin geçmişte olduğu gibi, sömürge olmaktan kurtulmak isteyen ülkelere her türlü yardımı yapmaya devam edeceği belirtilmektedir. SSCB, buradan hareketle, Türkiye'nin eskiden bu ülkelere (Arap) karşı dostane politika takip ettiğini, ancak, NATO ve Bağdat Paktı'na dahil olduktan sonra Batı sömürgeci politikalarının temsilcisi gibi davrandığını, eğer Türkiye Suriye'nin silah deposu olduğunu soylüyorsa (dönüp önce) kendisine bakması lazım geldiğini, zira blok politikaları sonucu esas silah deposunun Türkiye olduğu gerçeğinin inkar edilemeyeceğini söylemektedir.

²⁸⁹ **Fırat, Kürkçüoğlu, a.g.e., s.631.**

²⁹⁰ **Kürkçüoğlu, a.g.e., s.112.**

Mektubun sonunda, Sovyet Hükümetinin Temmuz ayında, ekonomik iş birliği imkanlarının da dahil olduğu konuları görüşüleceği, yüksek seviyedeki Türk-Sovyet yetkilerinin bir toplantı yapması teklifinin Türkiye tarafından dikkate alınmadığı²⁹¹ özellikle hatırlatılmakta ve Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi için hazır olduğu belirtilmektedir.²⁹²

Bulganin'in ikinci mektubuna Menderes 17 Ocak 1958'de cevap vermiştir. Mektupta Türkiye'nin Suriye ile hiçbir ihtilafının olmadığı, olan şeyin Suriye halkının da yabancı olduğu dış mihraklardan kaynaklanan endişe olduğu, Türkiye'nin barış ve güvenlik ortamını herkesten fazla arzu ettiği ve Bulganin'in mektubu yazdığı sıralarda Türk askerlerinin Suriye sınırından çekilmiş olduğu ifade edilmektedir.²⁹³

Suriye krizi ile ilgili Akis gazetesinde dikkat çeken bir diğer yorum da aşağıdaki şekildedir: “Moskova, Orta Doğu'da ateşin kesilmesini istemiyordu. Zira ateş orada kesildiği takdirde bütün nazarların vahşice hareketlerin cereyan ettiği Macaristan'a çevrileceği muhakkaktı.” Basında yer alan bir ifade daha dikkat çekmektedir: “Arapların kulakları ancak Kahire, Şam, Moskova ve Taşkent'ten gelen radyo seslerine açıktır. Başka dili onlar anlamıyorlar.”²⁹⁴

Türkiye'nin Suriye krizini bu derece tırmandırmasında dış nedenler olduğu kadar iç nedenler de etkili olmuştur. Şimdi bu nedenlere göz atalım; 1957'de Türkiye'de seçimler yapılacaktı. Türkiye tarihinin en kritik seçimlerinden biri olarak kabul edilen 1957 seçimlerine DP hükümeti ciddi ekonomik sıkıntılar ve giderek artan demokrasi tartışmalarıyla girecekti. Suriye bunalımının yaratılması hem kamuoyunun dikkatlerini ekonomik sorunlardan uzaklaştırarak dış politika sorunlarına çekmiş, hem de 1955'den beri Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardımları azaltan ve koşula bağlayan Washington'a Orta Doğu'daki durumun giderek bozulduğunu ve Türkiye'nin bölgede oynadığı rolün önemini yeniden hatırlatmış oldu. Ancak, Suriye bunalımının Türkiye'nin öteki Arap devletleriyle ilişkisini biraz daha bozduğu açıktır.²⁹⁵

Suriye buhranına bakılınca şu hususların ortaya çıktığı görülüyor. Bu buhran 1945-47 yıllarından sonra iki blok arasında başlayan ve sonradan gittikçe büyüyen nüfuz ve kuvvet çekişmesinin Orta Doğu'da patlak veren bir görüntüsüdür. Gerçekten

²⁹¹ Bu teklif 17 Temmuz 1957 tarihinde Menderes ile Sovyet elçisinin görüşmesine konu olan tekliftir.

²⁹² Aktaş, *a.g.e.*, s.118-119.

²⁹³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.113.

²⁹⁴ Akis, 12 Ocak 1957, s.17.

²⁹⁵ Frate-Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.632.

uzun bir soğuk savaş biçiminde beliren bu nüfus ve kuvvet yarışması, zaman zaman, dünyanın çeşitli bölgelerinde iki bloku dolaylı olarak karşı karşıya getirmiştir ki, Suriye buhranı sırasında görülen de bundan başka bir şey değildir. Suriye'nin iç durumundan faydalanan Sovyetler Birliği bu ülkeyi kendi nüfuzunu Orta Doğu'ya yaymak için elverişli bir alan olarak seçmiş; fakat komünizmi bu bölgeye indirmek istemeyen Batılılar da Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye yerleşmesine engel olmak istemişlerdir. Bu işle Batılılar arasında en yakından ilgilenecek devlette, şüphesiz Türkiye idi. Çünkü Türkiye'nin Suriye ile uzun bir sınırı olduğu gibi, Suriye'de kurulacak bir komünist düzen de en önce Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecekti. Bu bakımdan Türkiye, Suriye'de olup bitenleri yalnız bu devletin iç gelişmeleri olarak değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin kendisine yönelttiği davranışlardan biri olarak da değerlendirmiştir.²⁹⁶

D. 1958 Irak Darbesi ve Cento'nun Kuruluşu

Türkiye'nin Irak'la olan samimi ilişkileri Bağdat Paketi'yle başlamamış, zaten iyi olan ilişkiler hız kazanmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet talepleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, çevresinde anti-komünist bir devlet oluşumu istememiş ve Sovyet yayılcılığını durdurmak için müttefik arayışına girişmişti. Aynı dönemde Batı yanlısı politikalar izleyen Irak'taki Nuri Said hükümeti de Sovyet emelleri konusunda paralel görüşleri paylaşıyordu.²⁹⁷

1958 yılındaki Sovyet-Türk ilişkilerinin, Yakın Doğu ve Ortadoğu'daki gelişmeler üzerine şekillendiği görülmektedir. 1958 yılı başlarında Sovyet liderleri Batılı devlet reislerine ve Celal Bayar'a birer mesaj göndererek işbirliği temennisinde bulunmuşlardır. Bu mesaj dönemin gazetelerinde “Yeni Yıl Rusların sulh taarruzuyla başladı” şeklinde yer almıştır.²⁹⁸

²⁹⁶ Gönübol-Ülman, *a.g.e.*, s.322.

²⁹⁷ Sever, *a.g.e.*, s.210-211.

²⁹⁸ *Milliyet*, 2 Ocak 1958, s.5

1958 yılının ikinci yarısında Orta Doğu'da bütün dünyayı yeni bir genel savaşın eşiğine getirecek kadar ciddi bir buhranın çıkmasına yol açan olayların birincisi Irak ihtilalidir.²⁹⁹

General Kasım liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe sadece monarşiyi yıkmakla kalmadı, bölge politikasında da önemli değişikliklere yol açtı.³⁰⁰

Irak darbesi Türkiye'nin gözbebeği Bağdat Paktı'nın üyesi bir hükümete yapılmıştı. Bağdat Paktı'nın üç üyesi Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanları, İstanbul'da yapılacak toplantı için Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa'yı beklerken darbe haberini aldılar. Tepkilerini bir bildiri ile ortaya koydular: Üç devlet başkanı dış destekli bu darbenin büyük bir endişeyle karşılandığını söylüyorlardı.³⁰¹

Irak'taki darbeden rahatsız olan Türk hükümeti ciddi olarak askeri müdahale seçeneği üzerinde duruyordu. Zorlu'nun bu konudaki önerisini Bayar ve Menderes onaylamışlardı. Bununla birlikte, böyle bir müdahalenin Irak halkını yeni rejimin çevresinde kenetleyeceğini, yeni Irak hükümetini Mısır ve SSCB'ye yaklaştıracaklarını ve SSCB'nin müdahalesine yol açabileceğini düşünen ABD ve İngiltere, Türkiye'yi Irak gelişmeleri karşısında hareketsiz kalması için uyardılar.³⁰²

İhtilal sonrası 26 Ocak 1959'da Karaçi'de yapılan toplantıya katılmayan Irak, 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan çekildiğini açıkladı. General Kasım verdiği demeçte: “askeri ve saldırgan bir pakta üye olmanın Irak'ın tarafsızlığıyla bağdaşmadığını” bildirdi. Böylece Paktın, Arap dünyasıyla tek bağlantısı da kopmuş oldu.³⁰³

Demokrat Parti hükümeti Irak'taki yeni rejime karşı tepkisi konusunda müttefikleri tarafından yönlendirilmenin yanısıra, Sovyetler Birliği tarafından da olası bir harekate karşı uyarıldı. Sovyet Maslahatgüzarı 18 Temmuz'da Türk Dışişleri Bakanlığı'na ülkesinin, Türk Hükümeti'nin Orta Doğu'nun barışını tehdit edecek bir harekete girişmeyeceğini ümit ettiğini dile getiren bir nota sundu.³⁰⁴ Hükümet, 22 Temmuz 1958'de Sovyet notasına verdiği cevapta; “Türkiye hiçbir şekilde Orta

²⁹⁹ Gönlübol-Ülman, *a.g.e.*, s.324.

³⁰⁰ Fırat-Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.632.

³⁰¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.130.

³⁰² Fırat, Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.632

³⁰³ *a.g.e.*, s.633

³⁰⁴ *Vatan*, 23 Temmuz 1958; Kunalp, *Sadece Diplomat*, s.134-135

Doğu'da gerilimin artmasının nedeni olmayacaktır ve Türkiye'nin atacağı tüm adımlar savunmaya yönelik olacaktır" dedi.³⁰⁵

Pravda'nın köşe yazarlarından V. Andreyev, "Çok Önemli Bir Belge" başlıklı yazısında, 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik" Antlaşması'nın imzalanmasının 35. yılında bir değerlendirme yapmıştır. İlişkilerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozulduğu ve bu durumun da başta ABD olmak üzere, diğer devletlerin işine yaradığı, Türkiye'nin de kapalı askeri gruplarda - Kuzey Atlantik ve Bağdat Paktlarında yer almasından bahsetmiştir. Ayrıca yazar, bazı çevrelerin halen Sovyetler Birliği'nin Türkiye için büyük tehlike arz ettiğinden bahsettiklerini, fakat akli başında olan herkesin Sovyetlerin Türkiye için hiçbir tehlike arz etmediğini bildiğini de vurgulamıştır. 30 Mayıs 1953 tarihinde, Sovyetler Birliği yönetiminin Türkiye'den herhangi bir toprak talebinin bulunmadığını açıklamasının da altı çizilmiştir.³⁰⁶

Türk basınında bu dönemde yazılan yazılar sadece anti-Sovyet değil, anti-İrak özelliğini de taşıyordu. Anti-Sovyetizm, Sovyetler Birliği'nin Irak Kürdistan'ının ayrılıkçı Kürtlere verdiği destekle büyümüşü. "Akis" şöyle yazıyordu: "Kürtler merkezi Mahabat olacak ve Irak, Suriye, Türkiye ve İran topraklarından oluşan bir Kürt devleti yaratmaya çalışıyorlar. Sovyetler Birliği de Kürt sorununu ıstarak kendilerine pay çıkarmaya çalışıyor." Yazının ayrıntıları aşağıdaki şekildedir: "Barzani,...Mahabat şehrini merkez ittihaz ederek müstakil bir Kürt devleti kurdu. "Kürt kütlesini birbirinden ayıran sınırlar tamamen sunidir; Kürdistan bölünmez bir bütündür ve gün gelecek, o suni sınırlar teker teker parçalanacaktır."³⁰⁷

ABD Bağdat Paktı'nın iflasıyla Orta Doğu'da doğan boşluğu yeni bir ittifak ile doldurmaya yönelmişti. Irak devriminden iki hafta sonra Bağdat Paktı'nın Irak dışındaki üyeleri Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere bir durum değerlendirmesi yapmak amacıyla Londra'da toplanmışlardı.³⁰⁸ Yayınlanan ortak bir bildiriyle Bağdat Paktı'nın adı CENTO olarak değiştirildi ve merkezinin Ankara olduğu bildirildi.³⁰⁹

³⁰⁵ Sever, *a.g.e.*, s.216

³⁰⁶ V. Andreev, "Dokument Bolşogo Znaçeniya", Pravda, 16 Mart 1956.

³⁰⁷ Akis, 17 Ocak 1959, s.18

³⁰⁸ Turan, *a.g.e.*, s.169

³⁰⁹ Fṙat,Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.633

E. ABD'nin Lübnan'a Asker Çıkarması ve Türk-Sovyet Yaklaşımları

1958'de sadece Irak'ta değil, tüm Orta Doğu ülkelerinde mevcut yönetimlere karşı Nasır etkisinde milliyetçi hareketler başlamıştı.³¹⁰ Yükselen milliyetçilikle beraber Batı aleyhtarlığının 1955'den sonra giderek şiddetlenmesine Irak ihtilali'nde tanık olmuştuk.

Lübnan yönetimi de, Irak yönetimi gibi bir süredir içte bu güçlüklerle sıkıntıdaydı. Irak'ta ihtilal olunca benzer bir durumla karşı karşıya gelmekten endişelenen Lübnan Hükümeti ABD'ye yardım çağrısında bulundu.³¹¹

ABD 15 Temmuzda, Lübnan'daki Amerikan vatandaşlarının çıkarlarını korumak, kendi ulusal çıkarları ve dünya barışı bakımından yaşamsal önem taşıyan "Lübnan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü sürdürmek için Lübnan hükümetine yardım etmek" amacıyla deniz piyadelerini denize giren insanların şaşkın bakışları arasında Beyrut kıyılarına çıkardı. Böylece Eisenhower Doktrini ilk kez uygulamaya sokulmuş oldu.³¹²

Amerikan Büyükelçisi Lübnan'a asker çıkarılması hususunu Türk Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi ve Bakan Zorlu bunu hemen onayladı. Ayrıca Bakan Zorlu, Hükümetin kararıyla Türk Hava Kuvvetleri'nin de kullanıma hazır kılmak suretiyle Washington'un bu hareketini desteklemeye hazır olduğunu da ekledi. Büyükelçi bu güçlerin NATO'ya bağlı olduğunu ve bunun bir NATO operasyonu olmadığını ekleyerek öneriyi kabul etmedi.³¹³ Buna rağmen basında Lübnan'a Amerikalılarla birlikte Türk askerinin de çıktığını iddia eden bazı haberler çıktı.³¹⁴

Hükümet kamuoyuna yaptığı ilk açıklamalarda Amerikalıların İncirlik üssünü kullandıklarından hiç bahsetmedi ve konuya dikkat çekmemeye özen gösterdi. Hükümetin Lübnan'a yapılan yapılan ABD çıkarmasına ilk açık tepkisi Dışişleri Bakanı Zorlu'nun basına yaptığı açıklamasıyla dile getirildi.³¹⁵ Zorlu bu açıklamada

³¹⁰ **Firat, Kürkcüoğlu, a.g.e., 633**

³¹¹ **Kürkcüoğlu, a.g.e., s.123**

³¹² **Oran, a.g.e., s.633**

³¹³ **Sever, a.g.e., s.228**

³¹⁴ **Zafer, 16 Temmuz 1958**

³¹⁵ **Sever, a.g.e., s.228**

hükümetinin Amerikan çıkartmasını onayladığını söyledi ve hareketi “Eisenhower Doktrinine uygun olarak” niteledi.³¹⁶

Lübnan olayları sırasında hükümetin izlediği politika TBMM’de muhalefet tarafından ciddi eleştirilere uğradı. Zorlu bu eleştirileri yanıtlarken, İncirlik üssünün NATO yükümlülükleri dışında kullanıldığını kabul etmekle birlikte, bunu “küçük dost bir ülkeyi bu ülkenin ricasıyla savunmaya giden güçlere destek vermekten ibaret olarak” değerlendirdi ve eleştirileri anlamsız bulduğunu belirtti.³¹⁷

Irak’taki darbeden Lübnan’dan daha fazla etkilenen ülke Ürdün’dü. Irak’la kurulmuş Arap Federal Birliği’nin anayasasına göre, Birliğin başkanı olan Irak Kralı devrilince tüm yetkileri Ürdün Kralı Hüseyin’e geçmiş oluyordu ve Kral Hüseyin Irak’taki olayların Ürdün’e bulaşmasından çekiniyordu. ABD’nin Lübnan’a çıkarma yapmasının ardından, 16 Temmuz’da ABD ve İngiltere’den Ürdün’e de yardım yapmalarını istedi. Bu çağrı İngiltere tarafından olumlu yanıtlandı ve 17-18 Temmuz’da Kıbrıs’ta bulunan İngiliz kuvvetlerinin bir bölümü Ürdün’e gönderildi. Yapılan indirme hareketine ABD de destek verdi.³¹⁸

Harekattan sonra Ürdün’de geniş çaplı bir temizlik hareketi başladı ve büyük sayıda komünist ve bozuguncu eleman tevkif edildi. Bozgunculardan bir haylisinin Şam ve Beyrut’a kaçtıkları tahmin ediliyordu. Kral Hüseyin, Nablusi Hükümeti tarafından Sovyet Rusya ile diplomatik münasebetlerin kurulmasını sağlayan beyannameyi imzalamaktan vazgeçti.³¹⁹

1958 yılı hükümetin Orta Doğu’da ne kadar aktif ve müdahaleci bir politika izlediğini ortaya koymak açısından önemli bir yıl oldu. Türkiye coğrafi açıdan bölgenin bir parçası olsa da patlak veren bölgesel krizlere diğer Batı ülkelerinden pek de farklı bakamıyordu. Çoğu zaman Batı çıkarlarını savunmada Batılı devletlerden daha gayretli gözükiyordu. Türkiye’nin bu tavrını sadece Batı politikalarına olan samimi inancının bir sonucu olarak görmek oldukça zordu; bunun ardında daha çok Türkiye’nin müttefiklerine, özellikle ABD’ye ne kadar güvenilir bir müttefik olduğunu kanıtlama arzusunun yattığı söylenebilirdi. Bu fırsatla hükümet, Amerika’dan daha fazla ekonomik yardım alma şansını da artırabilirdi. Demokrat Parti yönetiminin bölgede

³¹⁶ *Vatan*, 16 Temmuz 1958

³¹⁷ *Oran*, a.g.e., S.634

³¹⁸ *Fırat, Kürkçüoğlu*, a.g.e., s.634

³¹⁹ *Milliyet*, 29 Nisan 1957, s.5

herhangi bir kriz patlak verdiğinde olayı enine boyuna incelemeyen komünistleri ya da komünist sempatzanı güçleri sorumlu tutmayı alışkanlık haline getirmesi müttefiklerinin bu bölgeye yönelik Sovyet politikalarından daha fazla endişe duymalarına ve sonuçta soğuk savaşın Orta Doğu'da daha da yayılmasına neden oldu. Bölgede artan gerilim SSCB ve ABD'ye Orta Doğu olaylarına daha fazla müdahale etme olanağı verdi.³²⁰

SSCB Lideri Kruşçev de, İngiltere, Fransa ve İsrail'i Süveyş krizinde durdurmalarını SSCB'nin uluslararası etkinliği açısından tarihi bir dönüm noktası olarak kabul etmektedir. Kruşçev'e göre, o ana kadar (1956) SSCB ve ondan önce de Rus İmparatorluğu sanki Orta Doğu bölgesi hukuken İngiltere ve Fransa'ya aitmiş gibi davranmıştı.³²¹

Yine Kruşçev'in söylediğine göre, Stalin Orta Doğu'nun İngiliz etki alanı olduğunu ve Orta Doğu işlerine karışmayacağını belirtmişti. Ancak, Kruşçev'e göre, bu pasif tavır Stalin'in Orta Doğu'ya ayak basmayı istemediğinden kaynaklanmıyordu. Bu davranışının nedeni, gerçekçi bir değerlendirmeydi. Stalin kuvvetler dengesinin bu bölgede SSCB lehine olmadığını ve İngiltere'nin bir SSCB müdahalesine müsamaha göstermeyeceğini biliyordu. Tabiatıyla, Süveyş krizinden sonra İngiltere ve Fransa'nın bölgeden tasfiye edilmesi, SSCB'nin önündeki engeli kaldırmaktadır.³²²

F. Orta Doğu Krizlerinin Geçici Olarak Son Bulması ve Türk-Sovyet Restleşmesi

Stalin'in ölümünden sonra yönetime gelen yeni Sovyet idarecileri ülkenin dış politikasında değişikliklere giderek dünyanın her bölgesinde Amerikan emperyalizmine karşı bir Sovyet direnişi sergilemişlerdir. Söz konusu politikalar Orta Doğu'da

³²⁰ Sever, *a.g.e.*, s.239-240.

³²¹ Khroctchev, *Souvenir*, Çev.Strobe Talbott, Paris, 1971, s.410

³²² Aktaş, *a.g.e.*, s.124-125.

SSCB'yi, Suveyş Kriziyle ortaya çıkarmış, Irak darbesi ve Suriye kriziyle de bölgede artık Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanları oluşturmaya başladığı gözlenmiştir. 1958 Lübnan ve Ürdün krizlerinde de Sovyetler olaylara çok sert tepki gösterme ihtiyacı hissetmiştir.

Batılı ülkeleri ve Sovyetler Birliği BM'de Amerikan ve İngiliz askerlerinin geri çekilmesi konusunda uzun tartışmalar yaşanırken, Kruşçev 19 Temmuz 1958'de, İngiliz, Amerikan, Fransız ve Hint liderlerine ve de BM Genel Sekreteri'ne bir mesaj göndererek Orta Doğu'nun durumunu tartışmak üzere beşli bir zirve yapılmasını önerdi. Batı'da bir zirve toplantısı konuşulmaya başlandığı an Türk hükümeti zirve önerisine karşı çıktı. NATO Konseyi zirve önerisini tartışmak için toplandığında NATO nezdindeki Türk delegesi Selim Sarper ülkesinin zirveyle ilgili düşüncesini şöyle dile getirdi: "Kruşçev'in teklifini kabul edersek Rusları Orta Doğu'da bir daha onları oradan atamayacağımız ve tüm Arap devletlerinin bir Sovyet uydusu olmasına yol açacak bir konuma taşıyabiliriz. BM ilgili sorunları zaten ele aldığına göre öneriyi meşru bir şekilde reddedebiliriz. Rusların Güvenlik Konseyi'ni devre dışı bırakmak yerine Konsey'le işbirliği yapması gerektiğinde ısrar edebiliriz." Türk hükümeti ayrıca bölge sorunlarının kendisi ve diğer Orta Doğu devletlerinin olmadığı bir ortamda tartışılmasını istemediği için de zirve önerisine karşı çıktı.³²³

26 Temmuz 1958 tarihli Sovyetlerin Türk Hükümeti'ne verdiği muhtırada, Orta Doğu bölgesinde durumun tehlikeli olduğu, Irak'a karşı müdahale olasılığı'nın devam ettiği, alınan son haberlere göre Türkiye'nin yedeklerini silah altına aldığı ve Diyarbakır'da yoğunlaşan birliklerin hiçbir tehdit teşkil etmeyen Suriye ve Irak sınırına gönderildiği ifade edilmektedir. SSCB, devamla Türkiye'nin saldırganların yanında yer almayacağını ümit ettiğini ve sözlerle değil hareketlerle gerginliğe yol açan davranışlarından kaçındığını göstermesini beklediğini söylemektedir.

Bu açıklamaya Türk Hükümeti 18 Temmuz 1958 tarihinde cevabi deklarasyon vermiştir. Deklarasyonda Türkiye'nin olayları hem kendisinin hem de müttefiklerinin güvenliği açısından incelediği, politika belirlerken dahil olduğu savunma paktlarını gözettiği ve Türkiye'nin gerginliğini artıracak hiçbir harekette bulunmayacağı belirtilmiştir.

³²³ Sever, *a.g.e.*, s.237-238.

Konu ile ilgili son belge SSCB'den Türkiye'ye verilen bir notadır. Bu nota'da SSCB'nin ABD'nin Lübnan çıkarmasında Adana üssünü kullanmasından ve Türkiye'nin Irak'a müdahale edeceği yönünde alınan duyumlardan rahatsızlık duyulduğu gözlenmektedir.³²⁴

SSCB gerçekten bölgede gerginliğin artmasını istememektedir. 1945-1959 yıllarında dünya petrol tüketiminin çok fazla artması ve bu artışta en büyük payın ABD ile Batı Avrupa ülkelerine ait olması, Orta Doğu petrolünün önemini bu devletler için arttırmıştır.³²⁵ Bu dönemde Sosyalist ülkeler ise, petrol ithal etmek zorunda kalmamıştır. Dolayısıyla, Orta Doğu petrolünün Batı için önemini bilen SSCB, eğer Batı'nın bu hayati çıkarına dokunursa bir savaşın kaçınılmaz olduğunu anlamıştır.³²⁶ 16 Temmuz 1958 tarihli açıklamada ABD'nin Lübnan'a asker çıkarmasının asıl amacının "...bu bölgedeki petrol tekeline başka batılı güçlerle ..." sahip olmak olduğunu söyleyerek petrol meselesini bildiğini, ama sürekli gerginliğin artmasını istemediğini içeren mesajlarla olayları kısmen anlayışla karşıladığını ima etmiştir. Bu meyanda SSCB'nin Türkiye'ye yolladığı mesajlar da aynı anlayışın ürünüdür.³²⁷

Türkiye Irak'a karşı bir müdahaleye girişirse ortamın daha da gerileceği muhakkaktır. SSCB bunu engellemek istemiştir. Şayet Türkiye'nin müdahale isteğini ABD'nin engellediği iddiası doğru ise, Eisenhower'da Kruşçev'e paralel bir politika izlemiş demektir. Sonuçta 1958 Orta Doğu krizi de SSCB ile ABD'nin sessiz anlaşması ile genel bir savaşa dönüşmeden noktalanmıştır.³²⁸

Türkiye'nin Orta Doğu politikalarına dair genel bakış açısını Sander şöyle yorumlamıştır: “ *Bölgenin çok iyi bilinen stratejik öneminin yanında, dört Arap-İsrail savaşı, 1956 Süveyş saldırısı, Lübnan bunalımı, bölge ülkelerine akan silahlar, politikaları birbirine çok farklı olan hükümetlerin sürekli değişmesi, Türkiye açısından hep kuşku yaratıcı ve Batı'nın askeri ve siyasal örgütlerine katılıp üyeliğini sürdürmesinde etkili olmuştur. Soğuk Savaş'ın tırmandığı günlerde Türkiye'nin, Arap ülkelerinin Batı etkisine karşı sürdürdükleri mücadelenin gerçek niteliğini tam olarak anladığı ve bölgeden gelecek komünist tehdidini abartmadığı söylenemezse de, Suriye*

³²⁴ Aktaş, a.g.e., s.127.

³²⁵ Şükrü S. Güler, *Orta Doğu Petrolü'nün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara, 1979, s.70.

³²⁶ Ambrose, a.g.e., s.141.

³²⁷ Aktaş, a.g.e., s.128.

³²⁸ a.g.e., s.128.

*ve Irak gibi devletlerin militan tutumlarının Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkilediği de doğrudur.*³²⁹

Pravda'nın köşe yazarlarından İ.Aleksandrov'un "Yakın komşuların İyi İlişkiler İçinde Olması Gerekıyor" başlıklı yazısından da Sovyetlerin, Türkiye ile olan ilişkilerine ne kadar önem verdiklerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Yazar, 1953 sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerinde iyileşmeler olduğunu belirttikten sonra, bu ilişkilerin SSCB-Finlandiya, SSCB-Afganistan, SSCB-İran ilişkileriyle kıyaslanması gerektiği savunmuştur. 1957-1958 yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinin daha çok, Yakın Doğu ve Ortadoğu meseleleri doğrultusunda ülke yöneticilerinin karşılıklı görüşmeleri zemininde olduğunu belirten yazar, Türk heyetinin Sovyetler Birliği tarafından Moskova'ya davet edildiğini fakat bu davete olumlu yanıt veren Türk heyetinin, bu ziyaretin tarihini henüz netleştirmedeğinin de altını çizmiştir.³³⁰

3.5. Türkiye'de SSCB'ye Karşı Artan ABD Varlığı ve İkili İlişkilere Yansıması

A. Balon Krizi

Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra kendisine gerek Doğu Bloku ülkeleri, gerek tarafsız blok tarafından yöneltilen tenkitlerin başında, ülkesinde hem NATO çerçevesi içinde, hem de Birleşik Amerika ile yaptığı ikili anlaşmalar yoluyla yabancı üsler kurulmasına izin vermesi gelmektedir. Bu yoldaki tenkitler ilk defa 1956 yılının ilk aylarında, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyetleri de dahil olmak üzere sosyalist ülkelere sınırdaş olan NATO devletlerinden "meteorolojik bilgiler" elde etmek

³²⁹ Sander, a.g.e., s.83

³³⁰ "Blizkim Sosedyam Neobxodimo Drujit", Pravda, 4 Haziran, 1958.

amacıyla, bu ülkeler üzerinde balonlar uçurulması sorunu ile ilgili olarak ileri sürülmüştür. Sosyalist devletler, bu balonları gerçekte propoganda broşürleri taşıdıklarını, hava trafiğini aksattıklarını, ilgili devletlerin hava alanlarını ihlal ettikleri, fotoğraf araçları taşıdıklarına göre casusluk amacıyla kullanıldıkları iddiasında bulunmuşlardır. Öte yandan Birleşik Amerika da, bu balonların, uluslararası bilimsel araştırmada kullanılacak meteorolojik bilgiler toplamak üzere uçurulduklarını bildirmiştir. Bu uçuşları protesto etmek amacıyla, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye de dahil olmak üzere, birçok Batılı devlete nota vermiştir.³³¹

Türk Hükümeti'ne verilen notada Türk sınırından Nahcivan ve Erivan bölgeleri arasında uçan 15 er metre çapında, 300 kg ağırlığında çeşitli teknolojik donanımlara sahip ve ABD menşeli olduğu anlaşılan balonların uçtuğunun saptandığı, bu balonların uçuşlarının hava trafiğinde büyük tehlikelere yol açabileceği ve ayrıca konunun BM şartında öngörülen hukuk prensiplerini iğfal teşkil etmekte olduğu bildirilmiş ve Türk hükümetinin topraklarında bu tür balonların kullanmaması için önlemler alması beklenmiştir.

Türk hükümetinin bu notaya gönderdiği cevabi notasında SSCB'nin balonların casusluk amacıyla uçurulduğu yönündeki iddiasını dikkate almaksızın: “Birkaç zamandan beri Türk uzmanları ile Amerikalı uzmanlar yüksek irtifalarda meteorolojik bulguları balonlar vasıtasıyla toplayarak değerlendirmek için işbirliği yapmaktadırlar. Bu incelemelerin sonuçları meteorolojik servislerce değerlendirilebileceği gibi önümüzdeki jeofizik konferansının çalışmalarında da yararlı olacaktır.” diyerek konuyu meteorolojik çalışmalarla izah etmeye çalışmıştır. 14 Şubat tarihli bu cevap notasının metninden Türkiye'nin Sovyet iddiasını gözden kaçırmış veya yok saymış olmanın ötesinde bilgi eksikliği (ya da Amerikalılar tarafından bilgilendirme eksikliği) içerisinde bulunduğu intiba edilmektedir.³³²

Karşılıklı birer nota daha gönderildikten sonra Türkiye, cevabının son paragrafında “*gelecekte bu tür deneyler esnasında bırakılan balonların Sovyet hava sahasına geçmesine olanaklar çerçevesinde imkan verilmeyeceğini*” belirterek lafzen uçuşların meteorolojik amaçlı olduğuna hala inandığını, ama “*Bu konudaki teknik ve siyasi tartışmaların pratik hiçbir fayda getirmeyeceğine ...*” kani olduğunu belirterek,

³³¹ Gönlübol-Ülman, a.g.e., s.339.

³³² Aktaş, a.g.e., s.130.

belki bir gizinin yakalanmış olması mahcubiyetiyle belki ABD tarafından haberdar edilmemiş olmanın verdiği sıkıntıyla konuyu kapatmak istemiştir. Bu tarihten(1956), çalışmanın sınırını oluşturan 1960 yılına kadar balon mevzuunda başka bir Sovyet notasının gelmemiş olması da SSCB'nin konuyu Türkiye cihetinden kapattığını göstermektedir. Sonuç itibariyle SSCB, söz konusu iki nota ile balon meselesinde Türkiye'nin konumunu öğrenmiş ve balonlar Türkiye'den gelse de uçurmanın ABD olduğuna kani olmuştur.³³³

B. Askeri Üsler ve Füze Yerleştirme Programlarına Karşı Sovyetler Birliği'nin Gösterdiği Tepkiler

Türkiye NATO'ya girdikten sonra bu ülkede kurulan NATO askeri üsleriyle havaalanları, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında devamlı bir çatışma ve notalaşma konusu olmuştur. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği bütün 1957 yılı boyunca, nükleer denemelerin durdurulması ve Avrupa'da bir güvenlik bölgesinin kurulması için bütün BM üyeleri ile İsviçre'ye notalar yollamış ve 1957 Aralık ayında gene bu konuların görüşülmesi için bir zirve konferansı toplanmasını önermiştir. Ancak Sovyetlerin, bu öneriyi yapmalarından altı ay kadar önce savaş teknolojisinde önemli bir gelişme olmuş ve Sovyet bilim adamları, 1957 yazında, uzaya ilk yapma uydularını göndermişlerdir. Bu olay, Sovyetler Birliği'nin uzun menzilli kıtalararası füzelerin yapımını ve uygulanmasını başardığını gösterdiği için NATO devletlerinde özellikle Birleşik Amerika'da büyük bir endişe yaratmıştır.³³⁴

SSCB'nin uzun menzilli füze teknolojisini başarıyla kullanarak elde ettiği askeri üstünlük, ABD'nin bir şeyler yaparak bu üstünlüğü kapatmasını gerektirdi. Açık sadece SSCB'nin uzun menzilli füzelerinin olmasından kaynaklanmıyordu. Batı savunma sisteminin yeni duruma göre yeniden dizayn edilmesi de birşeyler yapmanın içindeki bir

³³³ *a.g.e.*, s.131-132.

³³⁴ **Gönlübol-Ülman**, *a.g.e.*, s.340.

plan olmak zorundaydı. İşte 16-19 Aralık 1957'de Paris'te yapılan NATO konseyi hükümet başkanları toplantısında ABD'nin Avrupa'ya orta menzilli füzeler yerleştirmesini teklif etmesi, yeni duruma göre savunma sistemi kurma çalışmalarından biridir.³³⁵ Ancak ABD'nin teklifi, NATO üyelerine iyi bir plan olarak gelmemiş olacak ki, Türkiye harici devletler tarafından reddedildi.³³⁶

Hatta Sovyetler Birliği'nin teklifine resmiyette olmasa da fiilen uygulamaya geçerek silahsızlanma konusunda adımlar atan Avrupa ülkeleri'nden Bonn zirvesinde Dulles kuvvetlerini azaltmamalarını isteyecektir. Amerika bu memleketlere, Sovyet tehdidinde hiçbir azalma olmadığını izaha çalışacaktır. Bonn'da yapılacak NATO zirvesine hareket edecek olan Dulles ve diğer ilgili şahsiyetler, İngiltere'nin askeri gücünde kısıntı yaparak, ileride güdümlü mermilerden daha geniş çapta istifade yoluna gideceği hakkındaki beyanatını hoş karşılamamıştır. Bonn toplantıları esnasında, bu konuya da temas edilerek, Amerika'nın Avrupalı müttefiklerinden savunma kuvvetlerinde azaltma yapmamalarını isteyeceği tahmin edilmektedir.³³⁷

Türkiye'ye söz konusu "Jüpiter Füzeleri" nin yerleştirilmesi gündeme geldiğinde Bulganin, Menderes'e bir mektup gönderdi. Mektupta; Türkiye'nin topraklarını komşuları aleyhinde kullandırması, onu büyük tehlikeye sokuyordu. Kendi topraklarına füze yerleştirmeyi kabul eden devletler, "karşı vuruş" hedefi haline gelecekti.³³⁸

Türkiye'nin tavrını belirleyen iki neden vardı. Birincisi; içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıydı ve yönetim ABD'ye verilen bu desteğin yüklü bir Amerikan yardım sağlayacağını umuyordu. İkinci belirleyici ise Türkiye'nin bütün dış politikasını belirleyen nedenle aynıydı.: Sovyet korkusu.³³⁹

Türkiye'nin topraklarında Amerikan füzelerine izin vermesine SSCB alışılmadık bir tepki gösterdi. Başbakan Menderes'e hitaben Pravda gazetesine verilen mesajda; Paris'teki NATO konsey toplantısında ele alınacak mesajlar ağır bir dille eleştirildikten sonra, Demokrat Parti'nin yeni hükümet programında yer alan "...Soğuk savaşın daha sert ve tehlikeli olmaya başladığı" ifadesine atıf yapılmaktadır. Bu atıf, mesajda, NATO'nun üye ülkeleri ve bilhassa Türkiye toprakları üzerinde SSCB'ye karşı yeni üsler tesis edilmesinin eleştirilmesi, bu üslerde bulundurulacak atomik silahların

³³⁵ Aktaş, a.g.e., s.132.

³³⁶ Ülman, "NATO ve Türkiye", A.Ü.S.B.F. Dergisi, 22., 1967, s.158.

³³⁷ Milliyet, 29 Nisan 1957, s.3

³³⁸ Oran, a.g.e., s.516.

³³⁹ Aktaş, a.g.e., s.133.

uluslararası barışı tehlikeye sokmaya devam edeceğinin iddia edilmesi ve Eisenhower doktrininin yakın ve Orta Doğu ülkelerine müdahaleci bir karakter taşıdığına vurgulanması ile birlikte düşünüldüğünde, SSCB'nin Soğuk Savaşın sertliğinin ve tehlikesinin sebebi olarak ABD'yi gördüğü anlaşılmaktadır. Mesajdaki en ilgi çekici yorum ise; "...Bazı devletler dolarların ve silahların temin edicisi olarak kalmayı arzu etmekte, bu arada diğer NATO üyeleri kum torbası rolüne layık görülmemekte ve topraklarını saldırgan için planlanan ilk mukabele darbesinin hedefi olarak koymaları istenmektedir.³⁴⁰ ifadesi yer almakta ve bununla ABD'nin siyasi ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için Türkiye'yi kullandığı açıkça belirtilmiştir.

Ayrıca İzvestiya gazetesinde Türkiye Başbakanına hitaben yazılmış olmakla birlikte kapsamı daha çok İngiltere, Fransa ve ABD'yi ilgilendiren ve SSCB hükümetinin dünya ve bölge politikaları konusunda görüş ve önerileri hususunda bir dizi mesaj yayınlanmıştır.

Metnin son bölümünde;

1. Devletlerin nükleer silah kullanmamasını ve 2-3 yıl içinde yeni denemelerin yapılmamasını,
2. Büyük güçlerin nükleer silahları Türkiye toprakları da dahil olmak üzere yabancı topraklara yerleştirmekten vazgeçmelerini, böylece merkezi Avrupa'da 100 milyon nüfusun yaşadığı bir bölgenin atomik silahlardan arındırılmasını,
3. Avrupa'daki durumun iyileştirilmesi ve savaş tehlikesinin önemli ölçüde azaltılması amacıyla NATO ve Varşova Paktları arasında bir saldırmazlık Paketi imzalanmasını,
4. Yakın ve Orta Doğu'daki durumun normalleşmesi için özellikle ABD, SSCB, Fransa ve İngiltere arasında bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının çiğnenmemesi ve sorunların çözümünde kuvvet kullanımından vazgeçilmesini öngören bir antlaşmanın yapılmasını,
5. Devletler arasında güvenin artması için ülkeler arasında düşmanca propoganda faaliyetlerinin durdurulmasını,
6. Uluslararası ticaretin engelsiz gelişmesinin sağlanmasını,

³⁴⁰ Pravda, 12 Aralık 1957.

7. Güven ortamının oluşturulması için asker ve silahlarda azaltmaya gidilmesini, stokların yok edilmesini, nükleer yasak konmasını, yabancı ülkelerden kuvvetlerin çekilmesini teklif etmektedir.³⁴¹

SSCB bu mesajından kısa bir süre sonra Türkiye'ye aynı konuda ikinci bir mesaj daha göndermiştir. Mesajda önceki mesajda yer alan önerileri destekleyici somut örnekler verilmiş ve SSCB'nin silahsızlanma konusundaki iyi niyetli çabalarından bahsedilmiştir. Bulganin, mesajın Türkiye ile ilgili bölümünde; Türkiye'nin bir yandan barış temennisinde bulunurken diğer yanda silahlanma yarışına giren ülkelerin yanında yer almasından dolayı üzüntü duyduğunu belirtmektedir. Akabinde NATO'nun Aralık ayı toplantısında Türkiye'nin her konuda saldırgan tutum takındığını, NATO üyelerinin nükleer silah ve füze ile donatılması teklifinin Türk delegeden geldiğini ifade etmektedir. Talip edilen satırlarda sanayii potansiyeli az, bilimsel açıdan yetersiz Türkiye'de füze ve nükleer silah konusundaki eğilime duyulan hayret ifade edilmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumunu dikkate alan bir Türk yöneticisinin topraklarını nasıl atomik silah ve füze deposu haline getirebildiği SSCB'nin hayretle karşıladığı diğer husustur. Bilim ve tekniğin geldiği bu aşamada patlayacak bir bombanın Türkiye'nin yüzölçümünde bir sahada tek bir canlı bırakmayacağı da nazik bir şekilde hatırlatılmaktadır. Başkan mesajının tehdit değil, sağduyuya davet olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Çünkü der, bir devlet bir kez silahlanırsa bir savaşta tehlikeden uzak kalmaz. Bu tezini bir atasözüyle desteklemektedir: “Bir tek kibrit büyük bir yangın başlatabilir fakat önce kendisi yanar.” Mesaj buradan sonra Türkiye'nin bam teline basmaktadır: “*Sovyetler Birliği Türkiye'nin ekonomik olarak bağımlı olduğu ve askeri yardım aldığı ülkelerin Türk devlet adamlarını bu tür açıklama yapmaya ittikleri olasılığını kabul ediyor. Bu yardımların da Türkiye'nin ekonomik ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak için değil, ülkenin stratejik ve coğrafi konumunu göz önünde bulunduran Batılı bir ilgiden kaynaklandığını söylemeden geçemeyeceğiz*”.³⁴²

Bulganin mesajında ülkelerinde kendilerine karşı yabancı üs ve füze barındıran hükümetlere karşı ne denli tepkili olduğunu açıkça belirtmiştir. Türk hükümetini ise özellikle SSCB'ye karşı çevreleme politikasına katılarak, Batılı güçleri kendi işlerine

³⁴¹ *İzvestiya*, 12 Aralık 1957.

³⁴² *Aktaş, a.g.e.*, s.136-137.

kariştirması, komşularıyla dūřmanca yaşamaya sebep olması ve ekonomik ve siyasi gelişimini sağlayamamasından dolayı eleştirmiştir.

Türkiye bu iki Sovyet mesajına 23 şubat 1958’de cevap vermiştir: Menderes’in en dikkat çekici sözü: “Birleşmiş Milletlerin bütün üyelerinin bütün saldırgan davranışlardan vazgeçmiş olmalarından dolayı, bir saldırmazlık anlaşmasının çok önemli sonuçlar getirmeyeceğini düşünüyorum.” şeklindeki cümlesidir.³⁴³

şayet Menderes BM’i bölgesel krizlerin çözümlünde yeterli bir mercii olarak görüyorsa, NATO, SEATO ve Bağdat Paktı’nı neden bu denli desteklediği anlaşılamamaktadır.

SSCB’nin yoğun karşı propogandasının da etkisiyle sadece üç NATO ülkesi, İngiltere, İtalya ve Türkiye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesini kabul edeceklerini bildirdiler. Türkiye Jüpiterleri kabul etmekle doğrudan SSCB’nin hedefi haline geldi. Füzelerin menzilinin yeterince uzun olmaması, SSCB’nin önemli askeri merkezlerinin vurulması olasılığını azaltıyordu. Oysa Türkiye’dekilerle karşılaştırıldığında Sovyet füzeleri ezici nükleer üstünlüğe sahipti. Jüpiter füzeleri Sovyetleri caydırmaktan çok kızdırdı ve tahrik etti.³⁴⁴

Bu arada Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya’nın Balkanlarda atom silahlarından arındırılmış bir bölge kurma önerisine destek çıkan SSCB, ABD, İngiltere ve Fransa hükümetlerine hitap ederek; “*Sovyet hükümeti böyle bir bölgenin kurulmasına yardım etmek ve bu meselede alakadar devletler bir anlaşmaya vardıkları takdirde bu bölge memleketlerinin emniyet ve istiklallerini Sovyetler Birliği ile birlikte teminat altına almayı garanti eder.*” Burada açıkça teklif edilen Balkanlar ve Adriyatik’in atom silahlarından arındırılması karşısında SSCB’nin Batı ile birlikte İtalya, Yunanistan ve Türkiye’nin güvenliğini teminat altına alacağıdır. Türkiye ve Batılılar SSCB’nin önerisini reddetmişlerdir.³⁴⁵

Türkiye 13 Temmuz 1959’da bu deklarasyona cevap vermek istemiştir. Cevapta Sovyet teklifinin kabul edilemez olduğu şöyle açıklanmaktadır: “*Türkiye hükümetinin istiklaline ve tamamiyeti mülkiyetinin muhafazasına bağlı her hükümet gibi tecavüz tehlikesi karşısında, sulh cephesine mensup müttefikleri ile birlikte her türlü müdafaa tedbirleri almasından ve bu meyanda en mütekmil müdafaa silahlarını elinde*

³⁴³ a.g.e., s.137.

³⁴⁴ Erhan, a.g.e., s.572.

³⁴⁵ İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dön...a.g.e.*, s.266.

bulundurmaya çalışmasından tabii birşey olamaz. Sovyet teklifinin kabulü ise bir yandan Türkiye'yi en mütakamil müdafaa silahlarından mahrum ederken diğer taraftan komşusu Rusya'nın bu silahları elinde bulundurmasını önleyecek hiçbir tedbiri ihtiva etmemektedir.” Türkiye bu cevabında ilk defa olarak Sovyet tehdidine karşı tedbir aldığını açıkça ifade etmiştir.³⁴⁶

Neticede Jüpiterlerin Türkiye'ye yerleştirilmesine ilişkin gizli anlaşma 25 Ekim 1959'da Paris'te imzalandı. Bu anlaşma da, pek çok ikili anlaşma gibi, teknik işbirliği anlaşması görüntüsüne sokuldu ve TBMM'nin onayına sunulmadı. Anlaşmayla Türkiye 15 Jüpiter füzesini yerleştirmeyi kabul ediyordu. Füzelere Türkiye'ye yerleştirilmesi 1960 sonunda tamamlandı. Gelişmiş teknik donanımların montajı ve Türk askeri personelinin eğitimi geciktiği için füzeler ancak Temmuz 1962'de kullanıma hazır hale geldi. Füzelere, 1962 Sonbaharında Soğuk Savaş'ın en büyük krizlerinden birisinin (Küba füzelere bunalımı) yaşanmasının da temel nedenlerinden birisi olacaktır.³⁴⁷

C. U-2 Olayı

ABD, SSCB'nin Sputnik'i uzaya fırlatmasını karşısında Jüpiter füzelere NATO ülkelerine yerleştirilmesiyle yetinmedi. Sovyetlerin süpriz bir nükleer saldırısına etkin biçimde karşı koyulabilmesi için, SSCB'nin elinde bulundurduğu gücün niteliği ve büyüklüğü hakkında eksiksiz bilgiye sahip olunması gerekiyordu. Bu nedenle 1956'dan sonra Sovyet topraklarının ayrıntılı haritalarını çıkarmaya başladı. Sovyet topraklarındaki hedeflerin saptanmasında radarların yanı sıra, yeni geliştirilen U-2 casus uçakları da büyük rol oynadı.³⁴⁸

1 Mayıs 1960 tarihi bu U-2'lerden birinin SSCB sınırları içinde ele geçirildiği tarihtir. Adana İncirlik hava üssünden kalkan uçak SSCB sınır boylarında uçarak Pakistan Peşaver hava üssüne inmiş, Peşaver'den kalktıktan sonra ise SSCB'deki Ural

³⁴⁶ Aktaş, a.g.e., s.140.

³⁴⁷ Oran, a.g.e., s.573.

³⁴⁸ Erhan, a.g.e., s.573.

dağlarının batısında yer alan Sverdlovsk yerleşim alanına düşmüştür. Bu uçuşlardan Kruşçev'in haberinin olduğunu iddia eden Ambrose, Rus savaş uçaklarının U-2'nin ulaştığı yüksekliğe çıkamadığı için U-2'nin Rus yerden havaya füzesi (SAM) ile düşürüldüğünü söylemektedir.³⁴⁹

U-2'nin düşürülmesi üzerine; SSCB 10 Mayıs 1960'da ABD'ye verdiği nota tam bir kükremedir. Burada, olay, uçak, üssü, teçizatı, güzergahı ayrıntılı olarak anlatıldıktan sonra ABD ağır şekilde suçlanmıştır.³⁵⁰ Rusya üzerinde bir Amerikan casus uçağının düşürülmesi Kruşçev'in durumunu kuvvetlendirmiş ve olay Başkan Eisenhower'i zor durumda bırakmıştır.³⁵¹ Bulganin, ülkesinde yaptığı bir konuşmada, ülkesindeki üsleri kullanılmasına izin verenlere hitapla, bu devletleri tehdit etmiş ve bunun Sovyetlere karşı yapılan düşmanca bir davranış olarak nitelemiştir.³⁵²

U-2 Olayı tahribatlarından birini de Türk-Rus ilişkilerinde yapmıştır. Başka sebeple Menderes döneminde gerçekleştirilemeyecek olsa da, Başbakanlar düzeyinde karşılıklı ziyaretler yapılmasına karar verilmiş bir dönemde böyle bir olayın yaşanması, iki devletin ilişkileri bakımından oldukça sıkıntı yaratmıştır.³⁵³

7 Mayıs'ta olayın bir casusluk meselesi olduğunun anlaşılması üzerine, Türkiye 8 Mayıs 1960'ta yaptığı bir açıklama ile hiçbir Amerikan uçağına uçuş izni vermediğini, kendi havaalanı dışındaki uçuşlardan Türk uçakları söz konusu ise sorumlu olabileceğini bildirmiştir.³⁵⁴

Söz konusu U-2 meselesi SSCB'nin uzun süredir Türk hükümetine, gerek askeri üslerin kullanımı gerekse Batılı ülkelerin SSCB'ye karşı Türkiye üzerinden yürüttükleri operasyonlara karşı yaptığı uyarılarda ne kadar haklı olduğunu göstermiştir. Nitekim SSCB konu ile ilgili Türkiye'ye verdiği notada topraklarını düşmanca gayeler için kullandırma mesajını verse de benzeri hareketlerin tekrarı halinde SSCB'nin gerekli önlemleri alarak bu üsleri zararsız hale getirecek imkanlara sahip olduğunu bildirmiştir. Görüldüğü gibi nota gayet net bir tehditle bitirilmektedir.³⁵⁵

Türkiye bu notaya cevabını 24 Mayıs 1960'da vermiştir. Notada; Bir Amerikan uçağının SSCB hava sahasında uçuşu ile ilgili anlaşmazlığın Türk-Sovyet hükümetleri

³⁴⁹ Ambrose, *a.g.e.*, s.146.

³⁵⁰ Aktaş, *a.g.e.*, s.146.

³⁵¹ *Cumhuriyet gazetesi*, 10 Mayıs 1960.

³⁵² Gönlübol-Ülman, *a.g.e.*, s.342.

³⁵³ Aktaş, *a.g.e.*, s.148.

³⁵⁴ Armaoğlu, *Belgelerle ...*, *a.g.e.*, s.262.

³⁵⁵ Aktaş, *a.g.e.*, s.149.

arasında anlaşmazlık konusu olamayacağını, BM'ye intikal etmiş bir konu hakkında Türkiye'nin hüküm yürütmek istemediğini, uçağın Sovyet hava sahasına girmek için Türk hava sahasını kullanmadığını, Türk hükümetinin böyle bir uçuş için izin vermediği gibi ABD'nin de böyle bir talepte bulunmadığını belirtmektedir. Türkiye olaydaki sorumsuzluğunu 3 argümanla ortaya koymuştur.

1. Türk makamlarının sorumluluğu Türk havaalanları içinde söz konusudur.
2. Türk havaalanı dışındaki uçuşlardaki sorumluluk sadece Türk uçakları için söz konusudur.
3. Bu bakımdan uçağın SSCB'den önce üçüncü bir ülkeye gitmek için İncirlik üssünü kullanması Türkiye'yi sorumlu kılmaz.³⁵⁶

Balon krizi, Yabancı üsler ve U-2 olaylarında SSCB, Türkiye'ye karşı beklenenden daha hafif tepkiler vermiştir. Bunun nedenini Melih Aktaş şöyle yorumlamaktadır: *“1959 yılı Menderes Hükümeti için zor bir yıldır. ABD'nin 1954 senesinden itibaren devalüasyon yapması için yaptığı ısrara 1958'de uymak zorunda kalmıştır. Devalüasyonun alternatif maliyeti olarak yatırımların durmasının yanında ABD'nin kısmen artan yardımı da sıkıntıları hafifletmemektedir. Bu bakımdan SSCB Menderes'in sona yaklaştığından emindir. Daha sıradan konularda çok sert mesajlar yolladığı hatırlandığında bu seferki tavrının iki nedeni olabilir. Önce Menderes yönetiminin ABD karşısındaki çaresizliğinin farkında olarak daha fazla zorlamayı anlamsız bulmuştur. Diğer ise ABD ile problemler yaşayan Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelim ihtimalini düşünerek ürkütücü olmak istememiştir.”*³⁵⁷ Yazarın dediği gibi ekonomik ve siyasi darboğaz'daki Menderes sona mı yaklaşmaktadır ?

³⁵⁶ a.g.e., s.150.

³⁵⁷ Aktaş, a.g.e., s.139.

BÖLÜM IV

TÜRKİYE-SSCB ARASINDAKİ 1953 SONRASI EKONOMİK İLİŞKİLER, YUMUŞAMA DÖNEMİ VE 1960 DEVRİMİ

4.1. Sovyetler Birliği'nin Demokrat Parti Hükümeti ile Temas Kurma ve Ekonomik İlişkileri Canlandırma Gayretleri

Menderes başbakanlığı süresince, dönemin şartlarına göre dış politika vizyonunu şekillendirmiş, kısmen de olsa Atatürk dönemi dış politikası doğrultusunda ilerlemeye çalışmış, bu doğrultuda istikrar paktları imzalamıştır. Ancak bir çok noktada 1950-1960 dönemi dış politika anlayışı farklılaşmıştır. Atatürkçü dış politikanın hedefi Türkiye sınırları çerçevesinde güvenlik çemberi kurmak olmuş, bu amaç için kurulan Balkan ve Sadabad Paktı ile SSCB ile dost ilişkiler kurulmuştur. Saldırmazlık ve Dostluk İttifakları ile yakın ilişkiler geliştirilmiştir. Menderes döneminde SSCB ile ilişkiler önceleri olumsuz şekilde ilerlese de daha sonra iyileştirme yoluna gidilmiştir.³⁵⁸

Sovyetler Birliği açısından Stalin sonrası dönemde Türkiye'ye karşı yürütülen politika değişiminin ilk göstergesi 1945 taleplerinden ve Boğazlar üzerindeki hak taleplerinden feragat ederek, yeniden dostluk bağları kurmak istedikleri açıklamasıdır. Ancak SSCB'nin attığı her dostluk adımı Türk idareciler tarafından benzer cevaplarla karşılık bulmuştur. Türkiye sürekli ana fikri, bu adımların ihtiyatla karşılandığı ve ülkenin içinde bulunduğu ittifak organizasyonlarına aykırı herhangi bir ittifakta bulunmayacağı türde cevaplar vermiştir.

³⁵⁸ Yetener, a.g.e. s.55

SSCB'nin ilişkileri iyileştirme girişimleri ve bu yöndeki demeçleri 1950'ler boyunca sürdü. Malenkov, 1953 notasının iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme amacı taşıdığını söyleyerek, bunun ancak Türkiye'nin de kendi açısından böyle bir düzenlemeyi istemesiyle olanak kazanacağını altını çizdi. Ardından 26 Nisan 1954'te yine Malenkov, Türkiye'nin ilişkileri geliştirmek için yeterli çabayı göstermediğinden yakındı. Dahası, 7 Kasım 1954'te Ekim Devriminin yıl dönümü nedeniyle Kremlin'de verilen kabulde Bulganin, Türkiye ve İran büyükelçilerine, SSCB'nin yakın geçmişte bu ülkelerle ilişkilerinde yanlışlar yaptığını, ama bu yanlışlara Stalin'in neden olduğunu ve bunların yinelenmeyeceğini söyledi. Yine Kruşçev, Atatürk ve İnönü dönemindeki iyi ilişkilerden söz ederek, sonrasında bu ilişkilerin gölgelendiğini belirtti. Bunda yalnızca Türkiye'nin suçlu olduğunun söylenemeyeceği, kendileri tarafında yapılan yersiz açıklamaların da buna izin verdiğinin altını çizdi. Kruşçev, ilişkileri iyileştirmek için kendilerinin gerekli adımları attıklarını, ama Türkiyeli yöneticilerden benzer bir yaklaşım göremediklerini söyleyerek, Türkiye'deki Amerikan askeri faaliyetlerine değindi ve ilişkileri iyi komşuluk ve dostluk temelinde geliştirme zamanının geldiğini yineledi. Moskova radyosunun Temmuz 1957'deki bir yayınında, ilişkilerin kötüleşmesinden bu kez de Molotov sorumlu tutuldu.³⁵⁹

İkinci Dünya Savaşının ardından SSCB ile Türkiye arasında sona eren ekonomik ilişkiler 1953 sonrasında yeniden kurulmaya başlandı. 1953'de SSCB'den hiç dış alım yapmayan Türkiye, 1954 ve 1955'te toplam 11.700.000 dolarlık alım yapmış, 1953-1955 arasında SSCB'nin Türkiye'den dışalımını 12.800.000 dolar olmuştu. Bunda SSCB'nin 1954 yılından başlayarak İzmir Uluslararası Fuarına katılmaya başlamasının önemli etkisi oldu. SSCB ilk kez Ocak 1954'te İzmir Fuarına katılma isteğini dile getirdi. 1954'te kendisine kenarda kösele kalmış bir pavyonun, hem de yüksek fiyatla tahsis edilmiş olmasına karşın, 1955'te fuara katılacağını açıkladı. Ama komünizm ve Sovyet karşıtı politikalar izlendiği bir dönemde bu girişimlerin basına yansımamasına çalışılıyordu. SSCB'nin ticareti artırma girişimlerini Türkiye, Batılı ülkelere karşı bir koz olarak kullanıyordu.³⁶⁰

8 Haziran 1956'da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Boris F. Podtserob, Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'yü ziyaret etmiş ve kendisine SSCB

³⁵⁹ **Erel Tellal**, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim yay., 2002, s.514

³⁶⁰ a.g.e., 517

Bakanlar Kurulu Temsilcisi N. A. Bulganin'in Adnan Menderes'e yazdığı mektubu iletmiştir. Mektup silahsızlanma ile ilgiliydi ve Sovyetler Birliği'nin asker sayısının ve askeri harcamalarının düşürüldüğü bilgileri verilerek, Türkiye tarafından da aynı adımların atılmasının iyi komşuluk ilişkilerine, dünyada barışın sağlanmasına ve halkların güvenliğine sağlayacağı katkıya vurgu yapılmıştır.³⁶¹

Milliyet, Boris F. Rodtserob'un Büyük Millet Meclisi'ne gitmesi ve bir Türk Parlamento heyetini Moskova'ya davet etmesi konusuna geniş yer ayırmıştır.³⁶² Bunun üzerine, yani Moskova'nın son zamanlarda Türkiye'ye karşı girişmiş olduğu "yakınlaşma taarruzuna" muvazi olarak, Rus Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Krutikov, Ticaret ve Sanayi Odaları Başkanı Üzeyir Akunduk'u ziyaret ederek hususi teşebbüse geniş mikyasta yardım yapmak istediklerini resmen bildirmiştir.³⁶³

ABD yönetiminin Türkiye'de izlenen ekonomik politikalardan memnun olmaması sonucu, 1954'ten başlayarak hükümet Amerikan yardımı almada ciddi zorluklarla karşılaşmaya başlamıştı. Bunun da ötesinde Amerikalılar, DP yönetiminin o güne kadar sağladıkları yardımı kullanma yöntemlerini de beğenmiyorlardı.³⁶⁴

ABD-Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerdeki kötüleşme yüzünden DP hükümeti, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini yavaş yavaş geliştirmeye başlamıştı. İki devletin ticari ilişkilerindeki ilk önemli gelişme Suriye krizinin patlak vermesinden hemen önce, 1957 sonbaharında gerçekleşti. Temmuz 1957'de bir Türk ticari delegasyonu Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti ve Moskova'da Türkiye'ye teknik yardım ve bir cam fabrikasının inşası için 10 milyon dolarlık kredi vermeyi içeren bir ticaret antlaşmasını Sovyetlerle imzaladı. Bu gelişmeden sonra ABD yönetimi, daha fazla Amerikan yardımı talep edebilmek için, iki büyük gücü birbirine karşı oynama girişiminin başlıca sorumlusu olarak dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu'yu suçladı. Amerikalılar Menderes hükümetinin, Sovyetlerle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışırken Türkiye'nin Batıyla ittifakını zorlayacak kadar ileri gitmek gibi bir niyet taşııyordu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmasının başlıca sebebi ABD'yi endişelendirmek ve daha fazla Amerikan yardımı temin edebilmektir. Ancak Amerikalılar bu blöfü görünce, Menderes hükümetinin

³⁶¹ "Poslanie Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR N.A. Bulganina Premer-Ministru Turetskoy Respubliki Adnanu Menderesu", Pravda, 12 Haziran 1956.

³⁶² Milliyet, 4 Nisan 1956, s.3

³⁶³ Milliyet, 5 Nisan 1956

³⁶⁴ Sever, a.g.e., s.194

Amerikalıları Türk ekonomisine daha fazla para pompalamaya ikna etme girişimi başarısızlığa uğrayacaktı. Batı, Türkiye'nin kendisi ile olan ittifakından vazgeçmeyeceğinden çok emindi ve bu yüzden de Türkiye'nin dostluğunu çantada keklik görüyordu.³⁶⁵

Türkiye'den kendi topraklarına casusluk amaçlı balonlar uçurulması olayına SSCB'nin verdiği tepkinin çokta sert olmadığından bahsetmiştik. Pravda gazetesinde 4 Şubat 1956 tarihli bir yazıda: Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki münasebetlerin düzelmesine düşman üçüncü bir kuvvetin engel olduğu ve diğer bir engelin de Türkiye'nin Amerikan yardımını kaybetmek endişesi ve Amerika Birleşik Devletlerine ekonomik ve siyasal bağılılığıdır.³⁶⁶ Pravda, ayrıca bu engellerin aşılabilir olmadığını da belirtmiştir.

Pravda ve İzvestiya gazeteleri 16 Mart 1956 tarihli sayılarında eski Türk-Rus dostluğundan bahsetmişler ve Orta Doğu barışı için sağlayacağı faydalar üzerinde durmuşlardır. Moskova radyosu 20 Mart 1956'da Sovyet Ticaret Bakanı'nın iki memleket arasındaki ticari münasebetlerin artırılmasını isteyen bir demeci yayınlanmıştır. Nisan başında da yabancı basında Sovyetler Birliği'nin Türk Ticaret Odası Başkanına hitaben Türk Özel Sektörüne önemli bir yardım teklifinde bulunduğu yayınlanmıştır. Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçiliği Ticaret ateşesi de İzmirli sanayicileri Rusya'ya davet etmiştir.³⁶⁷

1950'de 1.200.000 ruble olan ticaret hacmi, 15 kez artarak 1958'de 18.300.000 rubleye yükseldi. Ama, basın yine "Türkiye'nin Sovyet blokuyla cari ticari muameleleri aşan münasebetlere girişmesinin doğru görmediğinin" altını çizdi.³⁶⁸

1960 yılının Mart ayında Türkiye, Rusya ve Polonya ile ticari anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre, 1960 yılı içinde Rusya ile 21, Polonya ile de 22 milyon dolarlık mal mübadele edilecek, her iki ülkeye yün, pamuk, deri, meyve ve üzüm satılacak, makine, maden, kimyevi maddeler, kâğıt hamuru ve cam alınacaktı.³⁶⁹

³⁶⁵ Sever, *a.g.e.*, s.195-196

³⁶⁶ Pravda, 4 Şubat 1956

³⁶⁷ Bilge, *a.g.e.*, s.435-436

³⁶⁸ Tellal, *a.g.e.*, s.518

³⁶⁹ Milliyet, 15 Mart 1960, s.3

4.2. Demokrat Parti ile ABD Arasındaki Ekonomik Problemler ve 1960 Darbesine Yansıması

SSCB ile Türkiye'nin 1953 sonrası ekonomik ilişkilerde ilerleme kaydetmesinin bir nedeninin de Amerika ile Türkiye arasındaki iktisadi problemlerin ortaya çıkması olduğunu önceden belirtmiştik. ABD Türkiye'ye karşı gerek Truman Doktrini gerekse Marshall yardımları ve diğer kredilerin kullanım şeklini kendi belirleyeceği kriterlerin uygulanması şartıyla vermişti.

Önerilerin en ilginç yanı, Türkiye'nin kalkınma önceliğini, tarım sektörüne vermesi, buna karşılık ağır makine ve metal işleme sanayii, ağır kimya sanayii, selüloz ve kağıt sanayii gibi alanlarda yatırım yapmaması noktasındadır. Hatta çok amaçlı büyük barajların dahi yapılmaması gerektiği söylenmiştir.³⁷⁰ Ancak 1954 yılına gelindiğinde ekonomik yardım konusunda ABD, eskisi kadar eli bol davranmamakta,³⁷¹ Türkiye'ye zorluklar çıkarmaktadır, ikili ilişkilerdeki tatsızlıklar o yıldan sonra başlamıştır.

1954 seçimlerinden zaferle çıkan Menderes, beraberinde bir heyetle 31 Mayıs-6 Haziran 1954 tarihlerinde ABD'ye bir seyahat gerçekleştirmiştir.³⁷² Burada Menderes'in en büyük korkusu, ABD'nin devalüasyon meselesini açarak Türkiye'den bunu isteyeceğidir. O tarihte ABD'nin net bir devalüasyon talebi olmamıştır; ama Menderes'in ek 300 milyon dolarlık yardım talebi de reddedilmiştir.³⁷³ Seyahat sonucu tam bir hezimet olmuştur. Türkiye 300 milyon dolar yerine sadece 30 milyon dolar koparabilmiştir. Ayrıca bu kez, ABD, devalüasyon yapılması, kalkınma hızının düşürülmesi ve yatırımların durdurulması için diretmiştir.³⁷⁴

Bunun yanında;1954 yılından itibaren dış ticarete gerileme baş göstermiştir. "Devlet işletmelerinin özel sektöre devri" sloganıyla iktidara gelen DP, bu dönemde kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kalmıştır. Düzensiz kentleşme ve

³⁷⁰ Çetin Yetkin-Uğur Özen, "Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Amerika", *Milliyet*, 11 Ocak 1991, s.11

³⁷¹ *Milliyet*, 15 Şubat 1989

³⁷² Soysal, *a.g.e.*, s.206

³⁷³ Nur Batur, "İngiliz Gizli Belgerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru", *Milliyet*, 15 Şubat 1989, s.11.

³⁷⁴ Batur, *a.g.m.*, 16 Şubat 1989, s.11

gecekonduşmanın DP iktidarıyla karakteristikleştiği bu yıllarda liberal bir dış ticaret rejimi uygulamak amacıyla hareket eden hükümetin, dönem sonunda dış dengeyi sağlayamayarak dış ticaret kontrollerine gittiği görölmektedir. Buna yol açan temel etken serbest ticaret rejiminin sürekli ve giderek büyüyen dış açıklara yol açması ile dış yardım ve kredileri sağlamakta karşılaşılan güçlüklerdir.³⁷⁵

4.3. Sağlık Bakanı'nın Rusya Ziyareti ve Menderes-Kruşçev Görüşmesinin Planlanması

1939 yılında Sovyetler Birliğinin bilinen istekleri yapmasından 1959 yılı sonuna gelinceye kadar, hiçbir Türk ve Rus devlet adamının birbirinin ülkesine ziyarette bulunmadığı bilinmektedir. Aralık 1959 bu kesintiyi sona erdiren bir tarihtir.³⁷⁶ Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr.Lütfi Kırdar'ın bir heyetle Sovyet Tıp Kuruluşlarını görmek için bu devlete gitmesi sadece bir başlangıç değil, aynı zamanda içinde barındırdığı mesaj açısından da önemlidir. Söz konusu ziyaretin ABD Başkanı Eisenhower'in Türkiye'ye gelişinden üç gün sonra yapılmış olması alternatiflerin değerlendirileceği konusunda ABD'ye verilen bir mesajdır. Türkiye, güvenliği için Batı'yı ve Batı'nın somut tezahürü NATO'yu seçmiş olmasına rağmen, genel olarak dış politika sorunlarını ve ekonomik problemlerini bu organizasyon içinde çözemeyeceğini zamanla anlamış ve çok yönlü politikaya yönelmek istemiştir. SSCB'ye yapılan bu ziyaret de, bu amaç çerçevesinde atılan bir adımdır. Bir sonraki adımın geleceği Başbakan Menderes'in 1960 Temmuz ayında Sovyetler Birliğine gideceğinin açıklanmasıyla belli olmuştur.³⁷⁷

³⁷⁵ **Korkut Boratav**, Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 86-88

³⁷⁶ **Aktaş**, *a.g.e.*, s.91

³⁷⁷ **R. Salim Burçak**, *On Yılın Anıları, (1950-1960)*, Ankara, 1998, s.206

Daha önce de zikredildiği gibi, Sovyetler Birliği'nin 1959-1960 yıllarında bir bütün olarak Batı'ya karşı taktik değiştirmesi, Türkiye'nin bu ılımlı ortama uyup SSCB ile ilişkilerine çeki düzen vermesi için harekete geçmesini sağladı.³⁷⁸

Türkiye'nin bu kararı, SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsünde hazırlanan bir çalışmada şöyle değerlendirilmiştir: “...Batı yanlısı burjuva katmanlarının baskısı ve Amerikan tekellerinin ısrarla Doğu-Batı arasında aşılması olanaksız bir set çekme girişimleri yüzünden Türkiye, kendisi için zararlı olan Batı'ya, öncelikle ABD'ye tek yönlü yönelim doğrultusundan ayrılamadı. Ancak, 50'li yılların sonundan itibaren Sosyalist ülkelerle ekonomik ilişkilere ilgi göstermeye başladı. Dünya sahnesinde SSCB'nin prestijinin ve ekonomik büyüklüğünün sürekli artışı, Sovyet “Barış İçinde Birlikte Yaşama” ve “Dostluk” politikasının etkisi, Türk yönetici çevrelerini tek yönlü yönetimden vazgeçirerek uluslararası işbölümünün üstünlüklerinden yararlanmak ve manevra özgürlüğünü sağlama isteği gibi unsurlar Sosyalist ülkelerle ilişkilere eğilimin artmasına yardım etti.”³⁷⁹

Sovyetler Birliği sadece Türkiye'ye karşı değil Batı ülkelerine karşı da ilişkileri geliştirme yolunu seçmiştir. Moskova Radyosu, İngiliz Başbakanının ilk defa Sovyet liderlerinin Londra'yı ziyaretleri ile ilgili yaptığı konuşmasını yorumlarken, “Uluslararası havanın düzelmesi için liderler arasında temaslar devam etmeli ve karşılıklı ziyaretler artırılmalıdır.” demiştir. Kanada Başbakanı da Sovyet liderlerinin Kanada'yı ziyaretini memnuniyetle kabul edeceğini söylemiş fakat ilk davetin Birleşik Amerika tarafından yapılması gerektiğini bildirmiştir. Fransız mebuslarından oluşan bir heyette Eylül 1955 ' de Moskova'yı ziyaret edecektir.³⁸⁰ İşte bu ve benzeri ziyaretler Soğuk Savaş sürerken Stalin'in ölümü sonrası yumuşayan Sovyet diplomasisinin Batılı ülkelerle ilişkilerine örnek olarak gösterilebilir.

1959'a gelindiğinde artık Türkiye'deki yöneticilerden de olumlu iletiler verilmeye başlandı. 28 Şubat 1959'da yaptığı konuşmada Zorlu, dolaylı biçimde de olsa, iki blok arasından yaşanan “yumuşama”³⁸¹ nın, blok politikası izleyen Türkiye ile

³⁷⁸ Aktaş, a.g.e., s.92

³⁷⁹ SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü (Haz.), *Türkiye Cumhuriyeti (1917-1974)*, Çev. Gültekin Emre, Ankara, 1979, s.193-194

³⁸⁰ Akşam, 29 Temmuz 1955, s.4

³⁸¹ Global anlamda bakıldığında 1959 yılında iki blok arasında, hala önemli sorunlar olmakla beraber karşılıklı ziyaretler neticesinde belli oranda bir yumuşama havası yakalandı. Mesela Eylül 1959'da Kruşçev ABD'yi ziyaret etti ve aynı süreçte birçok Batılı ülke SSCB ile ekonomik alanda işbirliğine girdi. Diğer yandan bu sıralarda ABD'nin yanı sıra NATO üyesi ülkelerin Moskova ile ekonomik ilişkilerini geliştirirken Türkiye'nin Sovyetler'e

SSCB arasında ikili ilişkilerin geliştirilmesine artık engel olmadığını kabul etmişti. Zorlu'nun bu demecini, 1 Kasım'da TBMM'nin açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Bayar'ın yumuşamayı desteklemesi izledi. Basında da ilişkilerin iyileştirilmesi gereğini vurgulayan yazılar yer almaya başladı.³⁸²

İkinci aşama olarak Sovyetler Birliği nezdinde görüşmelere geçilmiştir.³⁸³ Dışişleri Bakanı Zorlu'nun, Sovyet Sefiri Rijov ile yaptığı temaslar hakkında malumatlar edinen Kunalalp, Rijov'un üzerinde durduğu noktaları şöyle belirtmiştir:

1. Sovyetler Türkiye'nin NATO devletleri ile olan bağlantılarını bilmekte ve bunları kabul etmektedirler. Bu husus Türkiye ile Sovyetler arasında dostluk teessüsüne mani olamaz.

2. Ekonomik meselelerde Sovyetler, Türkiye'ye yardım etmeye amadedir. Politik şartlar mevzu bahis değildir.

3. İki memleket arasında kültürel münasebetlerin geliştirilmesi gereklidir.³⁸⁴

Türkiye'nin de Sovyet Sefirine Umumi meselelerin NATO ve CENTO'ya üye olunması sebebiyle bu ittifaklar nazarında mütalaa edilmesi, ancak bu organizasyonların ekonomik ve kültürel ilişkilere engel oluşturmayacağı hatırlatılmıştır.

Nihayet gerçekleştirilmek istenen karşılıklı ziyaretler konusunda iki ülkenin mutabakatını içeren açıklama 12 Nisan 1960'da yapılmıştır.³⁸⁵

Gazetelerde Menderes'in 15 Temmuz'da gerçekleştirmesi beklenen ziyaretini ileri bir tarihte Kruşçev'in iade edeceği de bildirildi. Gezi Türk dış politikasında ve ikili ilişkilerde dönüm noktası olabilecek önemdeydi. Türkiye, ulusal güvenlik, siyasi bağlaşımlar ve silahsızlanma gibi konularda NATO ve CENTO çerçevesinde politika izlemeyi sürdüreceğini, füzeler konusunun tartışılmayacağını ve CENTO üyesi devletleri ilgilendirecek hiçbir görüşmeye girilmeyeceğini SSCB tarafına kabul ettirdi. Fakat 27 Mayıs hareketi, ziyaretin gerçekleşmesini engelleyecektir.³⁸⁶

Akşam gazetesi de bu ziyaret haberine geniş yer ayırmıştır. Hatta Pravda gazetesi "Ziyaret Barışa Hizmet Edecektir" başlığı ile yayınladığı haberde Akşam

karşı NATO'nun "en ağır seyreden gemisi olmasının anlaşılabilir olduğu" eleştirileri yapıyordu. (Semih Günver, *Fatıf Rüştü Zorlu'nun öyküsü*, Ankara, Bilgi yay., 1985, s.60

³⁸² Tellal, *a.g.e.*, s.520

³⁸³ Aktaş, *a.g.e.*, s.93

³⁸⁴ Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat*, İstanbul, 1980, s.140

³⁸⁵ *a.g.e.*, s.141

³⁸⁶ Tellal, *a.g.e.*, s.520

gazetesinden örnekler vermiştir.³⁸⁷ Ziyaret öncesi ABD U-2 casus uçağının Sovyetler Birliği tarafından düşürülmesi ve pilotun yaptığı açıklamalar, tepkilere neden olmuştur. Bununla beraber, Başbakan Menderes'in Moskova gezisini iptal ettiği yolunda bir açıklamanın yapılmamış olmasından, bu gezinin gerçekleştirileceği yolunda bir sonuç çıkarılabilir. İsmet İnönü ise o günlerde CHP'nin NATO'ya bağlılığını belirterek: “*Batı ile ittifakımızın ancak yurttan gerçek bir demokrasinin tesisiyle sağlanacağı*” söylüyordu.³⁸⁸

4.4. 27 Mayıs 1960 Darbesi

Demokrat Parti iktidarda olduğu on yıllık süre boyunca kendinden önceki yönetimlerden farklı dış politika uygulamaları yapmıştır. DP iktidarının ilk yılları halka vaat edilen hizmetlerin ve yeniliklerin yapılmasıyla geçmiştir. Ekonomide liberalleşme ve modernleştirme, tarım kesiminde makineleştirmeye gidilmiş, köylüye önemli yardımlar yapılmıştır. ABD'den sağlanan yardımlarla çiftçiye destek vererek, yeni yatırımlar, imar faaliyetleri, kara yolları inşaatlarıyla ekonomiye canlılık getirilmeye çalışılmıştır. Yatırımların yüzde elliye yakını devlet tarafından yapılmış ancak, Hem özel yatırımlar hem de yabancı yatırımcılar için özendirici tedbirler getirilmiştir. 1950 ile 1954 yılları arasında toplam yatırım oranı yüzde 256 kat artış göstermiştir. Bu yıllardaki, ekonomik ve toplumsal gelişmeler siyasal hayatı önemli ölçüde etkilemiştir. Karayolları ağı ile şehirlere bağlanan köylüler, hükümetin desteği ile ürünlerini şehirlere kolaylıkla götürebilmişlerdir. Tarımdaki makineleşmenin ve toprak kullanımındaki hızlanmanın sonucu olarak emek fazlalığı ortaya çıkmış köyden şehre nüfus akışını arttırmıştır. DP'nin ilk yıllarındaki ekonomik büyüme, DP'nin iktidarını kuvvetlendirmiş DP karşıtı kesimlerin eleştirileri yapmalarını zorlaştırmıştır.³⁸⁹

³⁸⁷ “*Vizit Poslujit Delu Mira*”, Pravda, 20 Nisan 1960.

³⁸⁸ *Milliyet*, 4 Mayıs 1960, s.8

³⁸⁹ *Demiriz, A.g.t.*, s.35

Menderes Hükümeti'nin muhalefetteyken vaat ettiği, demokratik sistem ve çok seslilik baskıcı bir rejime dönüşmüş, ekonomik refah enflasyon duvarına çarpmış, basın susturulmuş ve dış politika, iktidarı boyunca uydusu görevi gördüğü ABD'den alternatif yönlere kaymaya başlayınca Menderes yönetimi sonunu kendisi hazırlamıştı.

Nihayetinde, 27 Mayıs'ta Milli Birlik Komitesince Demokrat Parti'nin 10 yıllık süren iktidarına son verilmiştir. Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile birlikte o günkü hükümetin tüm üyeleri ile kimi olaylarda sorumlu oldukları varsayılan bazı kamu görevlileri de tutuklanmış ya da gözaltına alınmışlardı. DP'nin hukuken kapatılması ise 4 ay sonra, Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 29 Eylül 1960 günlü kararı ile gerçekleşmiştir.³⁹⁰

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 sabahı yapılan devrimin nedenlerine yazarlar değişik yorumlar getirmişlerdir. Kimisi bunun ekonomik sorunlar ve iç huzursuzluklara bağlarken, kimisi Amerikan menşeli bir darbe olarak yaklaşım göstermiştir. Haluk Ülman'ın görüşüne göre; *“Demokrat Parti iktidarının iç politika tutumunda, özellikle ekonomik huzursuzlukta aramak gerekir. Demokrat Parti'nin dış politika tutumunun bu devrimin yapılmasında önemli bir payı olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim, 27 Mayıs devrimin yapanlar, daha devrimin ilk günü Türkiye radyolarında yayınladıkları bildiride dış politikayla ilgili olarak söyle demişlerdir: “Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz BM anayasasına İnsan Hakları prensiplerine tamamiyle riayettir. Büyük Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıqız. NATO'ya ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız.”*³⁹¹ Doğan Avcıoğlu ise *“Menderes'in yüzlerce milyonlarca dolar Sovyet kredisi alacağından Amerikan basınında söz edildiğinin, ayrıca Gazeteciler Cemiyetinde yaptığı konuşmada “Çin ve Rusya, ABD'yi geçecek, zira ABD tüketimci, ötekiler yatırımcı. Yüzde otuz yatırım yapıyorlar.”* diye bahsettiği basında yer almaktadır. Böylece, 1960 darbesi, Amerika ve Türkiye'nin ekonomik amaçlı Sovyet teşebbüsü arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır.³⁹²

Süleyman Genç, Vatan gazetesindeki yazı dizisinde; *“DP'nin dış politikadaki tutarsızlığı ve demokrasi dışı tutumu ne düzeyde olmuş olursa olsun, asıl önemli etkinin, Amerikan iş çevrelerinin gizli istihbarat örgütlerine göre: Menderes yönetiminin döviz*

³⁹⁰ Turan, a.g.e., s.223

³⁹¹ Ülman, a.g.e., s.347

³⁹² Avcıoğlu, a.g.e. ,s.1630-1631

rezervlerinin sıfıra indiği bir dönemde, dış borçları için ilan etmeyi düşündüğü moratorium ile Sovyetlerle kurmayı düşündüğü ekonomik bağların geliştirilmesi ve de Temmuz ayı içinde bu ilişkiyi perçinlemek için Moskova'ya yapacağı gezi olduğu bilinmektedir.³⁹³ diye yazmıştır. Bir başka eserde ise 27 Mayıs'ın anlamının “artık ABD'nin istemediği Menderes'ten kurtulma operasyonu” olarak görüldüğü yazılmıştır.³⁹⁴

Konuyla ilgili başka bir ilgi çekici yaklaşım şöyledir: “...27 Mayıs askeri müdahalesinin öncesinde Başbakan Adnan Menderes, sanayileşme için istediği kredileri ABD'den alamayınca bunu SSCB'den sağlamak yoluna gitmişti ve 27 Mayıs olduğu sırada bir bakanını görüşmeler yapmak üzere Rusya'ya göndermişti. Kendisi de aynı amaçla SSCB'ye gitmek üzereydi. Üstelik NATO'nun Türkiye'den istediği orduda personel reformunu Menderes yapacak güçte değildi. Ne var ki 27 Mayıs'la birlikte bu aşamada görüşmeler kesildi ve 27 Mayısçılar 7000'e yakın subayı emekliye sevk ederek orduda NATO'nun istediği reformu gerçekleştirdiler.”³⁹⁵ Hasan Esat Işık 27 Mayıs'taki ABD parmağını Nur Batur'a şöyle aktarmaktadır: “Menderes ve Fatih Bey'i deviren Amerikalılardır. 27 Mayıs'ı yapan olaylar ve kişiler mevcut değildir demiyorum. Ama böyle bir hareketin yapılmasını, Menderes ve Zorlu'nun işbaşından uzaklaştırılmasını Amerikalılar herkesten çok istiyorlardı.”³⁹⁶

Sovyetlere göre, çağdaş Türk araştırmacıları “27 Mayıs 1960'da ülkenin yönetiminde gerçekleştirilen değişikliğin, Türk-Sovyet ilişkilerinde herhangi bir değişikliğe neden olmadığını” kabul etmekteydiler.³⁹⁷

1950'lerin sonunda başlayan Sovyet-Türk ilişkilerinin normale dönme sürecinin, kesintiye uğratılması “suçunu” ise “Sovyet-Türk ilişkilerinin tek taraflı olarak gelişmesini durduran” Sovyetler Birliği'ne atmaya devam etmekteydiler.³⁹⁸

Pravda gazetesi, “Türkiye'deki Durum” başlıklı bir yazıda, Milli Birlik Komitesinin, ABD elçisi ile görüşükten sonra darbenin Türkiye'nin müttefiklerine yönelik olmadığı konusunda kendisini ikna ettiği şeklindeki bir açıklamayı yayınlamıştır. Sovyet basınında dikkat çeken bir husus da, Milli Birlik Komitesi

³⁹³ Süleyman Genç, “CIA, MİT, Kontr-Gerilla, Bıçağın Sırtındaki Türkiye”, *Vatan*, 28 Kasım 1977

³⁹⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, İstanbul, 1970, s.268

³⁹⁵ Çetin Yetkin-Uğur Özen, “Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Amerika”, *Milliyet*, 11 Ocak 1991, s.11

³⁹⁶ Batur, *a.g.m.*, s.11

³⁹⁷ Gönlübol, *a.g.e.*, s.515

³⁹⁸ *A.g.e.*, s.437

Başkanı Cemal Gürsel'e Sovyetler Birliği'ni ziyaret edip etmeyeceği şeklindeki soruya, zamanı olmadığı için bu ziyareti gerçekleştiremeyeceği şeklindeki cevabıdır. Yine Pravda gazetesi darbeden birkaç gün sonra Sovyet basınının, İsmet İnönü'nün "ülkedeki despot yönetimi sona erdirdiği ve ülkede yeniden demokrasiyi sağladığı için" teşekkür etmesine geniş yer ayırmıştır.³⁹⁹

Tüm bu yorumlardan yola çıkarak, sonuçta on yıl boyunca abartılmış bir Sovyet ve Komünizm düşmanlığı yaratarak dış politikada Amerikalılar' dan daha fazla Amerikancı olan, iç politikada ise baskıcı tutum sergileyerek, muhalefet ile basını sindirmeye yönelik bir politika izleyen Demokrat Parti'nin idarecileri ve destekçileri sonlarını da yine Amerika'nın hazırladığını düşünmektedir.

Milli Birlik Komitesi'nin oluşturduğu yeni yönetim 30 Mayıs'ta Birleşik Amerika ve İngiltere, 31 Mayıs'ta da Sovyetler Birliği tarafından tanınmış ve 3 Haziran'a kadar bu yönetimi tanıyan devletler sayısı 31'e yükselmiştir.⁴⁰⁰

27 Mayıs hükümetinin dış politika vurgusunda en önemli sorun barışın sağlanması olarak belirtilmiş, bloklaşma ve Soğuk Savaş üzerine herhangi bir vurgu yapılmamış, sosyalist blok Sovyetler Birliği barışı bozan taraf olarak gösterilmemiştir. Soğuk Savaş döneminde bir bloğa kesin taraf olduğunu belirtilmesi yerine Türk milletinin çıkarları ön planda tutulmuş buna göre hareket edilmiştir. DP hükümeti dış politika uygulamalarının da bu yönde olduğu, 27 Mayıs hükümetinin dış politika uygulamalarında herhangi bir farklılık getirmediği açıkça belli olmuştur.⁴⁰¹

SSCB'nin 27 Mayıs yönetimi ile iyi ilişkiler içinde olma girişimlerini yüksek düzeyde sürdürmüş, bu doğrultuda Kruşçev 28 Haziran 1960 günü Cemal Gürsel'e bir mektup yazmıştır. Bu mektupta Türkiye'de yaşanan sıkıntıları ittifaklarıyla olan ilişkileriyle bağdaştırmış, Türkiye'nin bağımsız bir dış politika izlemesini dilediklerini, Türkiye'nin Amerika ve diğer Batı devletleriyle olan ilişkilerinin kötüye gitmesini istemediklerini, böyle bir durumun SSCB için aykırı olduğunu, SSCB'nin de Amerika ve Batı devletleri ile iyi ilişkiler içinde olmak istediğini vurgulamıştır.⁴⁰²

8 Temmuz 1960'da Cemal Gürsel Sovyet liderinin gönderdiği bu mesaja karşılık vererek, Kruşçev'in samimi dileklerine aynı şekilde katıldığını, NATO ve CENTO'nun

³⁹⁹ *Pravda*, 30 Mayıs 1960, s.2

⁴⁰⁰ *Ülman, a.g.e.*, s.347

⁴⁰¹ *Demiriz, a.g.t.*, s.59

⁴⁰² *Oran, a.g.e.*, s.773-774

BM Antlaşması'na uygun birer birlik olduklarını, Türkiye'nin bu birliklere olan üyeliğinin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde herhangi bir engel oluşturmayacağını belirtmiştir. Ekonomik açıdan da Türkiye tarafsız politika izlerse daha az askeri harcama yapacağı düşüncesinin yanlış olduğunu, Hindistan, İsveç, İsviçre gibi ülkelerin tarafsız politika izlemelerine rağmen ağır ve yüklü askeri harcamalar yaptıklarını belirtmiştir.⁴⁰³

Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki mesajlaşmalar bir müddet daha devam etmiş, 1962 yılı başında Küba yaşanan füze krizi ile tekrar olumsuz yöne sapmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin iyi bir noktaya getirilemeyeceği bu olay ile kesinlik kazanmıştır. Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota göndermiş, Türk topraklarında NATO ve ABD füze üslerinin kurulmasının kendisi için tehdit unsuru oluşturduğunu belirtmiştir. Türkiye de gönderdiği yanıtta egemen ve bağımsız bir ülke olan Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için her türlü önlemi alabileceğini belirtmiştir. Bu durum 27 Mayıs yönetiminin SSCB ile daha ilişkiler içinde olmadığını, Menderes hükümetinin SSCB ile olan ilişkilerini devam ettirdiğini, bir fark yaratmadığını göstermiştir.⁴⁰⁴

⁴⁰³ **Fırat, Melek.** *1960-71 Yılları Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997, s.47

⁴⁰⁴ *A.g.e.*, s.46-47

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki yoğun benzerlik ve farklılıklar, iki devletin dış politikalarına da yansımıştır. Her ikisi de dış politika konusunda varlıklarını iki esas ilke üzerine oturtmuştur. Denge politikası güderek, bundan yararlanma yoluna gitme ve işgal edilme tehdidi yoksa başka devletler arasındaki savaflara girmemek.

Ancak, yoğun benzerlikler kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında farklılıklar vardı hatta olmalıydı. Çünkü 1. Dünya Savaşı sonrası yıkılmış bir Anadolu ve kendisini Misak-ı Milli sınırlarıyla dünyanın emperyal güçlerine kabul ettirmek zorunda olan bir devlet vardı. Mustafa Kemal Atatürk'ün hedefi, ülkesini “muasır medeniyetler seviyesine” çıkarmak, Türkiye'yi dış siyasette dünyanın saygı gören ülkelerinden biri haline getirmektir. Nitekim dış politika'da bunu sağlam adımlarla ve bağımsızlığına gölge düşürmeyecek dış ilişkilerle sağlama yoluna gitti.

Aynı zamanda savaştan Bolşevik İhtilali sebebiyle ayrılan Sovyet Rusya'sı da henüz kurulma aşamasında olan ideolojisini içte pekiştirdikten sonra tüm dünya halklarına yayma çabası içindeydi. Savaştan ve yıkımlardan emperyalist, sömürgeci devletleri sorumlu tutan bu iki yeni devletin 15 yıla yakın sürecek sıkı işbirliği yine bir savaşın başlangıcıyla son bulacaktır. Kurtuluş Savaşı sırasında alınan Sovyet yardımları iki ülke arasındaki ilişkileri tarihteki en üst düzeye çıkarmış, 1925'te imzalanan Saldırmazlık Paktı'yla ilişkiler zirve yapmıştır. Her ne kadar Komünist tutuklamaları ve Türkiye'nin bazı ikili anlaşmalarda Sovyetleri bilgilendirmemesi ilişkilerde soğukluk yaratsa da ortak girilen organizasyonlar ve ekonomik işbirliği İkinci Dünya Savaşının başlangıcına kadar devam etmiştir.

Nitekim 1939 yılından itibaren bloklaşan Dünya'da Türkiye; Rusya, İngiltere ve özellikle Almanya'nın büyük baskılarına rağmen tarafsız kalmayı başarmış ve savaşın sonuna kadar bu politikasını sürdürmüştür.

Savaşın başlangıcında Almanya ile sınırlarını Türkiye lehine genişletme hususunda anlaşmaya varan SSCB, Türk hükümeti'nden Boğazlar için hak iddia edince

ilişkiler bir anda kopmuştur. Bu kopukluk Türkiye'nin savaş dışı kalması ve ikili oynayarak müttefiklerin taleplerini geri çevirmesiyle dünya kamuoyunda bir Türkiye karşıtı propoganda'ya dönüşmüştür. Almanlarla yapılan krom satışı anlaşmaları ve Almanya'nın teslim olduğu ana yakın bir zamana kadar Türkiye'nin savaşı dışarıdan izlemeyi tercih etmesi Batı'da da tepki çekmiştir. Nitekim; Müttefikler Stalin'in San Fransisco ve Yalta Konferansları'nda Türkiye'den, Boğazlar'da üs ve Doğu Anadolu'dan toprak taleplerine karşı sessiz kalmışlardır. Türkiye'de bu durum karşısında büyük bir umutsuzluğa kapılmış, zaten İkinci dünya savaşı boyunca hazırda tutulan büyük bir Ordu'nun masrafları yetmezmiş gibi savaştan galip ayrılrsa da, ekonomik yıkım içine giren İngiltere'nin yardım musluklarını kesmesiyle ülke büyük bir ekonomik bunalım içine girmişti. Üstelik, Sovyetler Birliği 1945'te on yıllık süresi sona eren Saldırmazlık Anlaşması'nın tekrar edilmeyeceğini beyan etmiş ve Türkiye'nin aynı şartlarda yeni bir anlaşma yapılması teklifini reddetmişti.

Savaşın galibinin demokrasiyi bağlı devletler olması, savaş sonrası düzende ABD ve İngiltere'nin yanında yer almak isteyen ülkelerin rejimlerini gözden geçirmelerine sebep oldu. İnönü Hükümeti Türkiye'yi savaş dışı tutarak büyük bir başarı sağlasa da savaş sonrası ekonomik şartlar ve Sovyet korkusu ülkeyi bir çıkmazın içine sokmuştu. Bu çıkmazın farkında olan İnönü, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na muhalefet eden dörtlü takrir'in parti kurma isteğini olumlu karşılamış ve Türkiye'nin 1950-60 dönemine damgasını vuracak Demokrat Parti kurulmuştur. İnönü bir ölçüde ülkenin çok partili hayata geçmesine mecburdu. Çünkü savaş sonrası kuzeyde beliren Sovyet tehdidi ve iç huzursuzluk Türkiye'yi dost ittifaklar arayışına itmmişti.

Savaş sonrası Truman ise, geleneksel Amerikan dış siyaseti'ni terkederek, Amerika'nın dünya politikalarında daha çok söz sahibi olacağı bir siyaset izlemeye karar verdi. Churchill'in Baltık Denizi'nden başlayarak Adriyatik Denizi'ne uzanan bölgeyi "demir perde" yle ayırması ve insanları çizginin bir yanındakiler ve öteki yanındakiler olarak ikiye bölmesiyle soğuk savaşın başladığını bir nevi ilan ediyordu. Soğuk savaşın başlama sebebini; ekonomileri bozulmuş Batılı devletlerin, "Komünizm fobisi" yle perdenin batı yanındaki devletlere silah satarak durumlarını düzeltmeye çalışmaları gibi basit bir yorumda bulunabiliriz. İngiltere ve Fransa'nın savaş'tan ağır hasarlı çıkmaları Orta ve Yakın Doğu'da bir güç boşluğu doğurmuştu. Bölgedeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen ve yarattığı Sovyet tehdidinin güneye inmesini

engellemek isteyen İngiltere, ABD'nin Yunanistan ve Türkiye gibi komünizme direnen ülkelere yardımlarda bulunmasını önerdi. Başkan Truman'da söz konusu politika değişikliğinin de verdiği özgüvenle Kongreden onay alarak önce Truman Doktrini sonra da tüm Avrupayı kapsayacak şekilde Marshall yardımlarını uygulayarak bozulan ekonomileri düzeltme yoluna gitti.

Türkiye'ye yapılan yardımları irdeleyecek olursak bu yardımlar ilk aşamada ülke ekonomisine nefes aldirmiş gibi görünse de uzun vadede büyük zararları dokunmuştur. Çünkü Amerika yaptığı yardımların kendi uygun gördüğü şekilde kullanılmasını şart koşmuştu. Örneğin; ülkenin demir-çelik ve ağır sanayi'den vazgeçerek, tarıma ağırlık vermesini istiyordu. Bu da Türkiye'yi Batı'nın bir tahıl ambarı haline getirmek istemesi gibi yorumlanabilir. Demiryolları yapımı yerine karayolu yapımına, üreten toplum yerine tüketen toplum haline gelmesine, sattığı silahların bakımının dahi verdiği büyük masraflara yol açmasıyla yardımların astarının yüzünden pahalı olmasına sebep oldu. Türkiye'yi savaş sonrası yaşadığı yalnızlıkta Sovyetlerin itişisi ve ABD'nin çekişisi, bir taraftan uluslararası sistemin iki kutuplu yapısının zorlamaları ve içerideki sınıfsal gelişmelerin sürüklemesi Türkiye'nin, o güne kadar izlediği özerk politikaları terk etmesi sonucunu doğurmuştur. Türkiye ise bu iktisadi yardımlara boyutunu aşan bir anlam yükleyerek bunu Batı dünyasının içine girme yolunda önemli bir adım olarak gördü, dış politikasını Amerikaya endeksledi. Doğal olarak bu bağlantı, ülkede amansız bir komünizm düşmanlığına yol açtı.

Avrupa'nın büyük sömürgeci güçleri yerlerini baş aktörler olarak ABD ve SSCB'ye devretti. Ve savaştan galip çıkan kaynakları sınırsız bu iki büyük gücün çevresinde toplanan ülkelerle dünya, 1990'ların başına kadar sürecek olan siyasi, ekonomik ve askeri bir kutuplaşmanın içine girdi.

Askeri anlamda bu kutuplaşma'nın tarafları; Bir yanda Rus milli gücüyle evrensel olma iddiasındaki bir ideolojinin-Marksizm/Leninizm-birleşiminden oluşan bir odak "Varşova Paktı" diğer yanda Amerika'nın başını çektiği ve kendisini "Hür Dünya" olarak adlandıran blok'un oluşturduğu NATO'dur. Türk devlet adamları NATO'ya üye olmayı, Cumhuriyetin ilanından beri izlenen Batıya dönük dış politikanın bir gereği ve Sovyet tehdidi karşısında sığınacak bir liman olarak görüyorlardı. Ve bu yüzden BM'in çağrısına ilk cevap veren ülkelerden biri olarak Kore'ye 4500 asker gönderildi. Türk askerinin Kore'de gösterdiği kahramanlığa ve Türkiye'nin beklentilerine rağmen NATO

ya alınmayan Türkiye, ABD'nin baskısıyla 1952'de organizasyona üye oldu. Türkiye'nin bu kadar çabası olmasa bile Batı Türkiye'yi NATO'ya alacaktı. Çünkü; Sovyet yayılcılığı ve komünizm propogandası karşısında “komünizm düşmanı” Türkiye'ye Batı'nın uç karakolu olma görevi biçilmişti. Nitekim Türkiye bu görevi, NATO'ya üye olduktan sonra gerek Orta Doğu gerekse Balkanlarda giriştiği ittifaklarla yerine getirmeye çalışmıştır.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra dış politika da ne kadar Sovyet karşıtı bir siyaset izliyorsa iç politika da kendisine karşı gördüğü her yapılanmayı ve politikayı “komünist tehdit” olarak görüyor ve cezalandırıyordu. Tüm bunlar Sovyetler Birliği yönetimini de oldukça rahatsız etmiştir. Gerek Rus basınında gerekse verilen notalarla bu tepki açıkça gösterilmiş, Türkiye ise her defasında 1945 anlaşmasının feshinin Sovyetler tarafından bozulduğunu ve Sovyetler'in Boğazlar ile toprak talepleri hatırlatılmıştır. Bazarov'un Türkiye ile ilgili ünlü raporunda; CHP'nin ülkeyi Amerikan emperyalizmine teslim ettiği, Demokrat Parti'nin ise bu politikayı hırsıyla devam ettirdiği belirtilmekte, İktidar'da yaşanan değişikliğin Amerika'nın isteğiyle gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Yani 1953 senesine kadar olan özet Türkiye'nin büyük bir Sovyet korkusuyla Batı güdümüne girdiği, Sovyetler'in ise Türkiye'nin durumu abarttığını düşünmesi olarak yorumlanabilir.

Sonuçta savaşın bitiminden Türkiye'nin NATO'ya üye olduğu döneme kadar ki Sovyet tutumu Türkiye'yi Batı'ya yönelmesine sebep olmuştur. Alman ve İtalyan tehlikesi sona erdikten sonra şayet Sovyetler Birliği yayılcı ve tehditkar bir politika izlemese Türkiye'nin de ne ekonomisi bu kadar darboğaza girer ne de bunun sonucu olarak çözümü Batı yardımlarında arardı. Bunu birçok Rus yönetici de Stalin'in hatası olarak kabul etmektedir. Stalin'in kuyuya bir taş attığı; Türkiye'nin bu taşı olduğundan büyük algıladığı; Stalin sonrası Rus yöneticilerinin taşı bir türlü çıkaramadığı ve ABD'nin çıkmaması için çaba sarfettiği söylenebilir.

SSCB yönetimi Stalin'in 1953'de ölmesinden sonra ciddi bir politika değişikliğine gitmiştir. Silahsızlanma teklifleri ve barış içinde yaşama çağrıları dünya halklarının kafasını karıştırırken ABD fazla mesai yapmak zorunda kalmıştır. Tüm çabalarına rağmen SSCB geçmişinden taşıdığı tehdit kimliğini değiştirdiği konusunda, dağılana kadar kimseyi ikna edememiştir. Bu da ABD'nin ne kadar güçlü propoganda

yaptığının göstergesidir. Kruşçev ve Bulganin yönetimi, Stalin'in hatalarından ders çıkararak Türkiye ile olan ilişkilerde daha yumuşak bir tavır izlemişlerdir. Yaptıkları beyanatlarda 1945 taleplerinden vazgeçtiklerini, geçmişte yapılan hataların iki ülke yönetimlerinin ortak hatalarından kaynaklandığını ve artık ilişkilerde yeni bir dönem başlaması gerektiğini bildirmişlerdir. Ancak Sovyetler'in her türlü çabalarına karşılık Türk hükümeti bunu bir Sovyet taktiği olarak algılamış ve eğer bir uzlaşma yoluna gidilecekse bunu Türkiye'nin bağlı bulunduğu organizasyonlar üzerinden yapılması vurgulanmıştır. Türkiye bu dönemde dış politika da bağımsız bir ülkedense NATO ve BM'ye bağlı bir kurummuş gibi davranmıştır. Ve izlediği dış politika gereği Sovyetlerin bu çabalarına olumlu bir karşılık vermemiştir.

1953 sonrası dönem Türk - Sovyet ilişkilerini daha çok Orta Doğu politikaları üzerinden geliştiği bir dönem olmuştur. Bilindiği gibi Orta Doğu yüzyılı aşkın bir süredir İngiliz ve Fransız nüfuz bölgesi durumundaydı. Gerek petrol kaynakları gerekse önemli ticaret yollarını üzerinde bulunduğu için Orta Doğu Batılılar için her dönem vazgeçilmez bir bölge olmuştur. Sovyetler Birliği ise Stalin döneminde Orta Doğu'yu İngiliz ve Fransız nüfuz bölgesi olarak kabul etmiştir. Ta ki Stalin'in ölümüne kadar. Yukarıda bahsettiğimiz Kruşçev SSCB'nin dış politikası'nın değişmesi gerektiğine inanıyordu. Artık Orta Doğu'da da müdahil ve söz sahibi olan bir Sovyet Rusya'yı öngörüyordu. Üstelik Mısır başta olmak üzere birçok Arap devleti İngiliz ve Fransızların sömürgeci politikalarından bıkmış ve milliyetçilik akımları bu devletlerin artık bu bölgelerde istenmediğini göstermişti. Bölge'nin komünizm şemsiyesi altına girmesinden çekinen Batılı güçler Orta Doğu'da oluşturulacak bir Kuzey Sedi projesiyle komünizmin bölgeye girmesini istememişlerdir. Türkiye de bu projelere liderlik yapabilecek bir ülke olarak göz kırpmıştır. Orta Doğu Komutanlığı Projesi, Bağdat Paktı ve devamında CENTO, Pakistan İşbirliği anlaşması gibi anlaşmalar Türkiye'nin büyük bir hevesle giriştiği organizasyonlar olmuş ama hepsi birer hüsrarla son bulmuştur. Türkiye, Irak devriminde ve Suriye Krizinde askeri müdahale yapabileceği sinyalleri vermesi üzerine SSCB çok net tepkiler vererek, bu müdahalelerin bölgesel bir savaşa değil dünya savaşına yol açabileceği konusunda Türkiye'ye sürekli uyarılarda bulunmuşlardır.

Menderes hükümeti'nin Orta Doğu'daki krizlere yönelik aşırı reaksiyonu, genellikle kendisinin Amerikalı'larla arasındaki ekonomik sorunların arttığı ve ülkede popülaritesinin iyiden iyiye kaybettiği dönemlere rastlıyordu. Hükümetin Orta Doğu

politikaları gitgide Türkiye ve ABD arasındaki ekonomik ilişkilerin genel seyrini yansıtır hale gelmişti. ABD'nin ekonomik desteğine hükümetin duyduğu ihtiyaç arttıkça, hükümet bölgede izlediği politikalarda daha da aktif ve müdahaleci bir çizgiye kayıyordu. Bu bağlamda Türkiye'nin, bölgedeki olası Sovyet tehdidine karşı gitgide daha aktif bir mücadeleye girişmek suretiyle bir müttefik olarak konumunu güçlendirip, müttefiklerinden ve özellikle ABD'den daha fazla destek sağlamayı amaçladığını ileri sürmek mümkün olabilir. Bir diğer neden olarak, İngiltere nasıl Soğuk Savaş'tan askeri harcamaları teşvik ederek nemalanmışsa Türk idareciler de bölgede sürekli bir komünizm fobisini canlı tutarak, ülkenin jeopolitik önemini korumasını istemiş olabilirler.

Demokrat Parti hükümetinin 50'ler boyunca izlediği Orta Doğu politikası incelendiğinde bu politikanın Türkiye'ye dış politika açısından belirgin bir kazanç sağlamadığı söylenebilir. Türkiye'nin bölgeye yöneldiği ilk yıllarda Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla hükümet, güney sınırının güvenliği açısından bazı kazançlar sağladığı hissine kapılmıştı, fakat bunun doğru olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Hükümetin propogandasını yapmak için büyük enerji ve zaman harcadığı Bağdat Paktı, Arap desteğini kazanmayı başaramadığı gibi Sovyetlerin bölgedeki popülaritesinin artmasını da engelleyemedi. Bunun da ötesinde, Türkiye'nin Arapları pakta katılmaya ikna etmek için takındığı ısrarcı tavır da Araplar arasında büyük bir tepki yaratarak Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerde uzun vadeli bir soğukluğa neden oldu. Bu hükümet politikasının Türk-Arap ilişkileri üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinde de bu yüzden birçok açıdan gerilemeler yaşandı. Süveyş Krizinden hemen sonra Bağdat Paktı'nı kurtarmak için hükümet Tel-Aviv'den Büyükelçisini geri çekecek kadar ileri gitti. Tüm bunlar gözönüne alındığında Türkiye'nin bölgedeki devletler nezdindeki konumunu kesinlikle iyileştirmediğini ileri sürmek mümkün görünmektedir.

Orta Doğu'nun krizli yılları kısmen sona erince Demokrat Parti'nin de artık içeride kamuoyunu fazla meşgul edecek bir dış politika konusu kalmamıştı. Amerikan yardımlarının giderek azalması, Amerikanın isteğiyle yapılan devalüasyon ve yatırımların durması ekonominin iflasa doğru gittiğinin bir göstergesiydi. Durumun farkında olan SSCB ekonomik işbirliği için hükümete tekliflerde bulunmuş ve yapılan ufak çaplı anlaşmalar 1959'da Sağlık Bakanının Moskova'ya gidişi ve Menderes ile Kruşçev'in karşılıklı ziyaret planlarıyla, ilişkilerin düzelmesine Türkiye'nin de meyilli

olduğunu göstermişti. ABD ile SSCB arasında Türkiye üzerinden yaşanan Balon Krizi, Üsler ve U-2 uçağının düşürülmesi olaylarında bile SSCB, Türkiye'ye aşırı tepki göstermekten kaçınmış ve direkt olarak ABD'yi hedef almıştır. Demokrat Parti de artık ABD politikaları izlemenin ülkesine zarar verdiğinin farkına varmıştır. Çünkü Türkiye'nin bir bakıma kraldan çok kralcı davranarak ABD'nin ekonomik şevkatini artıracığı düşüncesiyle yaptığı hesaplar, yine ABD menfaatleri doğrultusunda bozulmak zorunda kalmıştır. Türk – Sovyet ilişkilerine en fazla zararı ABD'nin verdiği söylenebilir. Türk makamları, ABD'nin SSCB üzerinde yaptığı casusluk hareketleri hakkında bilgilendirilmemiş, Türkiye içindeki ABD faaliyetlerinden hükümet SSCB kanallarıyla haberdar olmuştur.

Hükümetin sözümona en fazla cesaret gösterdiği konu, ABD'nin yarattığı ekonomik baskıyı SSCB'ye yaklaşarak belki de Batı'ya ikinci bir seçeneğinin olduğunun göstermek teşebbüsü oldu. Zaten bu da sonuçlanmadan 27 Mayıs 1960 darbesiyle son bulmuştur.

KAYNAKÇA

1-) GAZETELER

Akis

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

İzvestiya

Milliyet

Pravda

Son Posta

Ulus

Vatan

Yeni Edirne

Yeni Sabah

Zafer

2-) KİTAPLAR

AHMAD, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

AKŞİN, Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980), Ankara, İmaj yay., 2006.

AKTAŞ, Melih, 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde Amerikan Faktörü, İstanbul, Şema yay., 2006.

AKYOL, Taha, Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye, İstanbul, Ötüken yay., 1979.

ALBAYRAK, Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Anadolu Üniversitesi yay, *Tek Parti Dönemi Türkiyesi*, Ünite.5

AMBROSE, STEPHEN.E, Dünya'ya Açılım, 1938'den Günümüze ABD Dış Politikası, Çev. Ruhi can Tul, Ankara, 1992.

ARAS, Tevfik Rüştü, Atatürk'ün Dış Politikası, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

ARMAOĞLU, Fahir, 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara, Alkım Kitabevi, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 14.b., İstanbul, Alkım Kitabevi., 2004.

ARMAOĞLU, Fahir, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, (1948-1988), Ankara, Alkım Kitabevi, 1999

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam (1938–1950), Cilt II, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 2000.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Menderes'in Dramı?, Remzi Kitabevi, 1969.

AYDIN, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939–1945”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları,2003.

BAHARÇİÇEK, Abdulkadir, “Soğuk Savaşın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

BAĞCI, Hüseyin, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, der.Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 2004.

BAL, İdris, “Türkiye ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı’nın Getirdikleri”, *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

BORATAV, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.

BURÇAK, Salim R., On Yılın Anıları, (1950-1960), Ankara, 1998.

DİKERDEM, Mahmut, Orta Doğu’da Devrim Yılları, Bir Büyükelçinin Anıları, İstanbul, 1977.

ERHAN, Çağrı, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, Ankara: İmge Yayınları, 2001.

ERHAN, Çağrı, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

ERHAN, Çağrı, “Türk ABD İlişkilerinin Mantıksal Çerçevesi”, *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

ERKİN, Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968.

EROĞLU Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1981.

EROL, Mehmet Seyfettin, Batı İle İlişkiler (1950-1960), Haydar Çakmak(der.), Türk Dış Politikası (1918-2008).

FIRAT, Melek. 1960-71 Yılları Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997.

FIRAT, Melek, “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik – 2”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

GÖNLÜBOL Mehmet - ESMER, Ahmet Şükrü, İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, ed.Mehmet Gönlübol, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974.

GÖNLÜBOL, Mehmet – BİLGE, Suat, İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, ed.Mehmet Gönlübol, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974.

GÖNLÜBOL, Mehmet – ÜLMAN, Haluk, İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, ed.Mehmet Gönlübol, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974.

GÜLER, Şükrü S., Orta Doğu Petrolü'nün Uluslararası Politikadaki Yeri, Ankara, 1979.

GÜNVER, Semih, Fatif Rüştü Zorlu'nun öyküsü, Ankara, Bilgi yay., 1985.

GÜRKAN, Nilgün, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul, İletişim yay., 1998.

GÜRSEL, Haluk, Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri, İstanbul, 1968.

GÜRÜN, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

HASANLI, Cemil, Tarafsızlıktan Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri, çev.Dr.Ali Asker, Ankara, Bilgi yay., 2011.

KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.

KIRÇAK, Çağlar, *Türkiye’de Gericilik: 1950–1990*, Ankara: İmge Yayınları, 1993.

KIVILCIMLI, Hikmet, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, İstanbul, 1970.

KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, 1998.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

KÜRKCÜOĞLU, Ömer, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

KÜRKCÜOĞLU, ÖMER, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası(1945-1970)*, Ankara, 1972.

MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

MC GHEE, George, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, Bilgi yay., 1992.

ORAN, Baskın, “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik – 2”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

ÖKE, Mim Kemal – MÜTERCİMLER, Erol, *Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti’nin Dış Politikası*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 2000.

ÖNDER, Zehra, *2. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, Ankara, Bilgi yay., 2002.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 8.b., Ankara, İmge Kitapevi, 2000.

SANDER, Oral, *Türkiye’nin Dış Politikası*, Ankara, İmge yay., 2006.

SEVER, Ayşegül, Soğuk savaş kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958, İstanbul, Boyut yay., 1997.

SEZER, Ayten, “Atatürk Döneminde Türkiye”, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Temuçin Faik Ertan (ed.), Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999.

SOYSAL, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), C.1, TTK yay., Ankara, 1983.

SOYSAL, İsmail, Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi, (1945-1975), İstanbul, 1997.

TELLAL, Erel, “1945-1960:Batı Bloku Ekseninde Türkiye”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, 6.Baskı, İstanbul, İletişim yay., 2002.

TOPÇUOĞLU, İbrahim S., Savaş ve Dostluk Türk-Sovyet İlişkileri, İstanbul, Güray mat., 1979

TURAN, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi 4.-Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye(14 Mayıs 1950-27 Mayıs1960), Ankara, Bilgi yay., 1960.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4.b., İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.

YALÇIN, Semih, Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti, Ankara, Berihan yay., 2000.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Haz. E.Ş Erdinç, İstanbul, 1997.

ZÜRCHER, J.Eric, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

3-) MAKALELER

AÇIKALIN, Cevat, “Cevat Açıkalın’ın Anıları: 2. Dünya Savaşı’nın İlk Yılları (1939-1941)”, Belleten, C.LVI, S. 217, A.K.D.T.Y.K., T.T.K.B., Ankara 1992.

AKAD, Tanju, “Her şey Berlin’de Başladı Berlin’de Bitti” Popüler Tarih, Temmuz 2005

AKBAŞ, Tutkun, Türkiye’nin 77 Yılı, Tempo Yayınları, İstanbul, 2000.

AKBIYIK, Yaşar, “Türk-Sovyet İlişkileri”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Durmuş Yalçın v.d. Ankara: AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

AKBULUT, Erden, “Çok Partili Yasam ve Sol”, Toplumsal Tarih, S.149, Mayıs 2006.

AKŞİN, Sina, “Demokrat Partinin Kurulması”, Tarih ve Toplum, C.9, S.53, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.

ANDREEV, Vasiliy, “Dokument Bolşogo Znaçeniya”, *Pravda*, 16 Mart 1956.

“Blizkim Sosedyam Neobxodimo Drujit”, *Pravda*, 4 Haziran, 1958.

BALA, Mirza, Sovyetler Birliği’nde Kremlin’in Milli Siyaseti, Cumhuriyet, 4 Temmuz 1950.

BATUR, Nur, “İngiliz Gizli Belgerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs’a Doğru”, Milliyet, 15 Şubat 1989

BURÇAK, Rıfki Salim, “Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış”, Tarihi Gelismeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın), 2.Baskı, Ankara: TTK Yayınevi, 1995.

BURÇAK, Rıfık Salim, “Millî Mücadele Döneminin Dış Politikası”, Atatürk’ün Dış Politikası Sempozyumu, Ankara 1981.

COŞAR, Ömer Sami, Siyasi Dolandırıcılık, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1950.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl: 10, Güz 2012, Sayı: 13

DOĞAN, Nejat, NATO’nun Örgütsel Değişimi (1949-1999), Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa Atlantik Güvenlik Örgütüne, AÜSBFD, Cilt:60, S.4, Ankara.

GENÇ, Süleyman, “CIA, MİT, Kontr-Gerilla, Bıçağın Sırtındaki Türkiye”, Vatan, 28 Kasım 1977.

GÜRÜN, Kamuran, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan günümüze kadar), Ankara, AÜSBF yay., 1983.

JELOBTISOV, F. Fyodor, 2004, Haftalık Akis Gazetesi’nin materyalleriyle 1950’li yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri, İstoriya Dergisi, çev. Cihan Ozan Beydeş, BBK 63.(2)632-6.

İRGE, Filiz, “Orta Asya’da Uyanan Milliyetçiliğin Sebepleri ve Sonuçları”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 6, S. I, Edirne 1 Haziran 2005.

KAMALOV, İlyas – SVİSTUNOVA, İrina, “Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri”, 1.Çalıştay Bildirileri (14-15 Mayıs 2010), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

KILIÇBAY, M. Ali, “Marshall Planı 50 Yaşında”, Boyacı Küpü,38,Güz 1997.

KHROCTECHEV, Souvenir, Çev.Strobe Talbott, Paris, 1971.

KOLESNİKOV, Aleksandr, Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri, Çev: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

KUNERALP, Zeki, Sadece Diplomat, Vatan, İstanbul, 1980.

MEDVEDEV, Valeriy, “Chego Trebuet Natsionalnie İnteresı Tursii?” (“Türkiye’nin ulusal çıkarları neyi gerektiriyor?”), Pravda, 4 Mart 1955

Milliyet Yayınları, Yakın Tarihimiz.(İkinci Dünya Savaşı Yılları)

ORTAYLI, İlber, 1946 Demokrasisi, Milliyet, 16 Mayıs 1983.

Poslanie Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR N.A. Bulganina Premer-Ministru Turetskoy Respubliki Adnanu Menderesu, *Pravda*, 12 Haziran 1956.

SANCAKTAR Caner, Demokrat Parti Dönemi Türk Politikasına Marksist Yaklaşım, Bilge Strateji, Cilt3, Sayı 5. 2011.

SARAY, Mehmet, Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler, A.K.D.T.Y.K., Ankara 2000.

SOTÇİNENKO, Aleksandr, “Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri”, 1.Çalıştay Bildirileri (14-15 Mayıs 2010), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

SOYSAL, İsmail, “Avrupa’da Kuvvet Dengeleri”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu, T.T.K. Basımevi, Ankara 1999.

SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü (Haz.), Türkiye Cumhuriyeti (1917-1974), Çev. Gültekin Emre, Ankara, 1979.

TANIL, Bora, “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2008.

ÜLMAN, Haluk, “NATO ve Türkiye”, A.Ü.S.B.F. Dergisi,22., 1967.

YETENER, Meltem, ”Adnan Menderes”.(der.), Ali Faik Demir, Türk Dış Politikası’ nda Liderler, Bağlam Yayınları, Ankara, 2007.

YETKİN, Çetin – ÖZEN, Uğur “Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Amerika”, Milliyet, 11 Ocak 1991.

YILDIRMAZ, Sinan, “Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl”, Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.47

4-) TEZLER

ÇELİK, Ahmet, İkinci Dünya Savaşı sürecinde (1939-1945) Muhalif Basın, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2011.

ÇOBANOĞLU, A. Tuncay, “Siyasi Olaylarla 1917–1945 Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

DEMİRİZ, Merve, Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

İNAL, Tiber, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Farklılığı ve Dış Politikaya Yansıması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

HACIOĞLU, Sevim, Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi: (1944-1989), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2002, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

KALAYCI, İsa, Atatürk Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007.

ŞEN, Cenk, “Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923–1953)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

TACİBAYEV, Raşit, Sovyet Kaynaklarına Göre Türk-Sovyet Münasebetleri (1925–1945). (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.